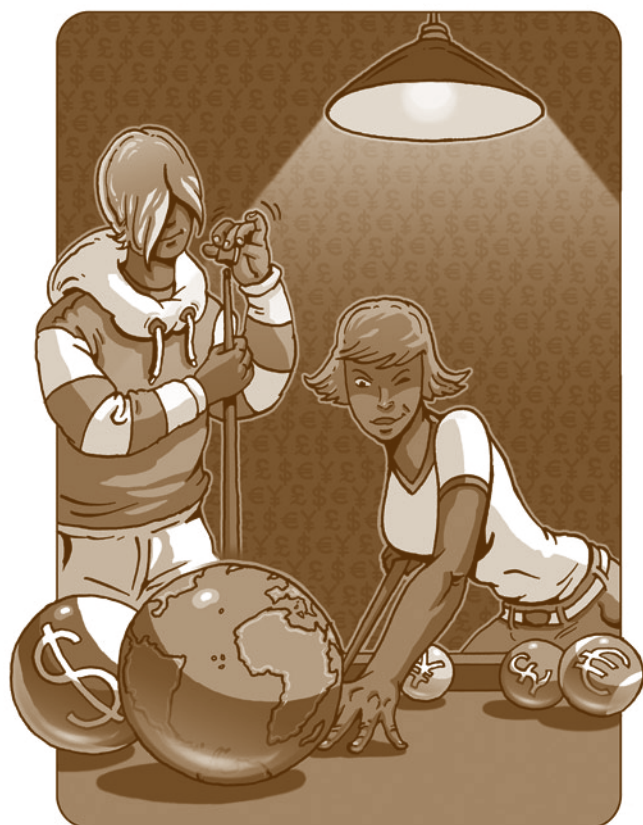

Bohouš a Dáša
na tržišti světa

BOHOUŠ A DĀŠA NA TRŽIŠTI SVĚTA

*Materiál vznikl v rámci projektu Světová škola (Global Action Schools).
Jeho vznik byl finančně podpořen Evropskou unií
a Ministerstvem zahraničních věcí České republiky
v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR.
Za obsah materiálu nese zodpovědnost organizace Člověk v tísni.
Informace zde uvedené nejsou oficiálním stanoviskem EU.*

BOHOUŠ A DÁŠA NA TRŽIŠTI SVĚTA

© autoři, 2009

© Člověk v tísni, o.p.s., 2009

Všechna práva vyhrazena.

ISBN 978-80-86961-63-7

Obsah

Obsah	5
Autoři	6
Úvod	7
I. ROZMĚRY GLOBALIZACE	9
I.1 Hlavní přístupy	11
Aktivita I: Dobrá nebo špatná?	15
2. MOTORY GLOBALIZACE	19
2.1 Nové technologie	21
Aktivita 2: Rychle, levně, virtuálně	24
2.2 Nová ekonomika	29
Aktivita 3: Změníme pravidla hry?	35
2.3 Nová svoboda	37
Aktivita 4: Zvolte si budoucnost	41
Aktivita 5: Možné cesty státu	43
3. HLAVNÍ DŮSLEDKY	45
3.1 Rozdíly a růst	47
3.2 Sociální hranice	53
3.3 Spotřeba času	57
3.4 Na úkor přírody	61
3.5 Lidská práva	67
Aktivita 6: Za každým rohem globalizace	70
4. AKTÉŘI GLOBALIZACE	71
4.1 Zákazníci	73
Aktivita 7: Máme to, co chceme?	76
4.2 Trhy a peníze	79
Aktivita 8: Jde to do nekonečna?	83
Aktivita 9: Krize: kdo ji zaplatí... ..	85
4.3 Státy a multilaterální organizace	87
4.4 Občanská společnost	93
5. ZVLÁDÁNÍ GLOBALIZACE	97
5.1 Kolektivní akce (politika)	99
5.2 Individuální akce (zodpovědný život)	105
Aktivita 10: Férový nákup	107

Autoři

Petr Chára (aktivity)

Dlouholetý spolupracovník vzdělávacího programu Varianty společnosti Člověk v tísni a propagátor globálního rozvojového vzdělávání v České republice. Má osmnáct let praxe ve školství. V současné době pracuje jako zástupce ředitele na soukromém gymnáziu. Podílel se na přípravě publikací vztahujících se k tématu GRV.

Petr Lebeda (texty)

Dlouhodobě se zajímá o tematiku globalizace. Vystudoval Vysokou školu ekonomickou a Monterey Institute of International Studies v USA. Mj. Pracoval v Ústavu mezinárodních vztahů v Praze. V současné době je ředitelem Pražského institutu pro globální politiku, jehož cíli jsou analýza globalizace, podněcování veřejné debaty o globálních problémech a spoluvytváření české odpovědi na globální problémy.

Martina Novotná (aktivity)

Vystudovala Ruská a východoevropská studia na FSV UK. V současné době je zaměstnankyní vzdělávacího programu Varianty společnosti Člověk v tísni v sekci globálního rozvojového vzdělávání. Koordinuje mezinárodní projekty, lektoruje a podílí se na přípravě vzdělávacích materiálů pro školy.

Josef Novotný (odborný poradce)

Vystudoval obor sociální geografie a regionální rozvoj a absolvoval doktorské studium stejného oboru. V současnosti působí jako odborný asistent na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK. Jeho hlavním zájmem jsou nerovnosti ve společnosti, dále pak problematika rozvojových zemí a globálního rozvoje v kontextu globalizace.

Petra Skalická (aktivity)

Koordinátorka globálního rozvojového vzdělávání programu Varianty a zahraničních vzdělávacích rozvojových programů společnosti Člověk v tísni, lektorka kritického myšlení, dříve středoškolská učitelka zeměpisu a biologie, vystudovala geografii a biologii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze.

Úvod

Vážení čtenáři, učitelé, kolegové,

přichází k vám nová série učebních materiálů, které se věnují tématům lidských práv, ekonomické globalizace a klimatických změn. Provedou vás jimi naši hrdinové – studenti Bohouš a Dáša, se kterými jste se již mohli seznámit v příručce „Bohouš a Dáša proti chudobě“.

Denně máme možnost sledovat prakticky v přímém přenosu události z druhé strany zeměkoule. Dostávají se k nám informace o záplavách v severozápadní Indii, o válce na Kavkaze, o volbách v Bělorusku, o cestě čínských tchaj-konautů do vesmíru, o kolapsu amerických bank a globální finanční krizi... Mohli bychom pokračovat nekonečně dlouho ve výčtu událostí, neboť denně se dozvídáme nové a nové zprávy. Ačkoli propojenost světa přijímáme už jako něco přirozeného, mnozí z nás se určitě neubráníme otázce: „Co se to vlastně v dnešním světě děje?“. Jak všechny změny a události mohou ovlivnit naše životy? A co to může znamenat pro lidi žijící v rozvojových zemích? Otazníků současnosti je celá řada a jako má každá mince dvě strany, tak i odpovědi na otázky nejsou nikdy jednoznačné. Vy, učitelé, stojíte navíc před nelehkým úkolem, a to naučit své studenty porozumět souvislostem současného světa a vybavit je takovými dovednostmi, které jim pomohou při řešení problémů v jejich každodenním životě. Zároveň by se z nich měli stát zodpovědní občané, kterým není lhostejné, co se děje nejen v jejich blízkém okolí, ale i ve vzdálených oblastech, a chtějí přispět k pozitivním změnám.

Učební materiály, které vám představujeme, by vám měly vaši práci usnadnit. Snažili jsme se je připravit tak, abyste o dané problematice získali základní informace, a spolu s nimi vám nabízíme výukové lekce, jejichž prostřednictvím se budou studenti učit novým informacím a zároveň budou rozvíjet své dovednosti. Chtěli jsme, aby odborné texty byly srozumitelné i těm učitelům, kteří se tématem v rámci své aprobeace detailně nezabývají. Zařadili jsme proto k některým textům konkrétní příklady, upřesňující informace či jiné odkazy. Předkládané lekce neodpovídají vždy svou délkou trvání klasické vyučovací hodině, neboť některé z nich vyžadují více času a hodí se spíše pro dvouhodinový blok (2×45 minut).

Rádi bychom, abyste výukové lekce považovali pouze jako doporučení nebo inspiraci, přizpůsobovali je potřebám vašich studentů a sami přicházeli s vlastními tvořivými nápady. Zároveň jsme příručky chtěli zatraktivnit pomocí komiksových příběhů, díky nimž by řešené problémy mohly být studentům bližší. Komiksy mohou studentům pomoci vybavit si vlastní zkušenosti, vyjádřit svůj názor či vyslovit své pocity, je však na vás, jak příběhy Bohouše a Dáši využijete.

Lidská práva, ekonomická globalizace a klimatické změny byly hlavními tématy mezinárodního projektu Světová škola. Po tři roky trvání projektu byla ve školách v České republice, na Maltě, v Polsku, v Rakousku, na Slovensku, v Thajsku a ve Velké Británii zmiňovaná témata začleňována do vyučovacích hodin. Studenti prováděli ve svých školách šetření zaměřené na situaci ve škole ve vztahu ke zvoleným problematikám. Na základě zjištění pak zrealizovali akce, pomocí nichž se snažili přispět k řešení vybraného problému nebo o něm zvýšit povědomí.

Ačkoli byl učební materiál připravován primárně pro středoškolské učitele, věříme, že si jej pro své potřeby přizpůsobí i širší pedagogická veřejnost a bude využit v souladu s kurikulární reformou českého školství na více úrovních vzdělávání. Jak ve smyslu zařazení nových témat do výuky, jakými jsou průřezová témata, tak i ve smyslu interaktivního způsobu výuky kladoucího důraz na rozvoj klíčových kompetencí studentů.

Přejeme si také, aby vás i vaše studenty přivedly naše příručky a témata v nich obsažená k dalším úvahám a povzbudily vás v odhodlání nejen o problémech přemýšlet, ale uskutečňovat i kroky směřující k řešení problémů.

Hodně zdaru při realizaci vašich nápadů!

Za kolektiv autorů
a tým vzdělávacího programu Varianty
Petra Skalická

ROZMĚRY GLOBALIZACE

Současná globalizace je jak důsledkem růstu lidské civilizace a rozvoje lidského poznání (objektivní, nezvratitelný proces, otázka naší přizpůsobivosti), tak důsledkem politické volby (subjektivní, ovlivnitelný rozměr, věc naší volby a zodpovědnosti).

Hlavní přístupy

Globalizace, ani ekonomická globalizace, není jednoznačný, černobílý úkaz. O jejím charakteru, dopadech a hodnocení se vedou lité spory. Má mnoho různých podob, rovin a na různých místech se různým lidem v různou dobu nutně musí jevit jinak. Pro zdravý, vyvážený a proaktivní přístup ke globalizaci je proto třeba mít na vědomí její různé definice, rozměry a hlavně pozorně sledovat, z jakých pozic vychází ten či onen její výklad, vyvarovat se jednoznačných a radikálních soudů, chápat souvislosti a hledat cesty, jak s ní můžeme smysluplně pracovat. Je rovněž dobré si vyjasnit, co vlastně na globalizaci sledujeme my a kam se kloní náš vlastní pohled.

Diverzita: různé definice, různé rozměry, různé pohledy

Globalizace se dotýká tak rozmanitých úkazů, jako jsou univerzálnost VISA karty, smíšená manželství, etnická hudba, mírové operace OSN, internet či kořeny a dopady klimatických změn. Při vyřknutí slova globalizace se většinou z nás vybaví celá řada charakteristik: propojování, vzájemná závislost, standardizace, homogenizace či naopak diverzifikace, polarizace, marginalizace...

Na rozličné důsledky globalizace se upře naše pozornost ve třetím bloku. Globalizace například rozsévá po celém světě standardizované produkty a služby. Jak uvidíme dále, stejné kreditní karty, hamburgery či mobily jsou pak pro všechny levnější. Logickou reakcí je ale snaha mnohých o odlišení, o vlastní identitu – např. individualizovaná móda, skate/snowboardová subkultura, národní nacionalismus, radikální prosazování jednoho náboženství (např. islámský extremismus). Všechny charakteristiky globalizace – často i ty zcela protichůdné – tedy mají své opodstatnění, ale každý z nás by je seřadil jinak.

Proto nemůže existovat jediná stručná, natož objektivní definice globalizace, na které by se shodla globální většina (přesto takové – velmi dlouhé, obecné a kompromisní – definice existují v řadě mezinárodně

schválených dokumentů – viz níže Světová komise pro sociální dimenzi globalizace a UNCTAD). Celá publikace je svým způsobem snahou o ucelenější definici. Osobní definice – vymezení osobního přístupu ke globalizaci – každého studenta je vlastně jednou z hlavních ambicí této knihy.

O něco jednodušší je definovat globalizaci pouze v určité oblasti, ačkoliv i tady čelíme podobným úskalím. A navíc okřídlenému rčení, že dnes stejně „vše souvisí se vším“. V této publikaci se zaměříme na globalizaci ekonomickou, která je z řady (níže vysvětlených) důvodů klíčová pro globalizaci jako takovou. Zejména kritici mezi nimi často činí rovnítko. Naši snahou však bude nahlédnout (další) klíčové rozměry ekonomické globalizace (zejména politický charakter a technologickou podmíněnost) a její různé dopady (globalizace ekologická, sociální, kulturní aj.)

Je tedy zřejmé, že jedna kniha nemůže ani pokrýt všechny hlavní rozměry, ani nemá příliš smysl o to usilovat. Daleko důležitější je porozumět klíčovým procesům, které ekonomickou globalizaci utvářejí (viz Blok 2 – Motory a Blok 4 – Aktéři globalizace), klíčovým problémům, které globalizace přináší (Blok 3 – Hlavní důsledky), a zejména jejich možným řešením (Blok 5 – Zvládání globalizace). Příklon k té či oné skupině řešení totiž často definuje osobní postoj. Ještě cennější než vlastní definice globalizace (respektive vyšší úrovní poznání) je ale pochopení pohledů jiných – porozumění tomu, proč tentýž fenomén se různým lidem v různých dobách jeví naprosto odlišně, ba protichůdně.

Dynamika: stav vs. proces

Pro jakýkoliv kvalifikovanější pohled je třeba si uvědomit, že globalizace není jen charakteristikou dnešní doby. Je zároveň procesem, který se neustále vyvíjí (od 90. let, kdy se poprvé začalo hlouběji mluvit o globalizaci, se pohled na ni dost změnil – je kritičtější, ale zároveň víc apologetický a nuancovanější). Tento dynamický pohled je obecně velmi užitečným nástrojem každého,

kdo chce proniknout k jádru řady různých fenoménů. Pro zkoumání, analýzu globalizace je však čím dál tím nezbytnější.

Předchozí příklady globalizace lze brát jako jevy, popis současné reality (stav), ale k tomu je třeba vzít v potaz klíčový rys současnosti – změnu. Lidová úsloví opět vystihují tento fenomén: „všechno je jinak“, či „jedinou konstantou lidského života je změna“. Proces globalizace v posledních dekádách však přináší změny v nové kvalitě: zvýšila se rychlost změn (masové využití mobilů trvá na Západě asi tak 10 let, nový model mobilů – se skutečně novými technologiemi – dnes ale firmy nabízí každý půlrok, ještě patrnější je zrychlování změn na úložných médiích LP-MC-CD-DVD-USB-čipové karty...), hloubka změn (psaní rukou vs. klávesnicí, nezávislost západní civilizace na počasí, na roční a denní době),

i rozsah změn (Eskymáci na skútrech, domorodci s mp3 přehrávači, kosmické technologie v kuchyni – teflon, el Nino a změny golfského proudu...).

Volba: přirozený či ovlivnitelný proces

Jednou z červených nití celé publikace bude pnutí mezi dvěma protichůdnými výklady globalizace. Jedním z výkladů bude přesvědčení, že globalizace je důsledkem přirozeného vývoje, který nikdo neřídí a který tudíž nelze příliš ovlivnit. Jen se mu dobře přizpůsobit. Druhý pohled, ke kterému se hlásí tento text více, sice uznává objektivní prvky v řadě globalizačních procesů (zejména ekonomických a technologických),

Frankfurtský bankéř vs. súdánská venkovanka

Vezměme například pohled na globalizaci u bohatého, vzdělaného, bílého bankéře z frankfurtské burzy a pohled chudé, fyzicky pracující, černošské ženy na súdánském venkově. Pro bohaté obyvatele evropských měst se svět sblíží, zrychluje a propojuje, nabízí řadu vzrušujících možností. Dostupné (pokud ne zcela bezplatné) vysokoškolské vzdělání a zdravotní péče, bezpečná města, voda a potraviny, jistá penze, nemocenská a podpora v nezaměstnanosti, rychlé dálnice a nepřetržitý přístup k internetu jsou samozřejmostí. Náš bankéř každý měsíc (ne-li každý týden) zavítá do jiného města Evropy a každou dovolenou tráví na jiném místě světa. Je to jeho volba. Svůj život má z velké části pod kontrolou.

Pro chudé africké venkovany je realita velmi odlišná. Chudoba má mnoho podob, nejen nedostatek peněz. Společným jmenovatelem je velmi omezená kontrola nad Vaším životem. Většina Súdánčů vede každodenní boj o zajištění základních zdrojů k přežití sebe či blízkých. Práci těžko hledáte, ale lehko ztrácíte. Většina příležitostí je v nelegální či alespoň šedé ekonomice – neplatíte daně, ale

často musíte odvádět „všimné“ (peníze v tom lepším případě) klanovému vůdci, žoldákům, kteří Vám údajně zajišťují bezpečnost, či alespoň „přispívat na drink“ svému muži. Nikdo za vás neplatí žádné zdravotní či sociální pojištění. O státu víte jen při volbách. Voda bývá daleko a špatné kvality, jídlo drahé a sortiment velmi omezený. Pohřby blízkých, kteří podlehlí malárii či HIV/AIDS, pro Vás bývají na týdenním pořádku. Lékaře si nemůžete dovolit, anebo se za ním musíte do nejbližšího města drkotat hodiny přeplněnou dodávkou. Většina problémů, které nelze vyřešit pomocí zvenku, padá na bedra žen. Ačkoliv už asi vlastníte mobil, funkční počítač či internet najdete jen zřídka. I tak funguje jen několik hodin denně, podobně jako elektrický proud pro ty, kteří si ho jsou s to nějak zajistit. Stále více vás ale zaplavují reklamy, pořady či zprávy líčící skvělý život na bohatém Západě či ve městech. Život samozřejmě přináší mnoho radostí i lidem v chudých zemích, mnohé z nich už jsou nám velmi vzdálené (např. radost z deště, komunitních slavností či nových bot). Stejně jako mnoho lidí v bohatých zemích čelí různým druhům frustrací a závislosti, nejistotě a zranitelnosti.

ale zároveň nechce stavět člověka, různá jeho společenství či celou globální civilizaci jen do role diváka. Zastává názor, že tento proces je i důsledkem řady individuálních (např. spotřebních) a zejména kolektivních (politických) rozhodnutí, které mohly a stále mohou vypadat jinak. Bez tohoto předpokladu by totiž neměl příliš smysl ani poslední blok o zvládnutí globalizace. Musel by se omezit jen na manuál toho, jak nejlépe reagovat na globalizaci – bez ambicí na její aktivní ovlivnění.

Globální ekonomické procesy (např. spotřeba, růst) se často vykládají jako přirozený důsledek snahy uspokojit (rostoucí) potřeby (rostoucího počtu) lidí. Větší spotřeba elektřiny či potravin v Indii a Číně (a globálně vyšší cena potravin) skutečně ukazuje, že více lidí se dostává z chudoby, chce přirozeně uspokojit základní potřeby a žít kvalitnější život. Na druhou stranu značná část globální spotřeby (zejména na bohatém Severu) je tažena intenzivním marketingem produktů, jež lze těžko označit za základní potřeby. Zda a jaké produkty/služby budeme konzumovat, je naší volbou. Ovšem do jaké míry je tato naše volba podmíněná vlivem okolí (reklamou, módou, výchovou, společenskými standardy) a do jaké míry je svobodná, je velkou otázkou.

Podobně na politické úrovni bylo a je volbou našich volených zástupců, zda a jaké zákony, regulace či veřejné investice budou za naše daně prosazovat na národní, evropské či globální úrovni. Globalizaci výrazně tvarují – psaná i nepsaná – pravidla stanovená jejími hlavními aktéry, ke kterým se dostaneme v třetím bloku (vládami mocných zemí, mezinárodními ekonomickými institucemi, nadnárodními firmami). Kupříkladu mezinárodní závazky v boji proti chudobě mohou mít větší dopady a firemní kodexy chování mohou vyžadovat větší zodpovědnost vůči životnímu prostředí, pokud to jako voliči a spotřebitelé budeme více vyžadovat.

Hodnocení pro a proti

Z předchozího tedy vyplývá, že žádné jednoznačné, pašální hodnocení globalizace dost dobře není možné bez výrazného zjednodušení. A také je důležitý fakt, že každý názor je něčím podmíněn. Je proto velmi důležité se vždy zastavit nad tím, kdo a proč dnes nabízí jaká hodnocení či výklady globalizace.

Zjednodušení samo o sobě není špatné. Naopak. Například je těžké si bez něj udělat názor, rozhodnout

se. Je i základem masové komunikace v informačních společnostech, jako je ta naše. Zjednodušení (hodnocení) umožňuje strukturovat složité problémy a utvořit si postoj k jejich řešení. Navzdory snaze o co nejpestřejší a nejvyváženější pohled je celá tato publikace zjednodušením reality, které říkáme globalizace.

Nicméně je zásadní, aby každý názor vstupoval do demokratické debaty s ostatními názory. A abychom dokázali transparentně rozlišit, jaké zájmy či vlivy stojí za kterým názorem. Politici, média, aktivisté z občanské společnosti či akademici, kteří chtějí nějak vstoupit do debaty o vybraných společných řešeních (o veřejné politice), se tedy k takovým zjednodušeným hodnocením často uchylují. Avšak v okamžiku, kdy nejsou ochotni připustit oprávněnost jiného názoru a/nebo jej upravit na základě průkazné reality, už nejde o názor v demokratické debatě, nýbrž o ideologickou či teoretickou konstrukci. Mnohé výklady se opírají o tradiční dělení na pravici/střed/levici (respektive konzervativní, liberální či neo-marxistický přístup), ten hlavní konflikt dnes ale probíhá mezi příznivci a odpůrci globalizace:

(Neo) liberalismus

Zastánci globalizace tvrdí, že globalizace je přirozeným a nezvratitelným důsledkem rozvoje lidského poznání a růstu možností, které prostřednictvím ekonomického růstu postupně přináší příležitosti a užitek všem, včetně nejchudších lidí a přírody. Za nejefektivnější přístup většinou považují co největší rozšíření svobodného podnikání jednotlivců (trhů) jen s nezbytně nutnými (co nejmenšími) zásahy (byrokratických) států. Odráží zejména liberální a částečně konzervativní, hlavně však pravicovou politickou ideologii. Kvůli extrémnímu důrazu na volný trh, konkurenci (spíš než spolupráci) a individuální zodpovědnost je od 80. let 20. století, kdy se tento myšlenkový proud globálně prosadil, označován za neoliberalismus. V praxi bývá takový přístup velmi ekonomický, v poslední době (zejména po 11. září 2001) též se snahou zajistit bezpečnostní zájmy vítězů globalizace. Zastánci globalizace se tedy rekrutují zejména z řad bohatých a mocných tohoto světa – vzdělaných, úspěšných lidí globálního Severu, zejména ze soukromého ziskového sektoru (ale také bohatých a silící střední třídy na globálním Jihu), kterým současná podoba globalizace z valné části vyhovuje. Mezi mezinárodními organizacemi tento přístup (byť dnes již v daleko mírnější formě) nejvíce prosazují Mezinárodní měnový fond, Světová banka a WTO, nicméně není cizí ani Evropské komisi. Známým vlajkonosem je též soukromá

nadace Světové ekonomické fórum organizující prestižní setkání a debaty kapitánů globálního byznysu a politiky. Na oficiální úrovni mezi tradiční zastánce liberálních hodnot patří zejména anglosaský svět (USA a Velká Británie), do velké míry i nové členské státy EU, ale má více či méně tichou podporu většiny vlád bohatého světa i vlád řady rozvojových zemí.

Alterglobalismus

Negativní dopady neoliberálních reforem zejména na globálním Jihu (oslabení ekonomik, vyšší nezaměstnanost, menší kontrola nad vlastním vývojem a větší závislost na Severu, narušování životního prostředí, sociální polarizace, oslabení žen, drobných farmářů a místních podnikatelů, rozpad tradiční kultury) daly v 90. letech vzniknout anti-globalizačnímu hnutí. Široká a pestrá koalice místních hnutí (např. brazilských bezzemků), zástupců různých marginalizovaných skupin, nevládních aktivistů, rozvojových, ekologických, lidsko-právních a sociálních organizací (např. Přátelé země, Greenpeace, Oxfam), levicových politických hnutí, akademiků, intelektuálů, církví, odborů i filantropických nadací (jakási globální občanská společnost) se zformovala zejména kolem Světového sociálního fóra (coby opozice proti Světovému ekonomickému fóru v Davosu). Hlavní námitkou kritiků je, že ekonomická globalizace (v neoliberálním pojetí) přináší užitek menšině (zejména obřím firmám, globálním obchodníkům a investorům), zatímco většině škodí. Kontrolu nad svým životem totiž ztrácí nejen většina lidí v chudých zemích, ale též drobní farmáři a zaměstnanci s nízkou kvalifikací v bohatých zemích (o dopadu na přírodu a lidská práva nemluvě). Dnes už většina z kritiků uznává, že nějaká podoba globalizace je přirozená a nezvratná, nicméně je spojuje přesvědčení, že je v silách lidí společně prosadit daleko lepší, alternativní pojetí globalizace. Proto je na místě mluvit nikoliv o hnutí anti- ale alter-globalizačním. Zůstává hnutím, protože nemá žádnou společnou, oficiální či institucionalizovanou strukturu. Pluralita představuje hlavní hodnotu a „jiný svět je možný“ hlavní heslo bohaté sítě aktivit, analýz, diskusí a spolupráce kolem Světového sociálního fóra. Ve své kritice mnozí alter-globalisté vycházejí z marxistické, levicové tradice a mají silnou podporu

v globální občanské společnosti. V Evropě a ve světě má tento přístup více zastánců v jižních, latinských kulturách. Analýzy a kampaně hnutí nachází své sympatizanty i u zelených a sociálně-demokratických stran, řady organizací OSN, jako jsou ILO, UNCTAD, UNDP, UNEP a zejména UNESCO a vlád mnoha zejména menších a chudších rozvojových zemí.

Klíčová slova:

diverzita, subjektivnost, kontext, změna, zrychlování, přirozenost, ovlivnitelnost, volba, hodnocení, zjednodušení, anti- a alter-globalismus, neoliberalismus

Zdroje:

- Wikipedie o globalizaci (<http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization>)
- Martin Ehl – *Globalizace: pro a proti*, Academia, Praha, 2001
- Anthony Giddens – *Unikající svět: Jak globalizace mění náš život*, SLON, Praha, 2000
- Zygmunt Bauman – *Globalizace: Důsledky pro člověka*, Mladá Fronta – edice Souvislosti, Praha, 2000
- InvestorWords.com o globalizaci (<http://www.investorwords.com/2182/globalization.html>)
- *Hrozby a příležitosti globalizace pro rozvoj – Dohoda z Accry*, UNCTAD XII 2008 (http://www.unctad.org/en/docs/tdxii_accra_accord_en.pdf)
- Světová komise pro sociální dimenzi globalizace (<http://www.commissiononglobalization.org>)
- *Jak přimět globalizaci, aby sloužila všem* – Výroční zpráva UNDP 2007 (<http://www.undp.org/publications/annualreport2007/IAR07-ENG.pdf>)
- *Od chudoby k moci* – Oxfam 2008 (www.fp2p.org)
- Robert Chambers – *Participativní měření chudoby* (<http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/johannesburg/chambers.pdf>)
- *Význam a měření chudoby* – ODI Briefing Paper (<http://www.odi.org.uk/publications/briefing/pov3.html>)
- Světové sociální fórum 2008 v Indii (www.wsf2008.net)
- Světové ekonomické fórum (<http://www.weforum.org/en/index.htm>)

Dobrá nebo špatná?

Co potřebujeme:

obrázky symbolizující globalizaci (viz fotografie nebo vlastní obrázky), kopie textu s příklady různých definic globalizace, kartičky s charakteristikou různých osob, tabuli nebo flipchart

Předpokládaný čas:

75 minut

Cíle:

- Studenti vytvoří vlastní definici globalizace.
- Studenti porovnájí různé definice globalizace.
- Studenti dojdou k závěru, že neexistuje jediná stručná a objektivní definice globalizace.
- Studenti pojmenují pozitiva i negativa globalizace z pohledů různých lidí i z pohledu vlastního.

ČAS
20
min

1. krok

- Rozdejte studentům různé obrázky, které symbolizují globalizaci (viz fotografie – mobil, internet, McDonald's, kreditní karta, smíšený pár, mírové jednotky OSN).
- Řekněte jim, aby ke každému obrázku přiřadili heslo (vlastnost), které se jim ve spojení s globalizací vybaví.
- Při společné diskusi hesla sepište na flipchart/tabuli.
- Vyzvěte studenty, aby každý vytvořil a napsal svoji vlastní definici globalizace. Sepsaná hesla jim mohou být pomůckou při vytváření definice. Své návrhy konzultují nejprve ve dvojicích, poté ve skupině.

ČAS
10
min

2. krok

- Předložte studentům příklady definic globalizace od různých autorů.
- Nechť si je přečtou a vyberou tu, se kterou souhlasí nejvíce, a rovněž ať označí tu, se kterou souhlasí nejméně.

ČAS
10
min

3. krok

- Diskutujte se studenty, s jakými definicemi souhlasí nejvíce a nejméně a proč. Zároveň se jich zeptejte, zda se jejich vlastní definice podobá některé z uvedených definic a případně v čem. Společně se studenty zjistíte, že se liší od sebe nejen předložené definice různých autorů, ale pravděpodobně dojdete i k závěru, že každému z nich může být bližší jiná definice. Tudíž nemůže existovat jediná objektivní definice, na které by se všichni shodli.

Dobrá nebo špatná?

ČAS

25

min

4. krok

- Nechte studenty zamyslet se, jaký mohou mít pohled na globalizaci lidé různých povolání a z různých částí světa. Do malých skupin (2-3 členných) přiřaďte studentům jednu kartičku se stručnou charakteristikou nějaké osoby.
- Studenti ve skupinách zapíší do T-grafu, co vidí osoba popsaná na kartičce na globalizaci jako pozitivní (co jí globalizace přináší) a v čem může být dotýcnou osobou globalizace vnímána negativně (co jí globalizace bere, v čem ji omezuje).
- Každá skupina představí svou přidělenou osobu a její možný pohled na globalizaci tak, jak ho zaznamenala do T-grafu.

ČAS

10

min

5. krok

- Diskutujte se studenty, jak se mohou pohledy různých lidí na globalizaci lišit a jak může globalizace přinášet někomu výhod více a jinému méně. Zeptejte se jich, jestli lze říct, že je globalizace „dobrá“ nebo „špatná“, jestli můžeme hodnocení globalizace takto zjednodušit atd. (pro vytvoření otázek k diskusi využijte text kapitoly).
- Závěrem nechte studenty individuálně zaznamenat do T-grafu, co je pro ně samotné na globalizaci pozitivního a co negativního. Následně se o tom, co jim samotným globalizace přináší a co bere, společně pobavte.

Zdroje:

- Temple Charles, Steelová Jeannie L., Meredith Kurt. *Čtení, psaní a diskuse ve všech předmětech. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka III*, Praha: Kritické myšlení, 2002

BANKÉŘ Z NEWYORSKÉ BURZY

MAJITEL RODINNÉHO PIVOVARU
V ČECHÁCH

SLOVENSKÝ UČITEL

ETIOPSKÁ ŽENA PRACUJÍCÍ
NA KÁVOVÉM POLI

FRANCOUZSKÝ NOVINÁŘ

ISLANDSKÝ RYBÁŘ

INDKA
BOJUJÍCÍ ZA DĚTSKÁ PRÁVA

AUSTRALSKÝ FARMÁŘ

ITALSKÝ MÓDNÍ NÁVRHÁŘ

ZAMĚSTNANEC
V ČÍNSKÉ TEXTILNÍ TOVÁRNĚ

Dobrá nebo špatná?

AKTIVITA

1

V ČEM JE GLOBALIZACE PRO

pozitivní

negativní

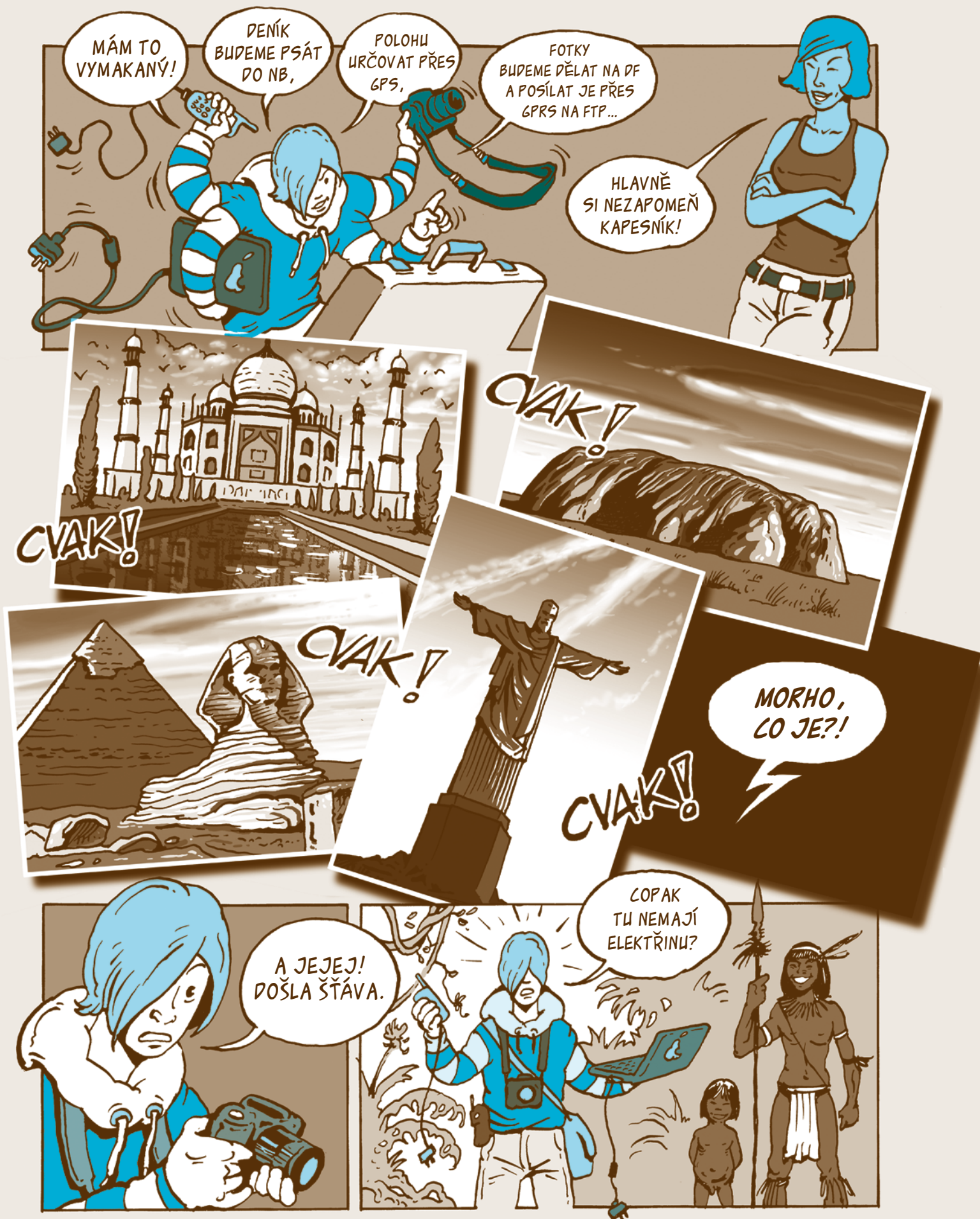

Foto: Iva Zímová

MOTORY GLOBALIZACE

Hlavními zdroji (ekonomickě) globalizace jsou:

- 1) nově technologie,
- 2) globální produkce, finanční propojenost
a ekonomická otevřenost (nová ekonomika),
- 3) odklon od společenských forem rozhodování
a rozmach tržní organizace a individuálních svobod (nová svoboda).

Nové technologie

V nejobecnějším slova smyslu není technologická revoluce posledních desetiletí ničím jiným než zrychlením a zjednodušením informačních toků, zmnožením a zintenzivněním vazeb uvnitř společností a mezi nimi. Každý jedinec dnes komunikuje častěji a s větším množstvím lidí, produkuje a konzumuje více informací než dříve. Technologický pokrok se odráží na levnějším a pronikavějším pohybu informací, ale též na přepravě osob, zboží a kapitálu. Informační a komunikační technologie se navíc vzájemně propojují mezi sebou (tzv. ICT), ale jsou silně podpořeny i ekonomickým růstem. V návaznosti na dřívější (technologické) objevy už dnes nedochází jen k transformaci energií (vynález parního motoru a elektřiny) a materiálů (ušlechtilé kovy), ale k transformaci prostoru a času (parníky, železnice, trysková letadla – telegrafy, telefony, internet). Dochází též k transformaci ekonomických aktivit a schopnosti dosahovat cílů – kromě států a firem je to i čím dál více jednotlivců. Nadšení z technologického pokroku je ale třeba chladit – základní problémy chudých komunit a rozvojových zemí neřeší, naopak přináší řadu nových problémů.

Technologický vývoj za poslední staletí je enormní, neustále se zrychluje. Vynálezy parního motoru a elektřiny, vznětových, zážehových a tryskových motorů byly velkými revolucemi novověku. Vzhledem k jejich ekologickým dopadům a úbytku (vysokým cenám) fosilních paliv však dopravu čeká další dramatický vývoj a v současnosti nepatří mezi určující síly globalizace. Tuto roli převzaly informační technologie (známé IT) a komunikační technologie (CT). O rozsahu změn svědčí i fakt, že zatímco parní motor znamenal změnu 10^3 (z 1 koně na motor o síle 1000 koní), širokopásmový internet je změnou v řádu 10 na 4 a výkonnost počítačů 10 na 5. Díky jejich propojování se dnes proto hovoří ICT.

Toto jsou hlavní rysy informační (a komunikační) společnosti – či revoluce, chcete-li – poslední dekády¹⁾:

Digitální – ICT nám pomáhají přetvářet veškerý analogový obsah do digitální formy. Digitalizace tak vytváří obrovskou jednotnou platformu – společný jmenovatel

(do jisté míry i společný jazyk) pro přepravu, úpravu či množení textu, dat, obrazu, zvuku i filmu. Veškerý tento digitální obsah se pak dá nejen rychle a skoro zdarma přesouvat a sdílet, ale také zpracovávat, rozšiřovat, zlepšovat. Korekturu vašeho anglického textu vám může udělat kamarád na Novém Zélandu výměnou třeba za to, že mu nastříháte jeho poslední videoklip anebo pošlete poslední skladby vaší oblíbené kapely. Celé to domluvíte zadarmo přes skype a můžete se přitom i vidět. Vše pouze pomocí internetu a počítače s potřebným softwarem a telekomunikačními službami.

Mobilní – Pracovat s digitalizovaným obsahem pak tím pádem teoreticky můžete odkudkoliv a s kýmkoliv, máte-li základní technologické vybavení. Digitalizovaný obsah lze rozdělit na části, poslat je ke zpracování na různá místa. Práci lze i posouvat v čase – například indičtí analytici vyhodnocují přes noc (během svého dne) rentgenové snímky americkým chirurgům nebo zpracovávají daňová přiznání klientů amerických daňových firem. Náročné úkony dnes zvládají čím dál menší a levnější přístroje. Dostupnější a levnější internetové spojení či mobilní signál pak stále více lidem dovoluje pracovat z chalupy nebo třeba z Asie – bez potřeby nákladného zázemí nějaké velké instituce.

Virtuální – Řada dříve poměrně složitých procesů (například pošta, monitorování či vyhledávání informací, sdílení, ukládání a kopírování různých typů obsahu) dnes v našem počítači či spíše skrze náš počítač běží automaticky, standardizovaně, aniž bychom o nich museli příliš přemýšlet. Internetové aplikace navíc stále více zastupují programy v osobních počítačích, čímž se dále snižují nároky na materiální a technologické vybavení (na internetu či v kapesních mobilních zařízeních dnes můžete skladovat nejen své emaily, ale též objemná data, můžete poslouchat radio, sledovat televizi, editovat texty, tvořit tabulky). A vše běží velmi rychle. Mikroprocesor Intelu v roce 1971 uměl zpracovat 60 tisíc instrukcí za vteřinu, dnes dvoujádrové Pentium dosahuje hranice 20 miliard instrukcí za jedinou sekundu.

1) volně podle bývalé generální manažerky Hewlett-Packard Fiony Carly

Osobní – Technologický vývoj tak nabízí obrovské možnosti. Byť v různé míře, nabízí je všem hráčům (nejen v ekonomice a nejen v bohatých zemích), kteří je vidí a rozumějí jim, mají k dispozici základní vybavení a funkční infrastrukturu. Zmenšování a zlevňování technologií pak především zvýhodňuje malé skupiny či jednotlivce, kteří mohou být mnohem nezávislejší a mít kontrolu nad svou prací (vzděláním, zábavou, komunikací, ale také terorismem) a nad prostředky, které pro ni potřebují. Pořídít si laptop, mobil a předplacenou datovou kartu je v drtivé většině zemí dnes už nesrovnatelně menší

investicí, než nákup pozemku k farmaření či dokonce strojů a vybavení k produkci výrobků.

Dostupnější a integrovanější informačně-komunikační technologie (ICT) mají dramatický dopad na podnikání a zároveň je právě ekonomika žene stále rychleji dál. Zhruba od roku 2000 se v rozvinutém světě rychle mění způsoby produkce zboží i služeb, obchodování, řízení firem i komunikace se zákazníky (viz rámeček). Všechny země, regiony či jen komunity, které si vytvořily solidní spojení s ostatním světem a mají co nabídnout, jsou rychle vtaženy do globální ekonomiky.

Nové způsoby, jak technologie umožňují snižovat náklady

- **outsourcing** (subdodavatelství) – zajištění dílčích úkonů či služeb původně zajišťovaných vlastními lidmi jejich nasmlouváním u levnějších vnějších (většinou menších) dodavatelů (např. britská firma propustí anglické účetní a najme místo nich účetní firmu v Indii)
- **insourcing** (jakési supradodavatelství) – je naopak způsob, jak malé firmy rozšiřují své dodavatelské či distribuční síť pomocí velké specializované firmy, která nejen realizuje, ale také řídí jejich logistiku (např. můžete mít malý internetový obchod a najmout UPS či DHL, aby za vás ve svém skladu přijímala vaše zboží od dodavatelů, vybírala a balila jednotlivé objednávky a rozvezla je domů k vašim zákazníkům. Jen v kamionech UPS se každý den pohybují zhruba dvě procenta světového HDP)
- **dodavatelské řetězce** (síťování) – jsou královskou disciplinou globální ekonomiky, představují mosty mezi výrobcí, obchodníky a zákazníky, obrovské globální přesuny tlačí na vznik společných standardů pro třídění, balení, nákladní dopravu, překládání, doručování či proclívání, na větší rychlost, přesnost, pružnost a cenu dodávek (obchodní řetězec Wall-Mart je největší světovou firmou, ročně do svých 4 tisíc prodejen na celém světě dodá 2,3 miliardy beden zboží, které je u výrobce znovu automaticky objednáno

už v okamžiku, kdy čtečka pokladny snímá čárový kód zakoupeného zboží)

- **offshoring** (relokalizace) – nejradikálnější přesun částí produkce, ale zejména celých továren či sídla firmy do levnějších (často méně regulovaných) zemí (v Evropě už je například minimum textilek na běžné oděvy)
- **uploading** (nahrávání) – možnost „pověsit“ na web jakýkoliv obsah a zpřístupnit ho zdarma milionům lidí znamená velkou konkurenci pro řadu tradičních i novějších odvětví – od hudebních a knižních vydavatelství, přes zpravodajství, časopisy, recenze a encyklopedie až po vývoj softwaru
- **společný vývoj** – právě na společných vývojových projektech malých virtuálních společenství, které zveřejnily své zdrojové kódy a otevřely k němu debatní fórum, dnes stojí miliardové firmy či miliony uživatelů – operační systém Linux, serverový program Apache, kancelářská sada OpenOffice
- **informace** – klíčová hodnota internetu pro všechny a všude, možnost získávat a ověřovat všemožné informace, prohlubovat vědomosti, učit se a rozvíjet má nevyčísitelnou ekonomickou, ale také společenskou a politickou hodnotu (demokracie). Není náhodou, že jméno největší internetové vyhledávací firmy zdomácnělo v mnoha jazycích („vygooglovat“) a na kapitálovém trhu má obrovskou cenu

volně na základě knihy Thomase L. Friedmana – Svět je plochý, Academia, 2007

Kromě nových příležitostí se ale zároveň zostruje konkurence, objevují se nové problémy a těm, kteří potřebují pomoc nejvíce, nové technologie pomáhají jen velmi okrajově. O významu konkurence se vedou lité politické spory v Evropě i mimo ni. Sociálním, ekologickým a dalším nákladům ekonomické globalizace se budeme věnovat v dalších kapitolách. Důležitým rozměrem konkurence v době globalizace je zejména její rostoucí rozsah, pronikavost a rychlost. Technologie rychle umožňuje globální konkurenci ve stále dalších a dalších oblastech.

Navíc v závěsu za konkurencí ekonomickou s ICT přichází i konkurence společenská – zpochybnění místní kultury, tradic, společenského a politického uspořádání. Adaptace na hlubší a rychlejší změny života způsobené technologiemi je pak pro mnohé jednotlivce, komunity, země i celé regiony velmi náročná. Příchod moderní ekonomiky může znamenat vítaný pokrok (například v prevenci zbytečných úmrtí, růstu poznání a možností), ale není vždy nutně pozitivní (rozmach neodpovědného konzumního života bez hlubšího zakořenění ve vztahu k přírodě či společnosti).

Rovněž není sporu o tom, že nové technologie jsou i novým způsobem problematické. Internet je otevřeným, neutrálním prostorem. Navzdory snahám bezpečnostních služeb je nemožné ho plně kontrolovat, pokud ho někdo používá k výrobě bomb, dětské pornografii, hospodářské kriminalitě či šíření extremismu. Intenzivní využití nových technologií v práci i pro zábavu přináší řadu psychologických problémů, jako jsou například informační přehlcenost či závislost na virtuální realitě. Zneužití technologií úzce souvisí i s ochranou soukromí. Individualizace a odosobněná komunikace představují výzvu pro společenský život.

Masivní rozšíření a závislost bohatých společností na ICT pak ale komplikuje zapojení a práci těm, kteří z různých důvodů používají jiné technologie anebo nedisponují potřebnými znalostmi, vybavením a podmínkami. To není jen případ nejchudších zemí, ale například i méně vzdělaných, starších či nějak handicapovaných obyvatel v bohatých zemích. V rozvojových zemích jsou nové informační a komunikační technologie doménou většinou jen místních elit. Velmi mnoho zemí nemá potřebnou komunikační infrastrukturu, technologické služby a zařízení jsou drahé a nedostupné (kolik afrických jazyků se může chlubit vlastní verzí základních textových editorů?) a většině obyvatel chybí základní, natož technologická gramotnost. Takzvaná digitální propast ukazuje, že bez doprovodných společenských změn technologie klíčové problémy chudých zemí

a komunit neřeší, neintegrují je do globální ekonomiky, spíše jejich ekonomické vyloučení prohlubují.

Až donedávna byla pozitiva i negativa hospodářské činnosti omezena na město, kraj či zemi – a usměrňována místními vazbami a zvyklostmi. Velké propojení místních trhů však tyto lokální vazby potrhlo (např. nutnost žít s důsledky své činnosti), proměnilo pravidla (dědičný či násilný přístup ke zdrojům) a zmnožilo jak přínosy, tak nežádoucí účinky lidské hospodářské činnosti.

Zdroje:

- Thomas L. Friedman – *Plochý svět: Stručné dějiny 21. století*, Praha, Academia, 2007
- Robert B. Reich – *Dílo národů: Příprava na kapitalismus 21. století*, Prostor, Praha, 1995
- Robert B. Reich – *V pasti úspěchu: Diagnóza kapitalismu 21. století*, Prostor, Praha, 2003
- Světový summit o informační společnosti (<http://www.itu.int/wsis/index.html>)
- *Manifesto on Global Economic Transition – A project of the International Forum on Globalization*, the Institute for Policy Studies, Global Project on Economic Transition (<http://www.ifg.org/pdf/manifesto.pdf>)
- J. F. Rischard – *High Noon: 20 Global Problems, 20 Years to Solve Them*, Basic Books, New York 2002

Rychle, levně, virtuálně

Co potřebujeme:

kopie textů k výchozí situaci pro jednotlivé scénky, kopie textu *Nové způsoby, jak technologie umožňují snižovat náklady*, tabuli nebo flipchart

Předpokládaný čas:

80 minut

Cíle:

- Studenti vyjádří svůj názor na roli nových technologií v dnešním světě.
- Studenti na základě zadané výchozí situace vystihnou podstatu různých ekonomických vztahů, které vyjádří prostřednictvím hrané scénky.
- Studenti rozpoznají různé formy ekonomické spolupráce.
- Studenti popíší vlastnosti ICT společnosti.

ČAS
50
min

1. krok

- Nechte studenty napsat pomocí **volného psaní** pokračování k větě:
Nové technologie mění dnešní svět...

Pravidla volného psaní:

1. Pište po celou stanovenou dobu vše, co vás k otázce napadá.
 2. Pište souvislý text, ne jen jednotlivá hesla nebo body.
 3. Nevracejte se k napsanému, nic neopravujte, nevylepšujte.
 4. Pokračujte v psaní, i když vás nic nenapadá, zapisujte i pomocné věty (např. „*Jak bych mohl/a pokračovat?*“, „*Ted' nevím, co psát dál...*“), ale snažte se k tématu vrátit.
 5. Nenechte se ve svých nápadech brzdit pravopisem a stylistikou (na případné opravy bude čas později).
- Dobrovolníci z řad studentů svoje volné psaní přečtou ostatním.

- Rozdělte studenty do 5 skupin po čtyřech. Skupinám rozdejte odlišné texty popisující různé technologie vedoucí ke snižování nákladů v globální ekonomice. Sdělte studentům následující zadání:
 - *Pozorně si přečtěte ukázkou situace popsané v textu.*
 - *Vystihněte podstatu popisovaných ekonomických vztahů, tzn. zaměřte se na způsob produkce zboží či služeb, obchodování, řízení firmy, komunikace se zákazníky (to, co je v dané ukázce nejdůležitější).*
 - *Během 10 minut si připravte pro ostatní scénku, pomocí níž výstižně vyjádříte ekonomické vztahy uvedené v ukázce.*
 - *Scénka, kterou posléze sehraje, by měla trvat 2–3 minuty, měla by být pro diváky srozumitelná a zároveň by je měla zaujmout. Při hraní scénky nečtěte z textu a snažte se zapojit všechny členy skupiny.*
- Nechte postupně všechny skupiny sehrát své scénky. Po každé scénce dejte skupinám 3–5 minut času, aby odvodily a zapsaly si, jaké způsoby ekonomické spolupráce byly představeny. Není třeba, aby je pojmenovávaly, ale je důležité, aby je popsaly. Rovněž je můžete nechat napsat stručné hodnocení skupiny, která scénku hrála, podle předem zadaných kritérií.

ČAS
20
min

2. krok

- Rozdejte studentům text Nové způsoby, jak technologie umožňují snižovat náklady. Necht si jej přečtou a na jeho základě určí, jaký způsob ekonomické spolupráce měly jednotlivé scénky vyjadřovat.
- Diskutujte se studenty o tom, jak přiřadili způsoby ekonomické spolupráce k jednotlivým scénkám a proč. Společně v celé skupině pak objasněte, co je to *offshoring*, *outsourcing*, *insourcing*, *dodavatelské řetězce* a *uploading*.
Také vyzvěte studenty, ať vzájemně vyhodnotí, jak výstižně jednotlivé skupiny dokázaly sehrát svoje ukázky a jak dodržely předem zadaná kritéria.

ČAS
10
min

3. krok

- Vybídněte studenty, aby individuálně dokončili následující souvětí:
Dnešní informační a komunikační společnost je
– **digitální**, neboť ...
– **mobilní**, neboť ...
– **virtuální**, neboť ...
– **osobní**, neboť ...
- Zeptejte se studentů, jaká zdůvodnění uvedli u jednotlivých vlastností ICT společnosti.

Zdroje:

- Friedman, Thomas L. *Svět je plochý: stručné dějiny jedenadvacátého století*. Praha: Academia, 2007.
- Temple Charles, Steelová Jeannie L., Meredith Kurt. *Čtení, psaní a diskuse ve všech předmětech. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka III*, Praha: Kritické myšlení, 2002

Sjedzte z dálnice číslo 55 nedaleko Cape Girardeau v Missouri a zamiřte do restaurace McDonald's. Čeká vás tam rychlá a milá obsluha, přestože člověk, u něhož si objednáte, v restauraci vůbec není, a nejspíš není ani v Missouri. Je daleko odtud v Colorado Springs, a se zákazníkem i s pracovníky restaurace, kteří jídlo připravují, se spojuje virtuálně.

Shanon Davis, kterému patří restaurace McDonald's v Cape Girardeau, ji a ještě dalších dvanáct propojil s call centrem v Colorado Springs, které vede další provozovatel McDonald's restaurací Steven Bigari. Udělal to kvůli nižším nákladům, rychlosti a menšímu počtu chyb.

Levné, rychlé a spolehlivé komunikační linky umožňují člověku, který v Colorado Springs objednávku přijímá, aby hovořil se zákazníkem v Missouri, pořídil si jeho digitální fotografii, zaznamenal si na monitor objednávku a ověřil si, že je vše v pořádku, a potom ji spolu s fotografií předal do restaurační kuchyně. Jakmile zákazník objednané jídlo dostane, fotografie se zničí, tvrdí Bigari. Lidé, kteří si hamburgery kupují, vůbec netuší, že jejich objednávka putuje přes dva státy, a přesto dorazí k výdajovému okénku dřív, než oni k němu dojedou.

Friedman, Thomas L. Svět je plochý: stručné dějiny jedenadvacátého století

Když jsem na podzim roku 2005 navštívil Peking, setkal jsem se s Charlesem M. Martinem, prezidentem Americké obchodní komory v Číně. Řekl mi, že se právě vrátil z provincie Če-ťiang, kde navštívil továrnu na výrobu ponožek. Pro velkoobchodníky z celého světa a pro maloobchodníky v Číně tu vyrábí ponožky a dámské spodní prádlo. Majitel továrny otevřel pro Martina krabici ponožek a nabídl mu, že když koupí tučt pár těchto obyčejných ponožek, dá mu pár za jedenáct centů, což je velkoobchodní cena. Ale pak mu vysvětlil, že dokonce tato cena už „přestává být konkurence schopná“. Proto plánuje přestěhování výroby osm set kilometrů do vnitrozemí, do chudé části provincie Ťiang-su, kde tamní správa slibuje ještě nižší daně, nižší ceny pozemků, nižší náklady na práci.

Friedman, Thomas L. Svět je plochý: stručné dějiny jedenadvacátého století

Představte si toto: Máte laptop značky Toshiba, který se v záruce porouchá. Zavoláte do Toshiba, aby vám ho opravili. V centrále pro opravy počítačů a tiskáren v Louisville vám řeknou, abyste váš počítač dal do sběrný UPS. Zašel jsem se tam podívat. Ocítl jsem se ve zvláštní, naprosto čisté místnosti a pozoroval, jak zaměstnanci UPS vyměňují součásti v porouchaných laptotech značky Toshiba. Před několika lety se v Toshiba potýkali s problémem dlouhé dodací lhůty. Požádali UPS o zlepšení systému. Dnes je možné jeden den laptop značky Toshiba odeslat, další ho opravit a třetí den ho vrátit majiteli. Všichni opraváři UPS mají certifikát od Toshiba a stížnosti zákazníků výrazně poklesly.

Friedman, Thomas L. Svět je plochý: stručné dějiny jedenadvacátého století

Navštívil jsem ústředí Wal-Martu v arkansaském Bentonvillu. Hostitelé mě provedli distribučním centrem, které se rozkládá na ploše 110 000 m². Na jedné straně budovy byly z desítek nákladních aut vykládány bedny všech velikostí se zbožím od tisícovky nejrozumnějších dodavatelů. Zboží je podle objednávky z obchodů Wal-Martu rozvezeno do konkrétních prodejen. Tam si ho zákazník odebere z regálu, u pokladny ho přejedou skenerem. V tu chvíli se to stane, skener vyše signál, ten proletí počítačovou sítí Wal-Martu až k dodavateli daného výrobku a je jedno, jestli má továrnu na pobřeží Číny, nebo na pobřeží státu Maine. Zpráva se mu objeví na monitoru počítače a je to pro něj pokyn, aby věc opět vyrobil a poslal do Wal-Martu, kde celý cyklus proběhne znovu. Jakmile vaše ruka cokoliv sundá z police v nejbližším obchodě Wal-Mart a donese to k pokladně, mechanická ruka někde jinde ve světě to začne vyrábět. Tak se hraje nekonečná „symfonie Wal-Martu“ o několika větách. Běží stále dokola, dvacet čtyři hodin denně, sedm dní v týdnu, 365 dní v roce: dodat, roztrždit zabalit, rozvézt, nakoupit, vyrobit, znovu nakoupit, dodat, roztrždit, zabalit...

Friedman, Thomas L. Svět je plochý: stručné dějiny jedenadvacátého století

Stále víc počítačových fandů ignoruje tradiční média jako zprostředkovatele zpráv a komentářů a nabízí na webu vlastní. To jsou bloggeři se svými blogy. Jiné společnosti teď v knihovně píše hesla do encyklopedie, aby je nabídlo světu, a obchází tak nejen tradiční encyklopedie v knižní podobě, ale dokonce i ty elektronické, jako je Encarta. Jmenuje se to Wikipedie. Další cvoci, kteří nejspíš bydlí ve vysokoškolských kolejích, nabízejí celému světu stále víc vlastních písniček, videí, básniček, rapu a komentářů a nepotřebují k tomu hudební prodejny a další tradiční poskytovatele obsahu. Říká se tomu podcasting. Blázní na Amazonu stále častěji píší recenze knih, stávají se tak nejvlivnějšími literárními kritiky na světě. Amazon vám klidně online vydá celou knihu. Fandové na eBayi vytvářejí virtuální komerční společnosti a hlídají se, komu se dá při koupi a prodeji věřit. Ani teroristé z Al-Káidy nečekají, až za nimi přijde BBC nebo CBS udělat rozhovor. Stále častěji zavěšují na web svá prohlášení, hrozby i oficiální projevy a přes AOL nebo MSM vám je pošlou rovnou do počítače.

Friedman, Thomas L. Svět je plochý: stručné dějiny jedenadvacátého století

Nová ekonomika

Intenzivnější pohyb informací (spolu s celosvětovým příklonem k volnému trhu) vytváří novou globální ekonomiku, která zase na oplátku stimuluje další rozvoj informačních a komunikačních technologií (další propojenost a otevřenost zemí). Řada služeb se stává dostupnější, mnoho zboží levnějším, otvírají se nové kanály pro obchod a investice. To se ale děje již od dob Kryštofa Kolumba. Stejně jako se udržují rozdíly v tom, jak různé národy a skupiny ze světové ekonomiky těží. Hlavní pilíře nové globální ekonomiky dnes ale mají jinou podobu a jinou váhu: globální síťová povaha, silící konkurence a tlak na efektivitu i rozsah a rozmanitost spolupráce, rychlost vývoje a neustálá inovace, produkce masová i stále více individualizovaná, důraz na přidanou hodnotu (nápad, služby) a prim, který hraje znalosti. Nová ekonomika nabízí nové příležitosti a skrývá nová úskalí.

V čem je tedy současná ekonomika skutečně nová? Vzhledem k podílu různých sektorů na HDP či na zaměstnanosti se nejčastěji hovoří o přechodu z ekonomiky založené na zemědělství (v ČR cca 3 %) a průmyslu (32 %) k ekonomice založené na službách a informacích (60 %). Za obecnými makroekonomickými čísly se často skrývá zajímavější obrázek.

Příležitosti

Nová organizace lidí, jejich služeb a proud zboží a informací principiálně zjednodušují naši obživu a fyzickou existenci, nabízí také více a levnějších příležitostí pro volný čas. Pokud tentýž výsledek můžete dosáhnout s méně zdroji, jste efektivnější, jinými slovy své zdroje využíváte produktivněji (s laptopem a mobilem zkrátka stihnete vyřídit víc věcí za stejnou dobu než s tužkou, blokem a klasickou poštou). Ušetřené zdroje (čas či peníze) je pak možné použít jinak. Můžete je „investovat“ do tvorby dalšího bohatství (ekonomického růstu) anebo odpočinku, v každém případě by to mělo vést ke z kvalitnějšímu životu.

Nová ekonomika neumožňuje jen expanzi podnikatelských aktivit. Jak ukázala kapitola o nových technologiích, hlavně dovoluje dělat věci jinak. Mnoho malých i velkých firem se tak stává spíše dobře promyšlenými sítěmi nápadů, informačních kanálů a nasmlouvaných partnerů jen s co nejtíhlejší administrativou, plošším (spíše než hierarchickým) rozhodováním a častými změnami. Jeden příklad za všechny: ještě před 30 lety Nokia vyráběla ve Finsku matrace a toaletní papír. Dnes s vývojem, výrobou, prodejem a marketingem v desítkách zemí je 5. nejčastější značkou světa a zaujímá 35 % podíl na globálním trhu mobilní komunikace.

Telekomunikační a další firmy navíc stírají hranice mezi výrobkem a službou. Většinu výrobků už dnes kupujeme rovnou s řadou služeb: zákaznické úpravy ještě před výrobou, balení a dodání, leasing či hypotéka, pojištění, software, záruka a servis, často kupujeme hlavně nápad – přidanou hodnotu. A naopak většína služeb vyžaduje nějaký materiální základ. Prodává Nokia mobilní telefony nebo spíš telekomunikační služby? Moc na tom nezáleží. Prodává hlavně hodnoty: rychlost, pružnost, efektivitu, dobrou organizaci a nové nápady.

Globalizovaná ekonomika založená na službách a nápadech (informační společnost, znalostní ekonomika) se vyznačuje dalšími zajímavými rysy, z nichž mohou těžit i chudé země a komunity: s výjimkou neobnovitelných zdrojů – a v současnosti i potravin – vede ke snižování cen (větší dostupnost a méně inflace, která vždy nejvíce komplikuje život těm chudším), obrušuje hroty hospodářským cyklům (pružnější výrobní a dodavatelské postupy jako just-in-time, rychlejší reakce trhů zmírňují recese – cyklické propady výroby a propouštění napříč odvětvími, které bývaly způsobené nevyprodanými sklady a nevyužitými výrobními kapacitami).

Hlavně však růst produktivity, propojenosti a nové trhy nabízejí velké možnosti pro rozvojové země a jejich chudé komunity k rychlejšímu zapojení a růstu. Indičtí programátoři v Bangalúru vyvíjí pro Microsoft nové operační systémy, 400 Ghanců v Akře zpracovává administrativu pro americkou pojišťovnu Aenta a v Lesothu šijí poslední módní konfekci pro DKNY. Zapojení do

ekonomiky dává lidem práci a zdroje k rozvoji – finanční i mentální. Za výdělky si lidé kupují zboží a služby jiných. Tím dávají práci a zdroje dalším, včetně komunit a celých států, které je díky daním mohou investovat do veřejných služeb – do rozvoje sociálního, ekologického i kulturního. A všichni zjišťují, že leccos (nejen podnikání) lze dělat jinak.

Úskalí

Ekonomická globalizace podle J. F. Rischarda, bývalého viceprezidenta Světové banky, zároveň přináší minimálně čtyři typy úskalí:

- 1) **Stress** vyvolaný nutností se přizpůsobit novým pravidlům hry (adaptace). Vyhrává jen ten, kdo je pružný a rychlý (změny), napojený na různé sítě (globální či alespoň přeshraniční rozměr), neustále se učí (důraz na znalosti a přidanou hodnotu) a nabízí kvalitu a spolehlivost (ostrá konkurence). Platí to pro celé země, regiony i dílčí komunity a jednotlivce – a to jak v rozvojových, tak v rozvinutých zemích, bez ohledu na sociální postavení, rasu či pohlaví.
- 2) **Rostoucí rozdíly** mezi zeměmi i uvnitř zemí způsobené především odlišnou schopností a možnostmi přizpůsobit se nové ekonomice. Ačkoliv dnešní úspěch je jasně podmíněn minulostí (přístupem k půdě, financím a základním službám jako je vzdělání a zdravotnictví), do hospodářské chudoby a zastoštění se budou stále více propadat pomalí, uzavření, nepružní a nespolehliví a hlavně lidé bez potřebných informací a znalostí.
- 3) Častější **poryvy, větší zranitelnost a nejistotu** ekonomických aktérů. Cenou za větší kontrolu nad inflací – makroekonomickou jistotu, předvídatelnost – je pro všechny větší míra individuální (mikroekonomické) nejistoty a zranitelnosti. Cenou za menší rozdíl mezi dobrými a špatnými roky celých společností je větší četnost špatných a dobrých měsíců či týdnů u firem i jednotlivců. Méně hlubších recesí je vykoupeno více a pronikavějšími krizemi. Díky větší propojenosti jsou finanční a ekonomické turbulence nejen častější, ale přelévají se mezi zeměmi, kontinenty i sektory. A je těžké je předvídat, natož kontrolovat.

4) Přecenění role ekonomiky a významu trhu

Obrovské možnosti a příležitosti, které nabízí globální ekonomika, však vedou k přehlížení nedostatků a mezí nové globální ekonomiky u mnoha ekonomů, politiků, podnikatelů i běžných lidí, kteří z globalizace těží. Ekonomické hodnoty jsou jen několika z mnoha hodnot zásadních pro život lidí. Trhy některé problémy vůbec neřeší. Jsou dobré v produkci soukromých statků, ale neumí zajistit produkci statků veřejných (bezpečnost, solidarita, spravedlnost, důstojnost či udržitelnost). Naopak plodí jiné problémy a náklady (tzv. externality), se kterými se pak musí potýkat někdo jiný (státy, obce, jednotlivci). Navíc i tam, kde jsou na místě, mají svá selhání (například přemrštěné reakce finančních trhů).

Pilíře

Základními stavebními kameny ekonomické globalizace jsou globální produkční sítě, liberalizace obchodu, zahraniční investice a rozmach finančních trhů:

Sítový podnik

Podnikatelská aktivita není vázaná na jedno místo, je spíš snahou propojit různá místa v síti za jedním cílem. Vstupy i výstupy se vztahují k různým lokalitám. Dílčí výroby, součástky či služby si můžete umístit či koupit tam, kde je to nejvýhodnější (výzkum a vývoj tam, kde jsou nejlepší mozky, manuální, rutinní práce tam, kde jsou mzdy nejnižší, marketing a prodej tam, kde máte zákazníky, poradenství či účetnictví na dálku u vašich dvorních firem, kancelář a úklid kdekoli, kde chcete žít).

Konkrétní příklad: *Nokia (viz odkazy na konci kapitoly) anebo velmi dobrým příkladem je klasické cvičení rozvojového vzdělávání a lá Honzovy džíny (určitě ho znáte). V něm si studenti rozebírají celý proces od designu kalhot, přes pěstování bavlny, výrobu látky, až po stříh, šití, balení, reklamu a marketing, dopravu a distribuci do obchodů – každá činnost většinou probíhá v jiné zemi.*

Rozvojové země jsou dnes do ekonomické globalizace zapojeny velmi nerovnoměrně. Řada z těch velkých (avšak s většinou nejchudších lidí světa, jako je Indie, Čína či Brazílie) a úspěšných (Singapur, Malajsie, Thajsko apod.), tzv. vynořující se trhy, už dnes nabízí celou škálu

služeb, vlastních výrobků s rostoucí přidanou hodnotou či levnou a výkonnou pracovní sílu. Mohou a umí už z globalizace těžit – zaznamenávají ekonomický růst, který řadě skupin (ovšem zdaleka ne všem) pomáhá z chudoby. Velká většina nejméně rozvinutých zemí však kromě surovin či zemědělských komodit nemá globálním trhům moc co nabídnout. Jejich míra zapojení do ekonomické globalizace je minimální, byť jsou na ní větší- nou velmi závislí (na dovozech nejen surovin a techniky, ale též základních potravin, spotřebního zboží a peněz).

Globální (prostorová) dělba práce

Světovou ekonomiku je vhodné pojímat jako dynamický systém podléhající kontinuální restrukturalizaci. Ta která odráží měnící se výnosnost jednotlivých ekonomických činností. Hnacím motorem je neustálé „skenování“ zemského povrchu investory, producenty a obchodníky, kteří hledají místa, kde by zhodnotili svůj kapitál – resp. kde by s nejmenšími náklady vyrobili své produkty – a další místa, kde by tyto produkty co nejlépe prodali. Rozvoj nových technologií, nových způsobů organizace výroby i spotřeby, ale i postupné změny v regulační rámcích (např. liberalizace obchodu, vytváření pobídek pro zahraniční investory) jsou podmínkami, ale zároveň i výsledky zvyšování

intenzity i rozsahu tohoto skenování. Průběžně je tak přetvářena geografická struktura světového hospodářství, která může být vhodně charakterizována pomocí konceptu tzv. prostorové dělby práce.

Prostorová dělba práce je odrazem kombinace technické dělby práce ve smyslu oddělení jednotlivých kroků při výrobě určitého produktu (např. automobilu) v rámci jedné firmy a společenské dělby práce ve smyslu oddělení různých společenských funkcí. Zjednodušeně řečeno, jednotlivé části světa se stávají „specialisty“ na určité funkce – obsazují určitou pozici v systému globální dělby práce.

Ačkoliv se primárně jedná o prostorové oddělení ekonomických funkcí (převaha určitého typu výroby), s tím je přímo svázána i struktura sociálních, ale i politických a mocenských vztahů. Koncept prostorové dělby práce nám pomáhá pochopit, jak mohou (mnohdy zdánlivě abstraktní) procesy globální ekonomické restrukturalizace zásadním způsobem ovlivňovat prosperitu konkrétních regionů a lokalit (viz např. následující ilustrace níže). Z globálního hlediska je systém prostorové dělby práce a souvisejících ekonomických, sociálních a politických vztahů významným vysvětlením extrémních ekonomických rozdílů mezi jednotlivými částmi současného světa.

Omezené zdroje pro obchodní politiku – případ Ghany

Spoluúčast na tvorbě globálních pravidel obchodu je úkolem obchodní politiky států. V Ghaně ji má na starosti Ministerstvo obchodu a průmyslu (MoTI), které však trpí všeobecným nedostatkem zdrojů pro svou práci. Úředníci nemají k dispozici dostatek telefonů a počítačů, internetové spojení je nespolehlivé. Přístup k základním informacím o obchodě tedy pokulhává. Ghana nemá dostatek lidí, ani peněz na dostatečný výzkum, přípravu ani koordinaci mezi různými ministerstvy, natož mezi ghan-skými podnikateli či občanskou společností. Nemá tedy ani vlastní, dobře propracovanou pozici k řadě otázek projednávaných na mezinárodní úrovni, ani dostatek kapacit pro výkon svých práv (např. prošetření případů možného dumpingu poškozujícího ghan-ské firmy).

Ghana disponuje pouze jediným attaché při WTO v Ženevě, kde však často probíhají paralelně vyjednávání v několika pro Ghanu důležitých pracovních skupinách. Země nemá žádného přidělence v Bruselu pro dohled nad klíčovými vztahy s EU. Ghanští úředníci nemají dostatek financí na cesty do Evropy, dokonce ani po západní Africe, aby mohli dobře prosazovat národní zájmy a budovat spojení pro mezinárodní jednání. Jen zanedbatelná část diplomatů a úředníků MoTI má dostatečné obchodní vzdělání a praxi (ať již ze státní správy či podnikání). Úředníci často spoléhají na informace mezinárodních či nevládních organizací a nerozumí ani technickým detailům či ekonomickým dopadům mezinárodních obchodních dohod, které již Ghana podepsala.

Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj, 2000

Integrace dalších a dalších částí světa do globální ekonomiky zvyšuje nároky na konkurenceschopnost, zvyšuje soutěživost jednotlivých zemí a regionů o globální kapitál. Dynamická expanze nadnárodních firem do rozvojových (a zejména rozvíjejících se) zemí nezahrnuje pouze nové investice, ale i také přesuny některých výrobních či jejich částí ze západních zemí. Zatímco od konce 60. let 20. století docházelo především k přesunům průmyslové výroby, dnes sledujeme navíc relokační služeb, ale i některých segmentů vysoce kvalifikovaného výzkumu a vývoje. Někteří autoři tvrdí, že ekonomická globalizace tímto způsobem vytváří „rovné hřiště“ ve smyslu rovných příležitostí zapojit se do globální ekonomiky. Často jde ovšem spíše o vytváření „katedrál v poušti“, přičemž se navíc přehlíží, kdo skutečně profituje z tohoto zapojení – velká část ekonomické hodnoty vytvořené v zemích Jihu odtéká různými způsoby zpět do zemí ekonomického jádra.

Základním stavebním prvkem globalizované ekonomiky nejsou ani tolik jednotlivé země, jako spíše komoditní řetězce a sítě. Ty propojují různá místa po celém světě, kde jsou realizovány dílčí kroky v rámci produkce, obchodu i spotřeby určité komodity (zboží i služby, které si je možné koupit). Geografická struktura komoditních sítí přitom úzce souvisí s výše zmíněnou prostorovou dělbou práce. Nové formy prostorové dělby práce, které sledujeme v souvislosti s globalizací rozšiřují a zvyšují složitost komoditních sítí. Čím dál více ovšem také geograficky rozpojují jednotlivé články komoditních řetězců včetně oddělení produkce a spotřeby. S tím jsou rozpojovány i související ekonomické, sociální i environmentální dopady (pozitivní i negativní). Jednotlivé komodity jsou redukovány na ekvivalent jejich užité hodnoty, většinou s minimální informací o původu a podmínkách jejich produkce. Se zvyšováním flexibility i složitostí organizace komoditních řetězců se dále umocňuje i nerovnoměrné rozložení hodnoty (a zisku), která připadající na jednotlivé články v rámci těchto řetězců, resp. na aktéry, kteří se na jednotlivých aktivitách podílejí. Extrémně důležitý je proto institucionální kontext ve smyslu různorodých mechanismů regulace jednotlivých částí daného komoditního řetězce (viz příklad dopadů liberalizace obchodu s kávou).

Konkrétní příklad: Komoditní řetězec kávy je v jistém smyslu extrémním příkladem prostorové dělby funkcí. Více než 90 % kávy je produkováno v rozvojových zemích, na prostá většina spotřeby je realizována v zemích rozvinutých.

Zhruba do druhé poloviny 90. let minulého století byl mezinárodní obchod s kávou řadou mechanismů regulován (zejm. cenové regulace a exportní kvóty pod hlavičkou „International Coffee Organization“, fungování tzv. „Marketing boards“ v jednotlivých exportních zemích). V druhé polovině 90. let však došlo k liberalizaci obchodu s kávou. Ta přinesla snížení cen a zvýšení jejich nestability. Především však znamenala další koncentraci rozhodovací moci a zisků v rukou velkoobchodníků z rozvinutých zemí. Podle existujících analýz se podíl z příjmu z kávy zůstávající v rozvinutých zemích zvýšil z 55 na 75 %. To bylo pochopitelně kompenzováno dalším poklesem již tak malého podílu primárních producentů. Zejména ti drobní z nich jsou dnes navíc vystaveni podstatně větším nejistotám spojeným s nestabilitou cen a odstraněním (či oslabením) role „marketing boards“ v komoditním řetězci.

Volný obchod

Zajistit toky surovin, zboží a služeb z různých míst planety (pro čím dál více síťové podniky) lze jen prostřednictvím mezinárodního obchodu (kolem 2/3 mezinárodního obchodu je také obchodem jen mezi pobočkami velkých firem). Potřeba volného obchodu tak vychází ze snahy ekonomicky co nejvíce využít technologických a ekonomických možností – a co nejvíce prolomit místní vazby a pravidla, která globálním tokům zboží a služeb (nikoliv však lidí, migrace je stále omezoována) brání. To se ale neobejde bez spolupráce na nových vztazích, společných pravidlech. Velká část rozvojových zemí se na tvorbě současných pravidel obchodu příliš nepodílela.

Vybíravý host

Mozkem a motorem tvorby globálních ekonomických sítí i mezinárodního obchodu jsou investoři. Lidé, kteří mají (své, ale většinou spíše cizí) volné peněžní zdroje (kapitál). Každý vlastník nějakého zdroje váží, k čemu ho využívat, aby se udržovala, či zvyšovala jeho hodnota anebo vytvářela nějaká jiná hodnota. Za užitek, který zdroj lidem přináší, si pak jeho majitel/ka oplátkou vyslouží odměnu. Peníze jsou univerzálním měřítkem hodnoty a způsobem přeměny jednoho zdroje na jiný. Kapitál coby hybný motor proto také dal jméno tomuto ekonomickému systému – kapitalismu. Investoři stále přemýšlí, jak více, nově či jinak organizovat existující či nové zdroje (pracovní sílu, půdu, suroviny, společné daně či volné přírodní statky) tak, aby jim přinášely odměnu. Jejich kapitál by zase měl přinášet užitek jiným.

Žádné podnikání nelze rozjet bez nějaké vstupní investice. Málokterý podnikatel však má do začátku dostatek vlastních zdrojů, aby mohl pronajmout prostory, nakoupit zařízení, najmout zaměstnance a spustit produkci a prodej svého zboží či služeb. Kapitál může získat z vlastních úspor, od příbuzných, banky či nějakého přímého investora.

Do chudých zemí však směřuje jen nepatrný zlomek globálních investic – a to ještě jen do několika málo zemí a velmi úzké skupiny odvětví (hlavně do těžebního průmyslu). Je tam sice řada neuspokojených (i základních) potřeb, ale pro investory jen minimální vyhlídky na adekvátní zisk. Investice v Africe jsou většinou velmi riskantní, takže investoři za ně vyžadují vyšší zisky. Problém řady investic (především s nízkou přidanou hodnotou) spočívá v tom, že namísto přílivu zdrojů do země nezřídka končí odlivem zisků, daní či deviz, zanedbatelným přenosem technologií i poškozením místní přírody a komunit. Klíčovou otázkou pro rozvoj nejchudších zemí proto zůstává, jak nejprve mobilizovat domácí zdroje (investice) a za jakých podmínek začínají být zahraniční investice spíše přínosem než ztrátou.

Konkrétní příklad: Podle Zprávy o světových investicích 2007 vydané Konferencí OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD) v roce 2006 do Afriky přiteklo 36 miliard dolarů přímých zahraničních investic (FDI). Je to takřka dvojnásobek částky z roku 2004. Nicméně pouze 2,7 procenta globálních FDI. Podíl Afriky na globálních investicích se tím v roce 2006 dále zmenšil (v předchozím roce představoval 3,1 procenta). 9/10 všech afrických investic končí jen v 10 zemích. Díky roustoucím cenám surovin drtivá většina investic v nejchudších zemích Afriky končí hledáním ropy a těžbou nerostů.

Globální kasino

Drtivá většina finančních zdrojů však ani v bohatých zemích neskončí investicemi do reálného podnikání. Zcela novým fenoménem globalizace je dramaticky rostoucí podíl financí, které nesměřují k tvorbě nějakého nového hmatatelného užitku, ale ke spekulacím. Na spekulaci a tvorbu zisku dovořeným způsobem má jistě každý právo. Řada finančních operací má navíc svou důležitou roli, slouží nejen k zajištění různých typů obchodních smluv či finančních transakcí, ale i k přenosu tržních signálů a srovnávání cen či ke korekcím špatných rozpočtových či měnových politik jednotlivých zemí. Na rozdíl od hazardních her (kde ztráty postihnou jen samotného hráče) mají kumulované dopady neregulované části globálních

finančních trhů velmi závažné dopady v reálné ekonomice, nejchudší komunity nevyjímaje. Jasně to ukázala asijská krize v letech 1997–1998 a svědky toho jsme i při současné krizi na Wall Street vyvolané neuváženými obchody s hypotékami.

Konkrétní příklad: Zajišťovací operace umožňují obchodníkům se pojistit proti rizikům spojeným s obchodováním – například před nepříznivým poklesem nebo vzestupem měnového kurzu – v situaci, kdy mezi uzavřením obchodu a jeho realizací je časový odstup. Měnový kurz je pro mezinárodní obchodníky velmi důležitý: náklady jim vznikají v domácí měně, ale zisky realizují v měně země, kam své zboží či služby prodají. Aktuální měnový kurz pak rozhoduje o tom, v jakém poměru si zisky mohou převést do domácí měny a uhradit své náklady. Řekněme, že americký dolar se aktuálně prodává za 3 argentinská pesa. Pokud peso posiluje (například $1\text{ USD} = 2,5\text{ ARS}$), Argentinci dostávají za své dolarové příjmy méně pesos a naopak. Tzv. futures pak argentinskému obchodníkovi umožní prodat svou pšenici za půl roku za předem stanovenou cenu, tzv. opce mu pak umožňuje od transakce za určitý poplatek ustoupit (pokud pro něj kurz bude nevýhodný). Mezi další produkty pro finanční zajištění patří swapy či forwardy.

Řada dnešních finančních operací tedy zajišťuje reálné obchody, ale z nich je odvozena neustále inovovaná škála dalších finančních nástrojů (tzv. derivátů), jejichž cílem je především výjimečný zisk. Ty mohou mít o několik řádů větší hodnotu (než původní operace v reálné ekonomice, z níž jsou odvozeny), ale jejich vazba na reálnou ekonomiku je už tak slabá, že si de facto žijí svým vlastním (virtuálním) životem. Naopak vývoj cen derivátů zpětně působí na ceny v reálné ekonomice. Objem těchto zajišťovacích či spekulativních operací mnohonásobně překračuje investice do jiných zdrojů (například nákup nemovitostí či podniků, ačkoliv i tyto nákupy mají často spekulativní povahu). Bohužel přestávají být virtuální v okamžiku finanční krize (všechny finanční instrumenty jsou při nedostatku hotovosti na trhu převoditelné na běžné peníze), která se pak často lavinovitě (a iracionálně) šíří i do reálné ekonomiky: pády akcií či měn s sebou většinou nesou propouštění, zdražování peněz, znehodnocení úspor či výprodej domácího majetku.

Nejchudší komunity (většinou městské a ty, které mají bezprostřední vazbu na globální ekonomiku) pak nesou cenu za globální kasino nejdříve a nejhůř. Ačkoliv v absolutním měřítku nejvíce trápí rizikovní investoři,

v relativním měřítku nejvíce trpí ekonomicky nejslabší obyvatelstvo. Na druhé straně investorům se v krizi (jako byla např. ta asijská či současná) často dostává pomoci od vlád, centrálních bank a organizací jako Mezinárodní měnový fond, chudým lidem škody způsobené ztrátou pracovních míst či oslabením veřejných rozpočtů nikdo nekompensuje. Zatímco řada zisků ze spekulativních finančních operací – pokud vycházejí – podléhá malému či nulovému zdanění (globálně však menší míře zdanění, než je zdanění jiných zdrojů), schovává se mnoho bohatých firem a jednotlivců v daňových rájích či uniká jiným sofistikovaným způsobem. Hlavně však zisky zůstávají v soukromých rukou, zatímco ztráty, které způsobí, nezřídka hradí stát z veřejných zdrojů. (Afričané odhadují, že na každý dolar, který do Afriky přijde prostřednictvím zahraniční pomoci či přímých investic, jich pět odečte kvůli daňovým únikům, účetním manipulacím, ale i korupci). Na rozdíl od výroby, obchodu a částečně investic, finanční globalizace stále podléhá minimu mezinárodních pravidel, slabému dohledu a vyznačuje se nízkou transparentností a odpovědností jednotlivců i finančních institucí.

Klíčová slova:

efektivita, produktivita, úspory, spotřeba, inovace, přidaná hodnota, znalosti, služby, recese, inflace, cykly a krize, stress, nejistota a zranitelnost, soukromé a veřejné statky, síťový podnik, volný obchod, zahraniční investice, finanční trhy

Zdroje:

- *Ekonomika České republiky* (<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek//ekonomika-ceske-republiky/1001738/49083/>)
- *Nokia: historie a fakta* (<http://www.nokia.com/A4303001>, http://www.nokia.com/NOKIA_COM-1/About-Nokia/Sidebars-new-concept/Nokia-in-brief/InBriefJuly08.pdf)
- *Studie EADN – Sociální dopady asijské finanční krize ve Vietnamu* (<http://www.eadn.org/Social%20Impact%20of%20the%20East%20Asian%20Crisis%20and%20Household%20Coping.pdf>)
- Hernando de Soto – *Mystérium kapitálu: Proč kapitalismus triumfuje na Západě a selhává všude jinde na světě*, Rybka Publishers, Praha, 2007
- Robert B. Reich – *Dílo národů: Příprava na kapitalismus 21. století*, Prostor, Praha, 1995
- Robert B. Reich – *V pasti úspěchu: Diagnóza kapitalismu 21. století*, Prostor, Praha, 2003
- Joseph E. Stiglitz – *Jiná cesta k trhu*, Prostor, Praha, 2003
- J. F. Rischard – *High Noon: 20 Global Problems, 20 Years to Solve Them*, Basic Books, New York 2002, (<http://www.questia.com/library/book/high-noon-20-global-issues-20-years-to-solve-them-by-j-f-rischard.jsp>)
- Martin Khor – *Globalization and the South: Some Critical Issues*, TWVN, Penang, 2000 (<http://www.twinside.org.sg/title/mk9.htm>)

Změníme pravidla hry?

Co potřebujeme:

Tabule, flipchartové papíry, fixy, okopírované části textu z příručky (sekce *Vybíravý host*, *Globální kasino*, *Volný obchod*, *Síťový podnik*)

Předpokládaný čas:

60 min

Cíle:

- Studenti vyjmenují a svými slovy popíší fungování pilířů tzv. nové ekonomiky, jednoho z motorů globalizace.
- Studenti objasní roli rozvojových a rozvinutých států v jednotlivých oblastech nové ekonomiky.
- Studenti diskutují o možnostech pomoci rozvojovým státům.
- Studenti se zamyslí nad možnými způsoby pomoci rozvojovým zemím.
- Studenti z textu vyberou důležité informace a vysvětlí je svými slovy. Studenti spolupracují ve skupině a zástupci prezentují výsledky své skupiny.

ČAS
10
min

1. krok

- Připomeňte studentům, že navazujete na předešlou hodinu o nových technologiích a že se i v této lekci dozví něco o dalším motoru ekonomické globalizace, tzv. nové ekonomice.
- Zeptejte se studentů, co si oni představí pod pojmem *nová ekonomika* a jak se liší od té „staré“. Nechte dobrovolníky vyjádřit, co si myslí. V této fázi studenty neopravujte, jen pište náměty na tabuli.
- Rozdělte studenty do čtyř skupin a rozdejte každé skupině na lístečku jeden pojem (klíčová slova) spolu s nápovědou v závorce. Nápověda se týká oblasti, ke které se klíčové slovo vztahuje. Zadejte studentům úkol, aby se pokusili ve skupině dohodnout, co si pod tímto pojmem představují.

A. VYBÍRAVÝ HOST (INVESTICE)

B. GLOBÁLNÍ KASINO (FINANCE)

C. VOLNÝ OBCHOD (OBCHODNÍ PRAVIDLA)

D. SÍŤOVÝ PODNIK (SPECIALIZACE VÝROBY)

ČAS
35
min

2. krok

- Rozdejte studentům do skupin okopírované texty z příručky (každé skupině pouze text vztahující se k přidělenému pojmu) a zadejte studentům dva úkoly:
 - 1) Ať svou představu spolu s informacemi shrnou v podobě jedné rozvité věty, která je v rozkazovacím způsobu. Uveďte následující příklad z oblasti lidských práv:
Svoboda slova (lidská práva):
Mluv či piš, co chceš, ale vše má své limity.
Větu je možné napsat nahoru na flipchart (na šířku).
 - 2) Ať z textu vyberou informace týkající se rozvojových a rozvinutých zemí a jejich rolí v dané oblasti. Informace studenti zapisují do této tabulky, kterou si nakreslí na flipchart pod svou shrnující větu:

(Příklady možných odpovědí v prvním úkolu:

E. *Investuj své peníze, kam chceš, ale ať je riziko co nejmenší.*

F. *Rozmnož své peníze využitím nástrojů jako jsou finanční deriváty.*

G. *Kupuj a prodávej, kde chceš.*

H. *Ty budeš dělat to a ten zas tohle.)*

Změníme pravidla hry?

- Vyzvěte zástupce skupiny, ať ostatním představí svoji práci, tedy větu, kterou vymysleli, a ať zdůvodní, proč se rozhodli ji takto formulovat. Součástí prezentace je i vyplněná tabulka. Ponechte prostor na případné dotazy.
- Nezapomeňte u sekce Globální kasino doplnit, že situace týkající se regulace finančních toků se v budoucnu zřejmě změní v důsledku probíhající celosvětové krize (více o tom např. na <http://aktualne.centrum.cz/ekonomika/penize/clanek.phtml?id=627378>).*
- Rozdejte všem studentům i ostatní části textu.

3. krok

- Diskutujte se studenty o tom, co omezuje rozvojové země (např. Omezené zdroje pro obchodní politiku – viz rámeček na str. 29) a zeptejte se jich, zda je napadá nějaký způsob, jak rozvojovým zemím v tomto ohledu pomoci, a zda-li by se jim vůbec mělo pomáhat.
- Požádejte studenty, aby doplnili následující větu:
Mám/nemám pocit, že celosvětové obchodní a finanční podmínky pro rozvojové země mohou být nastaveny spravedlivěji...

Oblast	Role rozvinutých zemí	Role rozvojových zemí
Vybíravý host / Globální kasino / Volný obchod / Síťový podnik		

Nová svoboda

Ačkoliv ekonomická globalizace je v první řadě poháněna technologickým pokrokem a dynamickým rozvojem mnoha nových podob soukromého podnikání, přesto je její dnešní podoba silně ovlivněna naší volbou. Těch voleb s vlivem na globalizaci bylo a je mnoho: od velkých mezinárodních dohod, přes rozhodnutí národních vlád, parlamentů a obecních zastupitelstev až po osobní volby, které miliardy lidí činí každý den v různých rolích.²⁾ Všechna tato rozhodnutí pak formují společná pravidla pro vlastnictví, směnu a podnikání. Pravidla pro to, co je moje, co tvoje a co naše.

Tato rozhodnutí se mění v prostoru i čase, a tak různé kultury a různé doby mají různá pravidla pro své ekonomiky. Hnacím motorem stávající ekonomické globalizace je v posledních třech dekáдах po pádu Železné opony svoboda volby. Zatímco jedněm ekonomická globalizace svobodu volby zvětšuje, jiným ji omezuje. Problém však není s trhem, kapitalismem či globalizací jako takovými, nýbrž s pravidly a institucemi, které je řídí, a s přístupem lidí, kteří v nich žijí. Společenské procesy a individuální postoje se vzájemně ovlivňují. „Veřejné“ a „společné“ dnes ale pokulhává za „soukromým“ a „individuálním“. A velká skupina lidí stále

nemá kontrolu nad vlastním životem (*empowerment*). Ta je nutná pro základní občanskou moc a ekonomickou prosperitu, tedy úspěch v globalizaci.

Velká transformace

Hypotetická otázka, kterou ve své prorocké analýze ekonomické globalizace položil prostřednictvím džina Američanům jejich bývalý ministr práce, možná ještě lépe padne na Českou republiku a další post-komunistické země. I česká společnost je již několikáté volební období velmi silně polarizovaná (vyrovnané síly nesmiřitelné pravice a levice), ačkoliv díky stále silné sociální politice nerovnosti narůstají a tradiční jistoty ubývají tempem jistě pomalejším, než je globální průměr.

Češi a Slováci ale na rozdíl od Američanů v listopadu 1989 opravdu podobnou možnost velké volby měli. Statisíce postupně vyšly do ulic a na trochu jinou, ale nikoliv nepodobnou, otázku odpověděly zvednutými rukama, v nichž klíči odzvonili komunistickému režimu.

A přitakali demokracii a kapitalismu. Od té doby se toho hodně změnilo.

1989 – Džinova „Velká volba“

„Představte si, že by se před několika desetiletími zjevil na ... nebi obrovitý džin, který by postavil národ před velkou volbu: „Buď si ponecháte dnešní ekonomické uspořádání a budete pracovat stejně jako dosud, nebo pro vás mám skvělou nabídku. Na počátku nového tisíciletí budou někteří z vás pohádkově bohatí, většina z vás se bude mít lépe, budete si moci koupit víc věcí a ekonomika poroste nevídáním tempem. Jenomže to není všechno.“ (Džin se burácivě zachechtá) „Součástí toho všeho, co vám teď nabízím, je, že vaše místa budou méně jistá, vaše příjmy méně předví-

datelné, nastane hlubší nerovnost ve výdělích i majetku a vaše společnost se rozdělí. Budete víc dřít a zbytek vašeho života se významně smrskne.“ (Džin se opět uchechtne) „Musíte se rozhodnout! Máte patnáct vteřin na to, abyste zvedli ruku, nebo ji nechali dole. Zařídím se podle většiny!“ (Džinův smích je stále hlasitější, jeho tvář se zvětšuje, až smích zaplní veškerý prostor a tvář zakryje nebesa. A potom každý ... buď zvedne ruku, nebo ji nechá dole.)

citace z knihy Roberta B. Reiche – V pasti úspěchu: Diagnóza kapitalismu 21. století, Prostor, Praha, 2003, str. 395–396

2) Nerozhodujeme jen jako podnikatelé, vlastníci, investoři či zaměstnanci, ale také jako matky a ženy, sousedé a občané, muslimové a Češi, rybáři a lyžaři, fanynky (českého) filmu...

Asi málokdo tušil, že jsme tím okamžikem skočili rovnou i do nově se (trans)formující globální ekonomiky. Během následující dekády či dvou nás zaměstnávala transformace post-komunistických zemí, a tak jsme příliš nepostřehli, že nové technologie a nová ekonomika změnily život i většině okolního světa. Nicméně nová otevřenost zajistila, že se oba dříve oddělené světy úzce ovlivňovaly.

Tak jako v transformujících se ekonomikách zároveň přibývalo mobilů, internetu a zahraničních investic, tak se na Západě a hlavně na Jihu omezovala role (globálně zdiskreditovaného) státu. Všem byla společná snaha o novou individuální svobodu – ať už od státní bezpečnosti, sovětské nadvlády či vyšších daní. Tuto velkou globální transformaci rámovala, pokud přímo nepředurčila, důležitá konstelace v mezinárodní politice.

Stručná historie posledních 30 let

Na přelomu 80. a 90. let minulého století se do jediného dominantního světového názoru slily **dva silné proudy** novodobé historie: rozpad Sovětského impéria, resp. touha po politické svobodě po dekádách vnitřní i vnější represe na východní polokouli a touha po ekonomické svobodě po letech silnější veřejné regulace na západní polokouli. Obě „revoluce“ za novou svobodu proběhly nejen poměrně překvapivě a rychle, ale hlavně z velké části společně. Zatímco jejich symbióza před 30 lety vedla k velké vlně osvobození, dnes je nemalým problémem globalizace.

Klíčový zlom nastal v 80. letech minulého století. Nová britská premiérka M. Thatcherová a nový americký prezident R. Reagan po vítězných volbách souběžně prosadili pravcovou politiku založenou na víře v individuální svobodu, lidskou racionalitu, soukromé vlastnictví, majetková práva, účinnost volného trhu a omezenou vládu státu. Takzvaný **klasický liberalismus** (také libertariánství či *laissez-faire*) představuje spojení touhy po svobodě politické i ekonomické.

V ekonomické rovině se projevil tlakem na odstátňování (privatizaci), omezování státních zásahů (deregulace) a větší otevřeností (liberalizace). Tato (neoklasická) ekonomie se zaměřuje spíše na to jak povzbudit silnější produkci (nabídku) než na to, jak více spotřebovat (poptávku). Vystřídala zhruba století dominance ekonomického myšlení, které naopak kladlo důraz na aktivní roli státu v udržování ekonomického růstu,

zaměstnanosti a stimulaci spotřeby (tzv. *keynesiánství*). **Neoklasické myšlení** (pro kritiky neoliberální) se pak na dvě, tři dekády prosadilo silně i u mezinárodních ekonomických institucí s výrazným vlivem na rozvojové země a transformující se ekonomiky. Podle sídla dvou klíčových institucí – Světové banky a Mezinárodního měnového fondu – vešla tato politika do historie jako **washingtonský konsensus**.

Řada historiků dokládá, že politická změna směrem k ekonomickému liberalismu, kterou paralelně spustily Margaret Thatcherová (ve Velké Británii) a Ronald Reagan (v USA) patřila mezi významné zdroje primárně ekonomického a druhotně politického **kolapsu východního bloku**. Centrálně řízené socialistické ekonomiky prostě přestaly v soutěži o produkci zdrojů (zvláště na zbrojení) se Západem stačit a komunistické aparáty pak jen stěží obhajovaly svou ideologii, represivní nadvládu a porušování lidských práv.

Svoboda politická vs. ekonomická

Východ přejal liberalismus za svůj jako hlavní (ekonomickou) metodu a (politický) cíl své transformace, liberalismus na Západě tím více posílil a Jih přestal od 90. let mít na výběr – ztratil světovým názorovou alternativu a začal se též masivně transformovat směrem k demokratickému kapitalismu. Ekonomická transformace východní Evropy tak víceméně probíhala podle stejných not (washingtonského konsenzu) jako **makroekonomické reformy** v Latinské Americe a jinde v rozvojovém světě (tzv. strukturální přizpůsobení, SAP): privatizace, deregulace, liberalizace uvnitř i navenek, nastolení a udržování příznivého podnikatelského prostředí (zejména nízké daně) a makroekonomické stability: omezování státních výdajů (vyrovnaný rozpočet), nízká inflace a měnový kurz podporující orientaci ekonomik na export. Ačkoliv dnes nejúspěšnější země (Indie, Čína či Brazílie) volily jinou cestu a neoliberální reformy postupně vyústily v zásadní problémy, většina zemí je dodnes tlačena k podobné politice.

Cenou za novou politickou svobodu jednotlivců se tak stala minimální možnost volby jiného ekonomického systému nejen jednotlivců, ale zejména jiné ekonomické politiky na úrovni komunit, států a celých regionů. Globálně prosazovaný ekonomický liberalismus se dostal do podobné situace, proti které před 30 lety sám

bojoval. Stal se dominantním světovým názorem, který omezuje **manevrovací prostor** pro jiné přístupy k ekonomii, omezuje svobodu zvolit si jinou ekonomickou politiku.

Rebely proti liberalismu se snahou o jiný světový názor mezi vládami dnes spočítáte na prstech jedné, maximálně dvou rukou. Severní Korea a Barma s komunistickou diktaturou, či Irán a další země s nadvládou islámského kléru nenabízejí ani ekonomickou, natož politickou alternativu. Řada latinskoamerických zemí a zejména místních regionů a komunit ovšem testuje sociálně a ekologicky zajímavé hospodářské modely. Ty kubánské či venezuelské sice ztrácejí na lesku při pohledu na mizerný stav základních lidských práv a politických svobod. Zajímavou alternativou se však zdá být například Bolívie.

Ústřední dilema globalizace tak dnes spočívá v konfliktu mezi velmi žádoucím vzestupem individuálních politických práv a občanské moci (politickým liberalismem) a negativními důsledky, které pro práva, svobodu a moc jednotlivců má liberalismus ekonomický.

Absence alternativ k ekonomickému liberalismu pálí zejména tam, kde globalizace novou svobodu přináší

jen na papíře: V regionech, kde státy sice mají otevřenou ekonomiku, ale nemají co vyvážet a dovozy jim likvidují zemědělství či zárodky průmyslu. V zemích, kde sice mají demokratické volby, ale většina žen žije v zajetí chudoby, místních vládců či patriarchálních tradic. V městských či vesnických komunitách, kde většina rodin sice má mobil a televizi, ale nemůže své děti posílat do školy a mladé lidi do práce. V rodinách, kde živitel či dokonce živitelka musí mít dvě i tři práce, aby své blízké zajistil/a proti rostoucím cenám a klesající dostupnosti základních služeb.

Bohatství = moc, chudoba = bezmoc

S tím, jak v bohatém světě ustupují konflikty a důležitost síly, jak se prosazuje demokracie a otevřenost, se ekonomický úspěch stává klíčovým faktorem moci – v nejširším slova smyslu možnosti svobodného rozhodování a kontroly vlastního života – jak pro státy, tak pro obce, organizace a firmy, rodiny či jednotlivce. Na druhé straně chudoba má daleko více tváří než jen nízký příjem. Jádrem deprivací a společným jmenovatelem nesvobody

Fotbalem k politické moci a genderové rovnosti

Jeronima Quiviquivi dnes žije v novém domě na kraji domorodé vesnice Monteverde v nížinné části Bolívie. Ona stejně jako její manžel patří mezi vůdce svého lidu Chiquitano: „Můj otec nikdy nepřemýšlel o právech. Prostě jsme dělali, co nám bílí lidé řekli – přece jen oni mohou mít moc, být prezidentem. Nemohli jsme jít ani do centra města – lidé by nám nadávali. Ale pak jsme si založili vlastní organizaci, zvolili své vůdce a tak jsme si uvědomili, že máme nějaká práva“. V začátcích byla jejich fotbalová liga jediným způsobem, jak se mohli potkávat a hovořit s dalšími Chiquitano o pro ně důležitých věcech: půdě, vzdělání, právech a politickém hlasu. Pak přišly akce: vpád do kanceláře místního zastupitelstva, aby se mohli zmocnit dokumentů, které dokazovaly, že bezplatná práce, do níž byli nuceni,

už je roky nezákonná. Či pochod do vzdáleného hlavního města La Pazu, který posílil jejich vědomí společné identity s domorodým obyvatelstvem bolivijských And. Dnes Chiquitano zastávají mocenské pozice, které dříve patřily jen bílým. Mají své starosty, senátory a také prvního domorodého prezidenta v Jižní Americe Evo Moralese. S podílem na moci se Chiquitanos z Monteverde konečně dočkali jednoho z nejcennějších úspěchů – po desetileté kampani se jim 3. července 2007 podařilo uzavřít dohodu s vládou o legálním převodu milionu hektarů „půdy komunálního původu“ do svého vlastnictví. Politický úspěch vedl i ke změně vztahů doma. Když má Jeronima schůzi, její manžel se stará o děti: „Dřív jsme se s ženami scházely odděleně, dnes máme schůze i s muži – už se nebojíme!“

volně přeloženo z knihy Duncana Greena – From Poverty to Power, Oxfam, 2008, str. 19

ve světě chudých (na Jihu i u marginalizovaných skupin na Severu) je právě neschopnost ovlivnit žádoucím směrem svůj život, podmínky, pravidla a instituce světa kolem, krátce bezmocnost.

Míra kontroly nad svým životem, bezprostředním světem, rozsah moci či bezmoci (tedy do češtiny těžko přeložitelný anglický termín *empowerment*), je rozhodujícím kritériem i ve vztahu k ekonomické globalizaci. Ti, kdo mají sílu a právo na své straně, znalosti a schopnosti, dokáží hájit své zájmy, když jsou ohroženy. Ti, kdo moc nemají, jsou nuceni přijmout vývoj tak, jak k nim přichází.

Klíčová slova:

volba, svoboda volby, otevřenost, post-komunistická a globální transformace, neoklasická ekonomie, keynesianismus, liberalismus a neoliberalismus, makroekonomické reformy, washingtonský konsenzus, alternativy a politický prostor, bohatství a moc, chudoba a bezmoc, empowerment

Zdroje:

- Roberta B. Reich – *V pasti úspěchu: Diagnóza kapitalismu 21. století*, Prostor, Praha, 2003
- Martin Ehl – *Globalizace: pro a proti*, Academia, Praha, 2001
- Václav Bělohradský – *Malý slovník globalizace* (<http://www.multiweb.cz/hawkmoon/slovník.htm>)
- Jiří Pehe – *Globální řízení a globální správa* (<http://www.pehe.cz/prednasky/2006/clanek.2006-05-17.7743258237>)
- Kemal Derviş, UNDP Administrator – *The Challenge of Globalization: The Good Global Governance* (<http://gstudynet.org/governance/panels/keynote.php>)
- Duncan Green – *From Poverty to Power*, Oxfam, 2008 (www.fp2p.org)
- klasický liberalismus a další příbuzné školy myšlení ve Wikipedii (http://en.wikipedia.org/wiki/Classical_liberalism)
- Globální řízení na VŠE (http://vz.fmv.vse.cz/?page_id=13)

Cīle:

- Studenti vyjádří svůj postoj k výročkům, které se vztahují k tržnímu hospodářství.
- Studenti vysvětlí dva hlavní (odlišné) přístupy k roli státu.
- Studenti definují s porozuměním základní pojmy ekonomické transformace postkomunistických zemí.
- Studenti pojmenují hlavní výhody a nevýhody tržního hospodářství pro různé členy společnosti.

Co potřebujeme:

otázky připravené k projekci (popřípadě kopie), kopie textu 1989 – Džinova Velká volba (minimálně do dvojic)

Předpokládaný čas:

45 minut

ČAS
15
MIN

I. krok

- Použijte formu názorové škály k zachycení postojů studentů k následujícím výrokům. Studenti nejprve své názory jednotlivě napíší a poté ve dvojicích vysvětlí své odpovědi.

Tvrzení:

1. Občané musí mít možnost svobodně se vyjadřovat.
 2. Za různou práci náleží různě vysoká odměna.
 3. Lidé s vyššími příjmy mají přispívat lidem s menšími příjmy.
 4. Soukromé vlastnictví je efektivnější než státní.
 5. Stát má pomáhat soukromým podnikům v krizi peněží z daní občanů.
 6. Nezaměstnaní mají dostávat podporu v nezaměstnanosti.
 7. Stát by měl plánovat, kolik čeho se vyrobí.
 8. Lidé by měli platit nízké daně, snažit se o sebe postarat a neočekávat od státu pomoc.
- Vyzvěte několik dvojic k prezentaci jejich názorů. Můžete vybrat ty dvojice, kde panuje největší shoda.

Upozorněte na to, že kladné odpovědi na výroky 2, 4, 8 jsou spíše projevem příznivců svobodného tržního prostředí – individualismu. Kladné reakce na výroky 3, 5 jsou projevem příznivců větších zásahů státu do tržního prostředí, u výroku 7 dokonce projevem příznivců socialistického systému plánování. Výrok 1 se dotýká obecného chápání demokracie a svobody projevu. Výrok 6 (kladné reakce) může být chápán jako projev solidarity, v případě záporné reakce jako radikálnější projev příznivců liberalismu (neoliberalismu).

CAS
15
MIN

2. krok

- Rozdejte studentům text „Džinova Velká volba“.
- Proveďte případně ve třídě hlasování o Džinově otázce. Ptejte se na odůvodnění volby studentů.
- Zeptejte se, zda našli paralelu s nedávnou historií ČR (Československa). Vysvětlete na příkladu postkomunistických zemí pojem *svoboda volby* (viz text).

NÁZOROVÁ ŠKÁLA

Absolutně souhlasím

ano i ne

Absolutně nesouhlasím

Zvolte si budoucnost

ČAS

8

min

3. krok

- Diskutujte o procesech postkomunistické transformace jako jsou privatizace, liberalizace a deregulace. Ukažte na příkladech, využijte svých znalostí, znalostí studentů a informací z textu.

ČAS

7

min

4. krok

- Zadejte úkol pro dvojice (možnost vytvořit nové dvojice oproti první části lekce):
Jaké jsou výhody svobodné společnosti s tržním hospodářstvím? Komu takováto společnost naopak nevyhovuje?
- Nechte vybrané dvojice představit výsledky své práce.
- V příspěvcích se pravděpodobně objeví různé přístupy a odkazy na nerovnoměrný vývoj v jednotlivých zemích. Na dva základní ekonomické přístupy (neoliberální vs. keynesiánství) navažte v následující lekci.

Možné cesty státu

Co potřebujeme:

texty do skupin: text 1 – neoklasická ekonomie (klasický liberalismus, neoliberalismus), text 2 – keynesiánství; volné papíry na flipchart, vhodné psací potřeby pro skupiny

Předpokládaný čas:

45 minut

Cíle:

- Studenti vlastními slovy definují základní ekonomické směry.
- Studenti dokumentují na příkladech základní výhody a přednosti (nevýhody, nedostatky) těchto směrů.
- Studenti aktivně spolupracují, prezentují a argumentují svoje postoje.

ČAS
15
min

1. krok

- Rozdělte studenty do zhruba čtyřčlenných skupin (počet závisí na celkovém počtu studentů, potřebujete nejméně 4 skupiny, při větším počtu můžete zadat stejný text několika skupinám). Jednotlivým skupinám rozdejte připravené texty a následující úkoly:

Skupina A – text 1

Diskutujte o hlavních výhodách a přednostech daného ekonomického směru, poté výhody запиšte a graficky znázorněte.

Skupina B – text 2

Diskutujte o hlavních výhodách a přednostech daného ekonomického směru, poté výhody запиšte a graficky znázorněte.

Skupina C – text 1

Diskutujte o hlavních nevýhodách a nedostacích daného ekonomického směru, poté nevýhody a nedostatky запиšte a graficky znázorněte.

Skupina D – text 2

Diskutujte o hlavních nevýhodách a nedostacích daného ekonomického směru, poté nevýhody a nedostatky запиšte a graficky znázorněte.

- Výsledkem práce skupin by měly být shrnuté základní poznatky a minimálně jedna grafická příloha. Studenti zpracovávají vše na volné papíry z flipchartu.

ČAS
20
min

2. krok

- Prezentace práce jednotlivých skupin. Prezentaci můžete zahájit diskuzí nad grafickou přílohou. Důležité je viditelné umístění posteru!
- V následné rekapitulaci akcentujte, jaké problémy může přinášet fakt, že se ekonomický úspěch stává klíčovým faktorem moci (viz odstavec z textu *Bohatství = moc, chudoba = bezmoc*).

ČAS
10
min

3. krok

- Na úvod nechte studenty vysvětlit postoj k dané problematice a vyjádřit se k oběma přístupům (využijte např. hlasování, sestavení skupin dle sdíleného názoru nebo názorovou škálu postojem v řadě ve třídě).
- Diskutujte se studenty o vlivu obou směrů na světovou ekonomiku v posledních 30 letech (viz text kapitoly). Poté zadejte úkol k písemné reflexi (zhruba 4 min):

*Jsem příznivcem _____ ,
protože _____*

- Nechte dva dobrovolníky (různé názory) přečíst jejich text.

HLAVNÍ DŮSLEDKY

Ekonomická globalizace má v různých regionech, zemích, komunitách a společenských vrstvách různé dopady. Hodnocení vždy odvisí od toho, jak kdo globalizaci měří, jak k ní přistupuje. Zároveň se ale současný ekonomický model vyznačuje v různých kontextech velmi podobnými rysy – snahou o růst a nezohledňováním důležitých hodnot. Nové sociální, spíše než geografické hranice, čerpání a narušování přírodního bohatství, časový stres a prohřešky vůči lidským právům nejen představují různé druhy vnějších nákladů (externalit) ekonomické globalizace, ale zároveň definují rozmanitě tváře chudoby.

Rozdíly a růst

Jak bylo naznačeno v úvodní hodině, vnímání ekonomické globalizace se může značně lišit v závislosti na tom, kde dotyčný žije a jak vlastně měří svůj úspěch. Řada klíčových hodnot se ale v čistě ekonomickém rozhodování neodráží nikde. Propastné rozdíly v prospěchu z globalizace existují mezi zeměmi i uvnitř zemí. A nejvíce pak v zemích a mezi zeměmi, které označujeme jako rozvojové. Obecně platí, že v bohatších a větších státech přináší lidem větší prospěch než v chudších, zejména malých a izolovanějších chudých zemích. Velikost obecně hraje pro ekonomický úspěch důležitou roli a snaha o růst je proto ústředním rysem globální ekonomiky. Proč některé ekonomiky rostou a jiné ne, záleží na řadě faktorů uvnitř i mimo ně.

Měření globalizace

Jeden z hlavních problémů ekonomické globalizace spočívá v její odlišné definici. Zmiňovaný makléř na frankfurtské burze nejspíš očekává od globalizace **nárůst investičních příležitostí**, další rozmach informačních a komunikačních technologií a možnost nakoupit více kvalitnějších služeb a zboží za svůj plat. Oproti tomu soudanská venkovanka, zvláště pokud patří do tradičtější islámské komunity, by svá očekávání asi definovala jinak. Zatímco dostupnější mobilní telefonování asi uvítá, s nemezeným přístupem své komunity na 8Mb internet už může mít problém. Podobně na nejbližším trhu jistě ocení levnější rýži či batáty, ale už asi nebude považovat za přínos levnější džíny či západní časopisy. Možná se bude bránit smíšené škole pro své děti a přednáškám o sexuální emancipaci, ale jistě ocení nový vodovod domů s nízkým stočným či možnost rovného přístupu k elektřině z komunitního solárního panelu.

Společenský pokrok se stále měří nepřesnými a neúplnými ukazateli. Převládá důraz na ekonomický růst, podle něhož se řídí nejen většina trhů (co se děje s podniky, jimž klesají akcie?), ale i vlád. Ten je sice jakýmsi přibližným měřítkem míry rozvoje, ale nemusí vypovídat mnoho o kvalitě života, udržitelnosti růstu

či spravedlnosti, s jakou se plody růstu rozdělují mezi jeho různé tvůrce. (Srovnejte HDP na obyvatele a Index udržitelného rozvoje Norska, USA či Spojených arabských emirátů).

Sociální, ekologické či kulturní náklady (rozvrácené komunity, poškozené životní prostředí či znemožnění tradičních rituálů) ekonomické globalizace se tak nepromítají do rozhodování investorů, obchodníků, výrobců a při absenci adekvátní veřejné politiky je obvykle musí hradit či snášet někdo jiný. Označují se pojmem **externality**.

Rozdíly mezi zeměmi a regiony

Nejviditelnější mezery ekonomické globalizace se sice rozevírají uvnitř jednotlivých zemí, ale velmi patrné jsou stále i mezi jednotlivými zeměmi a regiony. Zatímco subsaharská Afrika a jižní Asie ztěžují naplňují základní Rozvojové cíle tisíciletí, Severní Amerika a EU neustále zvyšují svou ekonomickou aktivitu. Nejrychlejším tempem se už několik let rozvíjí tzv. **nově se vynořující trhy**, tedy rozvinutější, zpravidla větší rozvojové země, jako jsou Čína, Indie, Brazílie, Rusko (souborně se tyto čtyři největší vynořující se země zkracují jako BRIC), či Malajsie a Jihoafrická republika.

Existují **různé klasifikace** rozvojových zemí: trochu jiné rozdělení a kategorie se používá v systému OSN, jiné kategorie si definovala Světová banka či WTO a jiné má OECD. Nemluvě o akademickém světě či veřejné debatě, kde se stále vyskytují pojmy jako třetí svět, centrum a periferie či globální Jih. Ačkoliv v současnosti se asi nejvíce užívá rozdělení bohatý Sever – chudý Jih, rozdíly se nejvíce zvětšují právě **mezi samotnými rozvojovými zeměmi**.

Tato kategorie často postrádá vypovědní hodnotu v okamžiku, kdy do ní mají spadat Singapur, Bolívie, Čína i Sierra Leone. Co vlastně mají dnes tyto země společného? Proto se častěji hovoří o nejchudších, resp. nejméně rozvinutých zemích (LDCs) na jedné straně a vynořujících se trzích na straně druhé. **Mezi nejchudšími zeměmi** pak ve vztahu k ekonomické integraci často zaujímají

Plnění MDGs – pololetní vysvědčení

Plnění rozvojových cílů tisíciletí se v roce 2008 nachází v polovině plánované cesty. Celkové hodnocení záleží na úhlu pohledu, protože dosavadní úsilí přineslo jak řadu úspěchů, tak přetrvávajících či dokonce zhoršených problémů.

Úspěchy:

- zastřešující cíl omezení absolutní chudoby na polovinu je na dosah ruky, lví podíl na něm ale má Čína;
- kromě dvou regionů se docházka na základní školy pohybuje kolem 90 % a zlepšil se i podíl dívek;
- počet umrtí na AIDS se snížil z 2,2 mil v roce 2005 na 2,0 mil. v roce 2007;
- v 16 z 20 zemí subsaharské Afriky se ztrojnásobilo používání sítí proti komárům u dětí do 5 let;
- 1,6 mld. lidí získalo od roku 1990 přístup k pitné vodě;
- podíl exportních příjmů rozvojových zemí na splátkách zahraničního dluhu se snížil z 12,5 % v roce 2000 na 6,6 % v roce 2006, takže jim více zbylo na potírání chudoby;
- soukromý sektor zvýšil dostupnost některých důležitých základních léků a rapidně rozšířil

počet mobilních telefonů (jen v roce 2006 Afrika zaznamenala 60 mil. nových uživatelů).

Problémy:

- podíl lidí žijících za méně než 1 dolar na den se v subsaharské Africe skoro jistě o polovinu nesníží;
- čtvrtina dětí v rozvojových zemích trpí podvýživou s rizikem dlouhodobých dopadů;
- téměř dvě třetiny zaměstnaných žen v rozvojovém světě pracují na vlastní riziko v nejisté formě úvazku či jako neplacená domácí síla, ve třetině rozvojových zemí představují méně než desetinu poslanců;
- více než půl milionu potenciálních matek umírá v důsledku porodu či těhotenských komplikací – 2,5 mld. lidí se nezlepšily hygienické podmínky;
- emise CO₂ se zvyšují navzdory mezinárodním závazkům;
- rozvojová pomoc rozvinutých zemí se v roce 2007 snížila druhý rok po sobě;
- mezinárodní obchodní jednání jsou zpožděná o celé roky a žádný jejich výsledek patrně nenaplní naděje, které se vkládaly do tzv. Rozvojového kola.

MDG Report 2008, OSN

zvláštní postavení jednak malé ostrovní země a jednak země bez přístupu k moři. Obě skupiny mají stížený přístup k mezinárodnímu obchodu (příliš drahé či komplikované dopravní cesty do světa) a investicím (příliš malé trhy).

Velikost a růst

Velikost není ve světě, v němž vládou pravidla ekonomické soutěže, o mnoho méně důležitou charakteristikou, než byla v dobách vojenské konkurence (studená válka, světové války, koncert velmocí v 19. století, říše Karla IV apod). Schopnost úspěšně operovat na velkém prostoru je klíčovým předpokladem moci a bohatství.

S určitým zjednodušením lze konstatovat, že čím je vaše národní ekonomika menší, tím více se kvůli svému úspěchu potřebuje zvětšovat propojováním s jinými ekonomikami. Co za tím vězí? Jednoduchý ekonomický koncept úspor z rozsahu (viz rámeček na protější straně). Otevřenost je ovšem klíčovým faktorem prosperity a celkového společenského rozvoje i u velkých zemí. Navzdory občasným krizím a recesím tak globální ekonomika neustále roste. (Srovnajte na stránkách Světové banky či MMF pro zajímavost růst globálního HDP s růstem HDP Afriky, Asie či ČR.) Vychází to jistě z historické zkušenosti, že většina lidí ze své podstaty stále hledá cesty, jak rozšířit svůj majetek, možnosti či zážitky – a stále větší část lidského snažení prochází ekonomikou. Jednak proto, že zvyšování velikosti je základním principem

Úspory z rozsahu

Přesněji řečeno jde o rostoucí úspory z rozsahu. Podobné situace každý zná. Například pokud jdete nakoupit, vyplatí se rovnou nakoupit pro více lidí. Koupit pár věcí ještě pro kamaráda vás rozhodně bude stát méně času či peněz (pokud musíte použít dopravní prostředek) navíc, než by jeho stál samostatný nákup. Navíc v řadě obchodů dostanete slevu, pokud si od jednoho zboží nakoupíte více kusů. Podobné principy platí i pro podnikatele, firmy či celé ekonomiky. Čím má země větší vlastní trh, tím je zpravidla méně závislá na zahraničním

obchodu (podíl mezinárodního obchodu na HDP ČR, USA, Singapuru či Ruské federace), tím větší zájem o ni mají zahraniční investoři. Není náhodou, že i mezi vynořujícími se trhy vynikají (velké či otevřené, s okolím dobře propojené) země, kde investoři snadno získávají úspory z rozsahu – postavit továrnu, která vyrábí pro stamiliony zákazníků, není zas o tolik dražší než postavit továrnu pro statisíce zákazníků, ale jejich zisky se velmi liší. Velké či bohaté země mají k dispozici i více zdrojů pro své aktivity – ať již ekonomické, společenské, kulturní, diplomatické či vojenské investice...

tržní ekonomiky (kapitalismus) a **ekonomický růst** je v současném nastavení natolik automatickým předpokladem fungování společností, že zastavit se znamená problém: lidé, kterým neroste plat, nejsou považováni za úspěšné; firmy, které nerostou, ztrácejí důvěru akcionářů; země, které nerostou, nejen ztrácí důvěru investorů, ale přichází o veřejné investice; na růstu půjček dnes závisí i tvorba peněz. Ačkoliv to neplatí vždy a všude, silící konkurence dovoluje často nejen růst, ale i jen přežít pouze těm největším a nejsilnějším.

Kde je to možné, globální ekonomika do sebe vtahuje nová teritoria, nové lidi a zejména nové nápady. Hledá nové možnosti využití volných zdrojů (kapitálu). Ať už podnikáte ve finančních derivátech, obchodu či automobilech, rozsah vašeho podnikání bývá velmi důležitý pro úspěch či dokonce přežití ve vysoce konkurenčním prostředí. Ačkoliv značná část chudých zemí se stále nachází mimo hledáček globálních trhů, právě rozšíření globální ekonomiky do zbývajících částí (dříve) rozvojového světa dnes představuje hlavní **prostorovou expanzi** ekonomické globalizace.

Většina **trhů bohatých** zemí se rozšiřuje jen pomalu, pokud již není saturována (např. kolik „nových“ lidí si dnes v ČR ještě může koupit svůj první mobilní telefon?), zatímco v Indii či Číně se každoročně z desítek milionů lidí stává střední třída s požadavky na stejnou životní úroveň, spotřebu, jakou znají ze západních seriálů. Nechtějí jen více masa a svůj první mobil, ale také ledničku, DVD přehrávač, auto či byt.

Vnější a vnitřní faktory rozvoje

Tato prostorová expanze však má své limity. I mezi post-komunistickými zeměmi jsou dnes značné rozdíly, co se integrace do globální ekonomiky týče. Západní část bývalého Východu, hlavně nové členské země EU, se stala novým Západem. Východní část starého Východu (středoasijské, kavkazské), zejména bývalé státy Sovětského svazu, se stala spíše novým Jihem (srovnejte vybrané základní ukazatele ČR, Rumunska, Azerbajdžánu a Tádžikistánu).

Důležité rozdíly najdete i v rámci ostatních kontinentů či velkých regionů. Zatímco velká většina států v subsaharské Africe patří mezi nejchudší země světa, Botswana, Namibie či Mauritius se v posledním desetiletí zařadily mezi poměrně úspěšné země. Analogické příklady zemí, které se vymykají regionálnímu průměru představují také třeba Kostarika, některé ze Spojených arabských emirátů (Dubai), v opačném gardu třeba Haiti (sdílí týž ostrov s poměrně úspěšnou Dominikánskou republikou) či Severní Korea.

Ani na jednotlivé země nelze pohlížet jako na monolity. Podobně jako to známe u nás (Praha, Brno vs. Šumperko, Mostecko aj.), i další země se skládají z ekonomicky nesterpně úspěšných regionů. V podobném rozkladu bychom mohli jít stále dál až na úroveň měst, komunit, rodin a jednotlivců a stále budeme nacházet důležité rozdílnosti na tomtéž teritoriu. Ačkoliv systémové (makro) rozdíly ve velkém měřítku stále ovlivňují život všech

těchto jednotek, zdá se, že dopady ekonomické globalizace na ně se stále více odvíjejí i od (mikro) rozdílů, které se zeměpisnou lokalitou tolik nesouvisí. Ostatně i řadě velkých (včetně těch bohatých na nerostné bohatství) a relativně otevřených států se stále nedaří vymanit svou populaci z chudoby. Vliv geografických hranic stále víc překonává vliv hranic sociálních.

Jinými slovy, existující rozdíly mezi zeměmi a lidmi uvnitř těchto zemí jsou významné a nezdá se, že by se na tom v dohledném horizontu mělo něco změnit. Globalizace přitom leckdy dělá nerovnosti i chudobu viditelnějšími, zvyšuje citlivost jejich vnímání a následně i očekávání a potenciální deprivaci „prohrávajících“. Při procházce jakýmkoliv velkým městem světa, včetně těch v nejchudších zemích, můžeme narazit nejen na obdobné reklamní neony, ale také na čtvrti luxusních residencí či drahé automobily bohatých lidí. Pro člověka, který se poprvé ocitne např. v tanzánském Dar es Salamu (či v jakémkoliv jiném velkoměstě globálního Jihu) to může být poměrně překvapující zjištění. V tom se světová velkoměsta (a obecně jednotlivé společnosti) příliš neliší – mají své bohaté, kteří jsou často popsatelni podobnými charakteristikami, jsou úspěšní, vzdělaní, flexibilní, kreativní atd. Úspěch těchto lidí lze přitom mnohdy spojovat s globalizací, resp. s příležitostmi, které globalizace přináší. Jednotlivé země se ale liší počtem těchto lidí a zejména pak poměrem mezi jejich počtem a počtem chudých.

Klíčová slova:

měření rozvoje, externalita, úspory z rozsahu, ekonomický růst a udržitelný rozvoj, rozvojové země, LDCs, vynořující se trhy, vnitřní a vnější faktory rozvoje

Zdroje:

- E. J. Mishan – *Spor o ekonomický růst*, Slon, Praha, 1994
- E. F. Schumacher – *Small is Beautiful – A Study of Economics as if People Mattered*, Vintage, London, 1973
- Martin Konečný – *Globalizace a nerovnost*, článek v Sedmé generaci 7/2002 a 8/2002, <http://www.sedmagerace.cz/index.php?art=clanek&id=105>, <http://www.sedmagerace.cz/index.php?art=clanek&id=111>
- *Manifesto on Global Economic Transition – A project of the International Forum on Globalization*, the Institute for Policy Studies, Global Project on Economic Transition (<http://www.ifg.org/pdf/manifesto.pdf>)
- *MDG Report 2008* (<http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/The%20Millennium%20Development%20Goals%20Report%202008.pdf>)

Sociální hranice

V důsledku rostoucí propojenosti a konkurence (ekonomické globalizace) tak daleko více než rozdíly mezi zeměmi rostou rozdíly mezi různými skupinami obyvatel uvnitř jednotlivých zemí na Severu i Jihu. Současná globalizace je změtí expanze i vylučování, růstu i zaostávání. Dělicí linie však už zdaleka nevede jen po hranicích států, ale zejména po hranicích různých komunit, sociálních a ekonomických skupin. Vítěze a vyloučené skupiny dnes rozdělují vnější prostředí i vlastní přístup. Úspěšné jednotlivce definuje především dobré vzdělání a výjimečné schopnosti.

Rozdíly uvnitř zemí

V posledních dvou dekáдах na chudém Jihu významně přibývá bohatých a na bohatém Severu chudých. Polarizace uvnitř většiny zemí má rychlejší tempo než nárůst rozdílů mezi zeměmi či regiony. Jednou z hlavních příčin polarizace v bohatých zemích jsou rostoucí ceny (energií a potažmo potravin a dalších výrobků závislých na fosilních zdrojích) v situaci stagnujících či klesajících reálných příjmů (tedy příjmů očištěných od inflace). Důležité je také, jaké dané skupiny odvádí daně a kolik služeb (jako protihodnotu) za ně dostávají od státu.

Blízký východ, Latinská Amerika a Afrika v současnosti zaznamenávají mnohem rychlejší nárůst podílu milionářů na celkové populaci (mezi lety 2006–2007 se zvýšil podíl jejich tzv. jednotlivců s vysokým čistým jměním o 15,6 %, 12,2 % respektive o 10 %) než Asie-Tichomoří (8,7 %), Severní Amerika (4,2 %) a Evropa (3,7 %) (World Wealth Report 2008). Zároveň však k výraznému úbytku chudých dochází jen v Číně.

Úbytek chudých v ostatních chudých zemích je buď velmi pomalý anebo pouze absolutní, tzn. že se v důsledku demografického růstu nemění (relativní) podíl chudých na celkové populaci. V řadě nejchudších zemí chudých přibývá. Čtyři z pěti lidí na světě žijí v zemi, kde se rozevírají nůžky mezi příjmy bohatých a chudých.

Stagnace či více chudých a zároveň více bohatých (globálně a ve většině zemí) pak znamená úbytek střední třídy (najděte definici střední třídy), která je obecně

považována za klíčový stabilizační faktor demokracie. Paradoxně však právě v zemi s největším nárůstem střední třídy standardní demokracie není.

Kvůli nedostatku spolehlivých informací nemůžeme přesvědčivě říci, jestli světové sociálně-ekonomické nerovnosti v době globalizace rostou či klesají (vždy záleží jak a co měříme a koho do tohoto měření zahrnujeme). Zmíněné zvýšení polarizace v mnoha (ve větší části) zemích však naznačují i údaje z výběrových šetření příjmů domácností.

Soustředné kruhy místo pyramidy

Ekonomické, sociální i mocenské vztahy v současné době spíše připomínají třístupňovou strukturu soustředných kruhů, spíše než klasickou pyramidu, kde pod úzkou skupinkou bohatých a mocných žije početná vrstva střední třídy a pod ní nejpočetnější vrstva chudé populace. Podle nizozemské politoložky Ankie Hoogvelt se v jádru ekonomické globalizace nachází tzv. „úvěrnodná“ populace, asi 20 % světového obyvatelstva. Tu obklopuje zhruba 20–30 % globální pracovní síly. Tato skupina má přístup k legální práci, ale je vystavena tvrdé globální konkurenci, nejistým formám zaměstnání a sociálnímu napětí. Poslední a největší skupinu představuje vnější vrstva lidí jednoduše zcela vyloučených z globálního systému či přežívajících na jeho kraji. Vyznačují se tím, že neprodukují žádné statky či služby poptávané globální ekonomikou a zároveň nedávají naději na zajímavý spotřební trh.

Ankie Hoogvelt: Globalization and the Post-colonial World. The New Political Economy of Development. Palgrave, Houndmills, Basingstoke, 2001, druhé vydání, str. 258

Zdá se tak, že se zvyšují rozdíly mezi těmi, kteří jsou schopni a mají možnosti aktivně přínosů ekonomické globalizace využívat a těmi, jejichž pozice se v přímých či nepřímých důsledcích těchto procesů dále marginalizuje. Lze však tyto rostoucí nerovnosti uvnitř zemí nějakým způsobem přímo spojit s procesy ekonomické globalizace, resp. se vzrůstající propojeností jednotlivých zemí?

Některé z takových souvislostí mezi procesy globalizace a zvyšujícími se nerovnostmi lze vyvozovat ze změn v globální prostorové dělbě práce (jak byly naznačeny v kapitole 2.2). Teoreticky by integrace jednotlivých zemí do světové ekonomiky měla být přínosem zejména pro ty výrobní faktory, kterých má daná země dostatek. Naopak cena výrobních faktorů, které jsou vzácné, ale dostupné v jiných zemích, by měla poklesnout. Přinejmenším v těch chudých zemích, kam proudí nejvíce zahraničních investic, by tak uplatnění a nárůst příjmů měl být nejvíce patrný u méně kvalifikovaných pracovních sil, které mají tyto země přebytek. Teoreticky by se tedy měly snižovat příjmové rozdíly. Bylo však řečeno, že ve skutečnosti ovšem sledujeme spíše nárůst těchto rozdílů. Důvody mohou být různé, z mnoha uváděných lze vyzdvihnout následující:

- Povaha produktivních technologií a technologického pokroku. Většina nových technologií vzniká v rozvinutých zemích a je přizpůsobena podmínkám v těchto zemích. Převážně jde o kapitálově náročné a práci spořící (nahrazující) technologie s potřebou kvalifikované pracovní síly. Přitom čím dál větší podíl na vývoji technologií má privátní sektor – přístup k těmto technologiím je většinou podstatně nákladnější.

- Konkurence ostatních zemí s přebytky levné pracovní síly (zejména velké asijské země). Řada rozvojových zemí pak dováží i druhy zboží (náročné na lidskou práci), které sama produkuje, přičemž liberalizace způsobuje pokles cen tohoto zboží a následně i pokles mezd nekvalifikovaných pracovních sil. Relevanci tohoto argumentu ilustruje fakt, že jen Čína sama o sobě dnes může světové ekonomice nabídnout kolem 760 milionů a Indie pak 440 milionů potenciálních pracovníků. Nadnárodní firmy zaměstnávají celosvětově o něco méně než 100 milionů lidí (byť na ně připadá desetina globálního HDP a polovina mezinárodního obchodu).
- Rozdíly v (mezinárodní) mobilitě jednotlivých výrobních faktorů. Migrace pracovních sil je oproti mobilitě kapitálu podstatně více regulovaná. Podobný rozdíl lze nalézt i v mobilitě kvalifikovaných versus nekvalifikovaných pracovních sil. Kapitál a kvalifikované síly nemíří do rozvojových zemí v takové míře, jako se pohybují mezi rozvinutými zeměmi. Mobilita pracovních sil je navíc dosti omezená i uvnitř jednotlivých zemí (jak mobilita geografická, tak i sektorová).
- Dříve již zmíněná skutečnost, že do rozvojových zemí jsou čím dál více přesouvány i některé aktivity vyžadující relativně kvalifikovanou pracovní sílu. Zdatní programátoři či lidé schopní z call center v cizím jazyce komunikovat se zákazníkem z druhé strany světa tvoří jen zlomek místního obyvatelstva.

Symbolický analytik

Symboličtí analytici představují klíčovou skupinu informační společnosti a globální ekonomiky. Jsou to lidé, kteří řeší, identifikují a zprostředkovávají řešení nových problémů. Podle autora tohoto termínu, Roberta Reiche, mají čtyři základní schopnosti:

- **abstrakce** – schopnost nalézat nové způsoby (rovnice, vzory, analogie, modely, koncepty, kategorie, významy či metafory), jak prezentovat, interpretovat realitu, které jsou přesvědčivější či objektivnější než ty dosavadní;
- **systémové myšlení** – schopnost vidět celek, pochopit vztahy a procesy, hlubší příčiny

a důsledky, kterými jsou části reality navzájem propojeny, nezkoumat jen jak problém řešit, ale hlavně proč vůbec vznikl;

- **experimentování** – schopnost a odvaha dělat věci jinak, neustále zkoušet nové postupy a přístupy, reflektovat, vyhodnocovat a učit se z nich;
- **spolupráce** – schopnost práce v týmu, účinné komunikace, nalézání shody, schopnost efektivního využití existujících možností, synergie a pomoci okolí.

z knihy Roberta B. Reiche – Dílo národů: Příprava na kapitalismus 21. století, Prostor, Praha, 1995, str. 251–259

Vyloučení

O životní úrovni (příjmech) lidí na celé planetě dnes rozhoduje především míra, do jaké jsou **zapojení či vyloučení ze společnosti a ekonomického systému** (ekonomické globalizace) a jakou (přidanou) hodnotu jsou schopni (zaměstnavateli, trhu, investorům či donorům) nabídnout. V každé africké zemi najdete řadu úspěšných podnikatelů stejně jako se zhoršují vyhlídky lidí s nízkou kvalitací v každé evropské zemi. Úspěch většiny lidí však závisí především na sociálním prostředí, ve kterém žijí. Vyloučení si ho často sami nemohou vybrat či ho změnit.

Na pokraji zájmu investorů zůstává většina chudých **venkovských oblastí**, které produkují jen málo zemědělských přebytků (nad vlastní spotřebu) s nízkou přidanou hodnotou, čelí vysoké konkurenci podobných produktů (oblastí) po celém světě a disponují zanedbatelnými volnými zdroji, za něž by si mohli koupit jiné zboží či služby. (Znáte zemědělské oblasti, o nichž to neplatí? Proč jsou na tom Rakousko, Kalifornie mnohem lépe?) Přitom 80 % všech chudých lidí na světě je závislých na zemědělské produkci.

O něco lépe si vedou stará (na Severu) či zcela nová (na Jihu) **průmyslová centra** – a města obecně. Soustředí se v nich většinou více vzdělaných lidí a vůbec více lidí s volnými zdroji, které přitahují obchodníky a investory. Ve městech lidé snáze nacházejí více pracovních míst, lépe placenou práci a vyšší životní úroveň – dostupnější soukromé i veřejné služby. Pro drtivou většinu ze zaměstnanců (v průmyslu i ve službách s nízkou přidanou hodnotou) jsou ale vykoupeny ostrou konkurencí na pracovním trhu, menším množstvím volného času a vyššími životními náklady. Zatímco běžné výrobky s nižší přidanou hodnotou bývají ve městech levnější (hypermarkety), prodražují se služby a výrobky s vyšší přidanou hodnotou. A navíc často musíte platit za věci, které na venkově seženete skoro či úplně zdarma (vodu, otop, řadu potravin či řemeslnou výpomoc souseda).

Vyloučené skupiny se ovšem rekrutují i na základě dalších kategorií (nejen místa bydliště), které by stály za podrobnějším pohledem. S dlouhodobou **diskriminací** se potýkají všude na světě ženy, děti a senioři, handikepovaní, a většinou rasové, etnické, kulturní či náboženské menšiny.

Vítězové

Nejvíce z globalizace naopak těží vzdělání, zdraví muži s dobrým vzděláním. Často již sami pochází z vyšších či středních tříd, ze sociálního prostředí, které jim umožnilo se od počátku do ekonomické globalizace zapojit a maximálně rozvinout svůj **lidský potenciál**. Mezi nimi pak vynikají lidé, kteří díky svým výjimečným vlastnostem, schopnostem a vzdělání dokáží pojmenovat problémy (tedy koupěschopnou poptávku) a najít jejich řešení (tedy nabídku).

Je pro ně (kromě investorů, též špičkoví manažeři, marketingoví specialisté, konzultanti, výzkumníci apod.) příznačná vysoká míra **přidané hodnoty**, pružnost, tvořivost, inovace (viz rámeček na str. 51). Je jich relativně málo a je po nich globálně velká poptávka na rozdíl od většiny klasických zaměstnanců. Takže zjednodušeně řečeno (dobře placená) práce chodí za nimi (a oni si mohou do značné míry určovat podmínky), zatímco většina ostatních lidí je nucena chodit za dnes velice mobilní prací (a smířit se s podmínkami, které se jim nabízejí).

Klíčová slova:

město a venkov, polarizace a sociální vrstvy, vzdělání a schopnosti, zapojení a vyloučení, střední třída, diskriminace, symbolický analytik

Zdroje:

- Roberta B. Reich – *Dílo národů: Příprava na kapitalismus 21. století*, Prostor, Praha, 1995
- Ankie Hoogvelt: *Globalization and the Postcolonial World. The New Political Economy of Development*. Palgrave, Houndmills, Basingstoke, 2001, druhé vydání
- *World Wealth Report 2008* (<http://www.ml.com/media/100472.pdf>)
- <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats>
- Jan Knippers Black – *Inequity in the Global Village – The Recycled Rhetoric and Disposable People*, Kumarian Press, West Hartford, 1999
- Duncan Green – *From Poverty to Power*, Oxfam, 2008 (www.fp2p.org)

Spotřeba času

Ekonomický růst si stále hledá nové cesty. Rozšiřování a inovace starých trhů i tvorba trhů nových však probíhají metodami s velmi odlišnými dopady a společenskou přijatelností. Expanzi moderní civilizace do prostoru také stále více doplňuje expanze do času. Dlouhá pracovní doba, nadměrné množství práce, stress, rodinné krize či dokonce zdravotní problémy jsou hlavními náklady, které platí mnoho z těch, kteří jsou do světové ekonomiky intenzivně zapojeni. Je to většinou cena za moc a bohatství za spotřebu.

Nevyužité rezervy pro další ekonomický růst je možné (a nutné vzhledem k reálným limitům) objevovat i jinde než jen v prostorové expanzi. Největší podíl investic, obchodu a ekonomické produkce stále připadá na bohaté země. Kde se ten potenciál pro ekonomický růst skrývá?

Expanze trhu – růst nabídky

Výrobci mobilů mají i u nás stále dobré žně, ačkoliv už těžko přibývá nových zákazníků. Zisk lze totiž realizovat i tak, že se prodávají stále dražší modely a že si je lidé kupují stále častěji. **Životní cyklus** mnoha výrobků (nejen spotřební elektroniky) se díky technologickému rozvoji, klesajícím cenám a zejména rostoucí koupěschopnosti obyvatel výrazně zkrátí. Například operátoři nabízejí stále nové služby, které vyžadují nové typy telefonů.

Svědky tržní expanze jsme byli již v politice mezinárodních finančních institucí v 90. letech i během současných jednání WTO, kde se – v rámci liberalizace obchodu ve službách – jedná o možnosti privatizovat v řadě zemí veřejné služby, včetně vodovodních sítí, školství a zdravotnictví. Tyto základní služby nabízí velmi lukrativní **nové trhy**, protože je potřebují všichni a i nejchudší lidé jsou ochotni za ně platit, pokud nemají na výběr. Ekonomická racionalita však nezřídka vede k tomu, že soukromé firmy poskytují horší služby menšímu množství lidí, protože je to tak pro ně efektivnější.

Obecně se tomuto procesu říká ošklivým slovem **komodifikace**, tedy přetváření různých typů volných statků

či služeb v obchodovatelné zboží. Řada z nich může představovat nové nápady se zajímavou přidanou hodnotou. Jasná definice **vlastnických práv** pak může pomoci řadu cenných statků ochránit a kultivovat (např. pozemkové či vlastnické tituly k přírodní rezervaci nebo stavebním památkám). Mnohdy jde ale spíše o soukromé zisky ze společných statků. Kromě veřejných služeb (statků), které by měl platit stát z vybraných daní, se dnes prodávají i některé přírodní statky jako balená voda či přírodní medicíny tradičních obyvatel, které byly dříve zdarma.

Nové technologie, nové výrobky a služby se rychle stávají **životním standardem**. I když ceny řady výrobků se snižují, obecným trendem v ekonomikách je vzestup cen. Někdo se spokojí s tímž loňským modelem za nižší cenu, ale ušetřené peníze většinou utratíme jinak. Naše výdaje tak většinou postupně, ale neustále rostou.

Větší nároky – růst poptávky

Podobně by pak měly růst i naše příjmy. Částečně za růst platů vděčíme růstu **produktivity** (totéž vyprodukujeme za nižší náklady či kratší dobu). Částečně ale vyděláváme víc, protože víc pracujeme (nutno ovšem podotknout, že řada lidí dnes dělá více i proto, aby vydělala stejně, tj. jen aby pokryla rostoucí ceny týchž nákladů).

Důležitým fenoménem současné ekonomiky je pak **život na dluh**. Mnoho větších i menších nákupů se dnes financuje prostřednictvím úvěru – od hypotéky na nové bydlení, přes leasing automobilu a spotřebitelské úvěry na dovolenou až po krátkodobé půjčky prostřednictvím debetní karty. Současná spotřeba je hrazena z budoucích příjmů.

Překvapivě prudký nárůst pracovní doby v USA od 90. let volněji a se zpožděním pravděpodobně následuje i v EU, jelikož se zdá být výsledkem stejné ekonomické logiky, která pohání ekonomickou globalizaci. Víra v technologický potenciál osvobozující člověka od práce se ukazuje být naivní. Technologie mohou stejně tak člověka zaměstnávat mnohem více (vzpomeňme například kolik

„Časová“ chudoba

Růst produktivity práce v bohatých zemích za posledních několik dekád je enormní. V USA se v letech 1948–1993 produktivita více než zdvojnásobila. Nerostla pouze v pěti z oněch 45 let. Kdyby Američanům stačila životní úroveň z roku 1948, mohli by dnes pracovat jen 4 hodiny denně, šest měsíců v roce, každý druhý rok vzít volno anebo jít v 38 letech do penze – vše placené! Nic z toho se ale nepříhodilo. Průměrný Američan konzumuje více než dvakrát tolik co v roce 1948 a v práci stráví podstatně více času než jeho (pra)rodiče. Zatímco do té doby se pracovní doba zkracovala, od 60. let 20. století se v USA (dlouho na rozdíl od Evropy) opět trvale zvyšoval průměrný počet odpracovaných hodin. A to pro muže i ženy, různá povolání a všechny příjmové skupiny! Proč lidé tak jasně dávají přednost větším příjmům před volným časem? Podle autorky zakopaný pes tkví v rozdílu mezi takřka neodolatelným spotřebním trhem (s výrazným podílem investic do marketingu a spotřebitelských

úvěrů) a takřka neexistujícím (pracovním) trhem s volným časem. Závislost na spotřebě a psychologický sklon definovat své štěstí poměřováním s jinými (mít více než druzí nebo alespoň jako průměr) nás vrhá do bludného kruhu: větší příjem vyvolává větší spotřebu a ta zas vyžaduje větší příjem. Včerejší luxus se stává dnešní nezbytností. Mimoto přestože mnoho lidí by rádo mělo víc volného času, zaměstnanci málokdy dostávají od zaměstnavatelů opravdu na výběr. Navíc „workoholismus“ donedávna nebyl ani tématem veřejné diskuse, ať již ze strany vlády, akademiků či občanské společnosti. Neexistuje ani organizovaný protest zaměstnanců. K tomu se přidává převládající, ale mylná interpretace historie rozvojových zemí, coby neustálé dřiny (platí jen o euroamerickém kapitalismu 18. a 19. století) a zejména ignorování mocných ekonomických pobídek pro zachování dlouhé pracovní doby.

z knihy Juliet B. Schor – The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure, BasicBooks, New York, 1993

času nás vždy stojí nový operační systém) – záleží na daném sociálním, ekonomickém a politickém kontextu.

Kromě toho tento trend se netýká pouze oficiální ekonomiky, ale rovněž domácí práce žen a šedé ekonomiky. Studie ukazují, že technologické vymoženosti pro domácnost zdaleka nemohou vykompenzovat nárůst pracovní doby zaměstnaných žen v důsledku přechodu na placené zaměstnání, vyšší nároky na standard domácnosti a v kombinaci s více zaměstnanými muži. Vazba na vzestup stresu a únavy, konfliktů v rodině, špatného stravování, nedostatku kvalitního spánku a času pro děti, nových onemocnění a nových „úniků“ (adrenalinových koníčků, drog či „oddychových“ aktivit v práci) ve společnostech „těžících“ z ekonomické globalizace je zjevná.

Z hlediska čistě ekonomického je prostě výhodnější nechat zacvičené lidi pracovat o pár hodin déle, než na

stejnou práci shánět nového zaměstnance či ji dělit na menší úvazky. Kolik strávíte času v práci, je v řadě firem předmětem konkurence (zeptejte se známých v českých právnických či konzultačních firmách). Volné a proměnlivé formy zaměstnání rovněž stěžují organizaci kolektivní akce například ze strany odborů.

Vypadá to, že možnosti (ať už je to kariérní postup, seberealizace či nekonečné možnosti, jak utratit vydělané peníze) či nutnosti (uživit blízké, splácet dluh, pokrýt rostoucí ceny) ekonomické globalizace jsou s to přimět k dodatečné práci většinu lidí zapojených do trhu. A to bez rozdílů kultury, rasy či sociálního zařazení. Zato se zdá, že časová polarizace je zrcadlovým odrazem polarizace sociální. Ti, co mají práci, ji většinou mají moc a málo času. Ti, co práci nemají, buď mají času víc anebo mají co dělat, aby přežili.

Klíčová slova:

růst nabídky a poptávky, životní standard a spotřeba, životní cyklus, život na dluh, veřejné služby a nové trhy, komodifikace, produktivita, volný čas a workoholismus, technologický potenciál a nové úniky

Zdroje:

- Juliet B. Schor – *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*, BasicBooks, New York, 1993, na stejné téma i článek autorky na <http://www.swt.org/putok.htm>
- *Manifesto on Global Economic Transition – A project of the International Forum on Globalization*, the Institute for Policy Studies, Global Project on Economic Transition (<http://www.ifg.org/pdf/manifesto.pdf>)
- E.F.Schumacher – *Small is Beautiful – A Study of Economics as if People Mattered*, Vintage, London, 1973

Na úkor přírody

Mezi nejviditelnější formy ekonomické expanze globální civilizace patří zásahy do ekosystémů, od lokálního znečištění až po globální změny klimatu. Pokud lidský kapitál (nápad, znalost, dovednost) rozhýbává finanční kapitál (peníze na investice), pak přírodní kapitál vstupuje do ekonomických kalkulací minimálně (vynecháme-li půdu). Kromě své vlastní hodnoty však životní prostředí má klíčový význam pro místní i globální ekonomiku. Míra závislosti na přírodě a využívání jejích zdrojů se liší, ale sleduje hranice nikoliv nepodobné těm sociálním. Současný model ekonomického rozvoje je v rozporu se svou udržitelností.

Ekologické škody

V posledních staletích byla příroda více než čím jiným zásobárnou levných zdrojů pro ekonomický růst (společenský rozvoj) a úložištěm jeho odpadů. Tam, kde k intenzivnímu průmyslovému růstu docházelo, neměly přírodní zdroje ani **přírodní** služby větší **hodnotu** než cenu, kterou stojí těžba ropy a lov ryb či provozování skládky a poskytování rekreačních služeb. Veškeré škody tak neprocházejí trhem (jedná se tedy opět o externalitu).

V počátcích průmyslové civilizace byly negativní dopady ekonomického růstu na životní prostředí omezeny na **místní či regionální úroveň**. Průmyslové splodiny bezprostředně poškozovaly jen společnosti zodpovědné za znečištění. Neobnovitelné i obnovitelné zdroje byly dlouho k dispozici jinde a levně, zdály se nevyčerpatelné. Řada z přírodních zdrojů a služeb se stačila obnovovat. A o ostatních se víceméně předpokládalo, že než je zcela vyčerpáme, nebudeme je díky technologickému pokroku ani potřebovat.

S rostoucím počtem obyvatel planety a šířením ekonomické globalizace se ale pro ekosystémy situace změnila. Nadměrné čerpání zdrojů a množství odpadů začalo ve 20. století narážet na možnosti Země. Ekonomická aktivita člověka začala mít neudržitelné **globální dopady** – ztráta zalesněných povrchů a emise skleníkových plynů s největší pravděpodobností způsobují

více pouští a sucha na některých místech a záplavy na jiných, extrémnější větry, nepravidelné monzuny a častější hurikány, tání horských ledovců a pomalý vzestup hladiny oceánu. Kromě klimatických změn se zároveň vyčerpávají neobnovitelné zdroje (uhlí, ropa a zemní plyn), přestávají obnovovat zdroje obnovitelné (například populace tuňáka) a rychle mizí rostlinné a živočišné druhy (ztráta biodiverzity).

V rozvinutých zemích jsou města v mnoha ohledech čistší, i když trpí např. novým znečištěním světelným či hlukovým. Čistší spalování (bezolovnatý benzín) však negují silnější motory a hlavně dramatický nárůst počtu aut. Přibýlo stresu, ubylo místa. Rozvojové země pak zažívají kromě citelných dopadů globální krize i projevy místní ekologické krize, velmi známé i z naší nedávné minulosti. Oproti minulosti si však ekologické škody a úbytek zdrojů často nezpůsobují místní společnosti samy, nýbrž zahraniční firmy operující díky otevřeným hranicím **daleko od místa původu**. Byly přerušeny místní vazby.

Nerovné dopady i čerpání

Jedna zásadní věc se však oproti minulosti nezměnila. Důsledky znečištění a ztrátou zdravého, přirozeného životního prostředí, nedostatkem vody a potravin, nepředvídatelným klimatem a přírodními katastrofami neustále poškozovanou infrastrukturou opět trpí nejdříve a nejvíce ti nejméně a **nejzranitelnější**: původní obyvatelstvo, místní farmáři, ženy a další skupiny s nízkým příjmem a politickým vlivem, které se prostě nemohou sebrat a odejít za zdravějším prostředím. Není náhodou, že i v bohatých zemích se doly a zejména skládky či nebezpečné výroby nacházejí v blízkosti chudých komunit.

A je to průkazně **spotřeba bohatých** zemí (energie a mobilita z přírodních zdrojů planety pohánějící ekonomickou globalizací), jež je zodpovědná za kořeny současných a budoucích (dnešní emise CO₂ budou oteplovat atmosféru až v příštích generacích) ekologických problémů. Velké rozvojové země brzy převezmou

Kletba přírodního bohatství

Papua Nová Guinea patřila ještě před 30 lety mezi jedno z posledních území s přírodním bohatstvím, svébytným původním obyvatelstvem a minimem západní civilizace. První evropští návštěvníci objevili domorodce sice s kamennými nástroji, ale překvapivě efektivním zemědělstvím a velmi propracovanou klanovou kulturou, silnou identitou a množstvím jazyků. Rozloha tropického lesa o velikosti Kalifornie, který formálně nevlastní vláda nýbrž jeho obyvatelé, a žádná omezení pro vývoz surového dřeva přilákaly v 90. letech na ostrov těžařské společnosti ponejvíce z Malajsie. Za velmi kvalitní ořechový či mahagonový kmen s cenou kolem 600 \$ dostávali podle odhadů vlády domorodci v průměru 24 \$. Ročně se vyváželo až tři miliony stromů, což je tempo, které by připravilo zemi o veškeré cenné lesy během 10–20 let. Ekonomové však blahopřáli vládě k „zázračnému“ 14 % růstu ekonomiky. Domorodé klany nezačaly ani tak devastovat nové příjmy. Mizející prostředí nabouralo tradiční způsoby obživy i životní styl, vztahy a společenské normy. Navíc v okamžiku snahy omezit vývoz a zaručit udržitelnost lesů začali těžaři uplácet klanové vůdce a politiky, zastrášovat domorodé obyvatele. Na ostrov přišlo násilí – nejprve přibroušené šroubováky, později samopaly – šířené především nezaměstnanými mladíky. Razantní odpověď vlády, zneužívání policejní moci a mučení, daleko za hranici základních občanských práv, situaci dále vyostřilo. Modernizace mladého státu měla rychlý nástup a vysokou cenu. Většina domorodého obyvatelstva, které při bližším pohledu po staletí zdaleko nebylo ani chudé, ani bezmocné, nakonec nemusí přijít o své lesy. Ale takřka jistě ztratili své jazyky, kulturu a hlavně komunitní hrdost a sebeúctu.

volně z knihy Jan Knippers Black – Inequity in the Global Village – The Recycled Rhetoric and Disposable People, Kumarian Press, West Hartford, 1999

globální prvenství ve znečištění i spotřebě zdrojů, ale i v jejich rámci to budou zase ti bohatší. Nic nenaznačuje, že nejbohatší pětina přestane spotřebovávat čtyři pětiny všech zdrojů (jednou z nejlepších ilustrací globální „zdrojové“ nerovnosti je satelitní snímek západní polokoule v noci – svítící body jasně ukazují, kde tato „šťastná“ pětina žije).

Je zjevné, že bez fungujícího globálního ekosystému (přírodního kapitálu) by těžko mohl fungovat jakýkoliv lidský systém, včetně globální ekonomiky. Přesto pravidla ekonomické globalizace jen velmi pomalu a neochotně zohledňují potřebu tento ekosystém dále nepodkopávat, když už ne jej přímo chránit. Většinou pouze jednotlivé vlády bohatších zemí přijímají veřejná opatření na ochranu životního prostředí. V chudších zemích jsou překážky ekonomického využití volných **přírodních statků** mnohem nižší, tak jako byly v dřívějších fázích vývoje dnešních bohatých zemí. I proto je velmi těžké uzavírat a zejména naplňovat globální dohody na ochranu životního prostředí – chudé země to vnímají jako nespravedlivou bariéru pro svůj ekonomický vývoj, jako omezení práva na rozvoj.

Hodnota vs. cena přírody

První projevy globálních ekologických problémů tak podnítily zájem o hodnotu přírody, její vztah k ekonomice a debaty o možnostech její ochrany. Jak vypočítat ekonomickou hodnotu unikátní louky, lesa, moře či atmosféry, patří mezi největší oříšky ekonomů. Přesto je jasné, že mají nemalou hodnotu pro místní i globální ekonomiku – **přírodní bohatství** poskytuje živobytí řadě původních obyvatel, ale zároveň může být odrazovým můstkem pro rozvoj ekonomik s vyšší přidanou hodnotou.

Mnoho přínosů přírody však v běžné ekonomice ocenit nelze (kdy je lepší les vykácet, dát lidem palivo a práci a kdy je lepší jej uchovat jako součást planetárních „plic“?), a tak krátkodobé kalkulace trhu produkují často **silné záporné externality** – ve srovnání s ostatními statky a službami jsou znečišťování životního prostředí a těžba surovin zkrátka příliš levné.

Do popředí se proto dostala potřeba neekonomického přístupu, respektive politického rozhodnutí. Vitální role přírodních systémů i pro fungování globální ekonomiky (nemluvě o estetické, kulturní či duchovní hodnotě a hodnotě, kterou mají samy o sobě) v delším časovém

Příklad problému s geneticky modifikovaným osivem

Firma M. se specializuje na geneticky modifikované osivo plodin jako je kukuřice, sojové boby a bavlna. Společnost má dobrý důvod si kvůli těmto modifikacím nechat své produkty patentovat. To jí přináší největší zisky, protože spotřebitelé musí každou sezónu zakoupit nové osivo, pokud nechťejí riskovat předvolání k soudu za porušování patentu firmy. Trhu s osivy nyní firma M. dominuje. Toto genetické inženýrství však přináší více problémů než pouze v oblasti trhu. V roce 1998 osivo patentované firmou M. zamořilo a opylovalo po čtyřicet let obdělávanou zemědělskou půdu farmáře P. S. Firma M. zažalovala farmáře za „krádež“ jimi patentovaného osiva. Případ přitáhl velkou pozornost veřejnosti a dostal se až k Nejvyššímu soudu. Média ho označila za klasický případ souboje Davida s Goliášem. V březnu roku 2001 Nejvyšší soud rozhodl, že farmář porušil práva na geneticky vytvořený patent, ale zamítl nárok firmy na odškodnění. Soud pokračoval. Díky médiím vyšla postupně najevo strategie uplatňovaná touto firmou a roku 2008 firma M. souhlasila s tím, že rodině farmáře vyplatí 660 dolarů jako vyrovnání za náklady na odstranění patentovaného osiva z jejich pole. P.S. ale tuto nabídku odmítl, neboť by znamenala, že musí podepsat prohlášení, že nikdy a za žádných podmínek o případu nebudou hovořit a také obsahovala prohlášení, že se firma vzdává jakékoli odpovědnosti.

Od poloviny 90. let firma M. zažalovala asi 150 severoamerických farmářů za porušení patentu ve spojitosti s geneticky vyrobeným osivem. Obvyklou stížností bylo porušení technologické dohody, která zakazuje farmářům uchovat osivo z jedné sklizně a zasít ho ve sklizni další. Jeden farmář byl odsouzen k osmi měsícům vězení a zaplacení odškodného, poté, co byl firmou M. trestně stíhán. Firma říká, že se každoročně zabývá přibližně 500 případy podezření z porušení patentu.

V červnu roku 2007 firmu M. koupila společnost, která se zabývala technologií osiv přezdívanou „Terminátor“. Ta produkuje rostliny plodící semena, která, pokud farmář nezakoupí osivo dané firmy, po prvním zasetí vzejdou, ale už nekvetou a nenesou plody. V posledních letech vzrostl rozsáhlý odpor ze strany environmentálních organizací a farmářských asociací, převážně kvůli obavám, že toto osivo zvýší závislost farmářů na dodavatelích osiv (povinnost zakoupit každý rok nové osivo). Dále jsou tu obavy, že „Terminátor“ efekt se opylením rozšíří na původní vegetaci, což bude mít za následek její neplodnost. Firma se nicméně veřejně zapřísáhla, že s touto technologií nebude obchodovat.

kráceno z <http://en.wikipedia.org/>

horizontu a širší perspektivě znamená, že jejich zachování je otázkou **veřejného zájmu** (a zodpovědnosti vůči budoucím generacím).

Ekonomický rozvoj musí být **udržitelný**, shodlo se mezinárodní společenství. Příroda začala patřit mezi důležité národní, regionální a globální veřejné statky. V 70. letech začala vznikat ministerstva životního prostředí, mezinárodní ekologické dohody (Montrealský, Kartagenský či Kjótský protokol). Vznikly ekologické organizace a tlak na ekologickou (sociální) zodpovědnost firem.

Zároveň však ekonomická globalizace přinesla nové pobídky a možnosti k ekonomickému zhodnocení přírodního bohatství. Ukázalo se, že svou cenovku může mít řada přírodních služeb a řada zdrojů, které dříve bývaly víceméně zdarma. Zvláště v okamžiku, kdy se jich začíná nedostávat. Nemovitosti v lokalitách s čerstvým vzduchem mají vyšší cenu, pojišťovny začínají měnit pojistné proti přírodním pohromám i na základě nových povodňových a větrných map, ještě před 20 lety by nikoho nenapadlo kupovat balenou pitnou vodu. Snaha o zisk však jde ještě dál. Privatizovat a obchodovat (**komodifikovat**) se začaly nejen celé vodní zdroje, ale též genetické kódy, tradiční znalosti přírodních národů či reprodukce osiva.

Závislost a souboj o zdroje

Rostoucí poptávka po omezených zdrojích však nevede jen k vyšším cenám, a tudíž k omezení poptávky a pobídkám pro investice do alternativních zdrojů. Po řadě základních zdrojů poptávka prostě neklesá, technologický pokrok není dostatečně rychlý, či alternativy nejsou dostupné. Týká se to především vody, kterou člověk potřebuje k životu více než cokoliv jiného. Týká se to světových cen základních potravin, na jejichž prudký vzestup mohou chudé komunity, zvláště čisti dovozci potravin, reagovat změnou jídelníčku jen velmi omezeně.

A týká se to cen nerostných surovin, zejména fosilních paliv, které jsou naprosto nejzákladnějším vstupem, na němž jsou silně závislé ekonomiky chudé i bohaté. Ačkoliv alternativy pro výrobu tepla, paliv či elektrické energie existují, jsou stále poměrně drahé. Pro chudé

země jsou tak většinou nedostupné. A bohaté ekonomiky se zase velmi brání rychlé a nákladné změně základních systémů (tzv. transakčním nákladům). I stále dražší uhlí a ropa jsou pořád levnější, než je pro jednotlivce, firmy a celé sektory ekonomiky změna technologie výroby energie či dopravy.

Obnovený zájem o své zdroje zažívá hlavně Afrika. K uspokojení obrovské a stále rostoucí vnitřní poptávky si například Čína potřebuje zajistit dostatek, pokud možno levných zdrojů: zejména surovin, energie, potravin. Proto v posledních letech silně proniká do okolních zemí Asie a Tichomoří (je například výhradním dovozcem železné rudy z Austrálie, která kvůli Číně obnovila těžbu). Ale zejména do Afriky, odkud se snaží zdroje extrahovat. Podobně si ropné emiráty pronajímají půdu v Súdánu či dalších afrických zemích, aby tam mohly pěstovat rýži pro svou spotřebu.

I zdražení potravin a hlavně energií v Česku jde do určité míry na úkor rostoucí poptávky vynořujících se trhů. U vysokých cen potravin však výraznější roli sehrávají právě vyšší ceny energie, biopaliva, finální spekulace a nedostatek investic do zemědělství. Řada českých zemědělců prodá pšenici raději za vyšší ceny do zahraničí, a tak se zvyšují ceny i doma.

Při takové míře globální závislosti na základních zdrojích (více než 60 % globálního ekonomického růstu je závislých na fosilních palivech) se pochopitelně jejich zajištění stává strategickým zájmem. Souboj o přístup k vodě, ropě či mědi tak dnes už neřeší jen trh, ale rovněž diplomaté či dokonce vojáci. Kromě bohatství vstupuje do hry i moc jednotlivých aktérů: států, těžařských firem a místních komunit, ale také paravojenských skupin, organizovaného zločinu či bezpečnostních služeb.

Roste tlak na Afriku i další rozvojové země, které dnes disponují největšími zásobami přírodních zdrojů a v rámci chudých zemí pak tlak na komunity obývající území bohaté na zdroje. Je veřejným tajemstvím, že v podtextu řady více či méně horkých konfliktů je i souboj o zdroje (Blízký východ, Irák, Gruzie, střední Asie či povstaleckého odporu na Papui Nové Guiney). Přírodní zdroje tak přestávají být jen otázkou ekologickou či sociální, stávají se tématem bezpečnostním a vysoce politickým.

Klíčová slova:

hodnota přírody, ekologické škody, přerušené vazby, přírodní kapitál a přírodní statky, lokální a globální krize, klimatická změna, nerovné dopady a spotřeba zdrojů, komodifikace a veřejný zájem, udržitelnost, alternativní zdroje, transakční náklady, závislost a souboj o zdroje

Zdroje:

- Paul Hawken, Amory Lovins, L. Hunter Lovinsová: „Přírodní kapitalismus. Jak se rodí další průmyslová revoluce“, Mladá fronta, Praha 2003
- Přátelé země – Hnutí duha – www.hnutiduha.cz, www.hraozemi.cz
- Sternova zpráva, <http://www.hmtreasury.gov.uk/independent-reviews/stern-review-economics-climate-change/stern-review-report.cfm>
- UNFCCC – Climate Change: Impacts, Vulnerabilities and Adaptation in Developing Countries, Bonn, 2007, http://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/txt/pub_07_impacts.pdf
- Ashley Hamilton – Resource Wars and the Politics of Abundance and Scarcity, <http://www.polsis.uq.edu.au/dialogue/vol-1-3-5.pdf>
- Manifesto on Global Economic Transition – A project of the International Forum on Globalization, the Institute for Policy Studies, Global Project on Economic Transition, <http://www.ifg.org/pdf/manifesto.pdf>
- Jan Knippers Black – Inequity in the Global Village – The Recycled Rhetoric and Disposable People, Kumarian Press, West Hartford, 1999

Lidská práva

Navzdory mezinárodnímu právu dnes mezi politickými a občanskými právy na jedné straně a právy ekonomickými, sociálními a kulturními na straně druhé stále zeje propast způsobená rozdílnou historickou zkušeností, ideovým přesvědčením a politickými a ekonomickými zájmy. Obhajoba lidských práv sklouzává často k účelovosti a jednostrannosti. Není divu, že ekonomická globalizace expanduje na úkor obou skupin práv všude tam, kde není pevně zakořeněná právní kultura a dostatečně silná schopnost lidí kontrolovat politickou moc i ekonomické zájmy.

Diskriminace mezi lidskými právy

Lidská práva stojí v centru rozvoje. Schválení obou mezinárodních lidskoprávních konvencí (o občanských a politických právech a právech ekonomických, sociálních a kulturních) představovalo mezník ve vývoji mezinárodního společenství. Přineslo uznání univerzálního nároku každého člověka na určité minimální podmínky k důstojnému životu. Tedy právo na určitou míru globální rovnosti ve světě, kterému dominují propastné rozdíly v bohatství i moci. Je to právě vědomí oprávněného nároku na minimální svobody a životní podmínky, které historicky tolik přispělo i k rozvoji dnešních bohatých zemí.

Přestože mezinárodní společenství uznává, že lidská práva jsou univerzální, nedělitelná, vzájemně závislá a provázaná (Vienna Declaration, 25. June 1993), mezi oběma skupinami lidských práv přetrvává propast, zejména v důsledku studené války.

Tváří v tvář dramatickému nárůstu komunistických totalitních režimů na dlouho pro Západ získala prioritu občanská a politická práva. Ačkoliv pád železné opony přinesl novou svobodu po celé zeměkouli (viz 4. výuková hodina), stále existují země, kde je třeba každodenně bojovat za svobodu tisku, shromažďování a vyznání, za právo volit a právo na spravedlivý soud. I v mnoha zemích, které oficiálně zavedly parlamentní demokracii, se řada důležitých občanských a politických práv

naplňuje jen formálně či vůbec (tzv. neliberální demokracie). Na respektu k občanským a politickým právům však stojí existence efektivní občanské společnosti a dlouhodobě udržitelný rozvoj každé země.

Občanská a politická práva mají oproti o něco mladší koncepci práv ekonomických, sociálních a kulturních některé výhody. Nejsou tolik závislé na ekonomických zdrojích, jejich absence vede k přímějším, zřetelnějším újmám na lidské svobodě a důstojnosti a zejména pro bohaté (jedince, instituce či země) nejsou kontroverzní. Zajistit ESK práva představuje složitější a dlouhodobější úkol (například indikátory a evaluace jsou stále poměrně nevyvinuté), který nezřídka zpochybňuje celé společenské systémy (představy o politické participaci, distribuci zdrojů), a tak i silné politické a ekonomické zájmy. Není divu, že i základní ESK práva, jako právo na vodu, potraviny či obecně na rozvoj, se stále potýkají se skepsí, posměchem či otevřeným nepřátelstvím.

Jedním z důvodů konfliktu mezi oběma skupinami práv je ekonomický liberalismus. Zatímco jedni jej vnímají jako nutné a legitimní právo na svobodné podnikání (a ekonomický rozvoj), druzí spíše jako ideologii, která řadu ESK práv podkopává. Nikoliv neoprávněně poukazují na podíl obhájců občanských a politických práv po roce 1989 na legitimizaci vlny ekonomické liberalizace s velmi spornými dopady na mnoho chudých zemí. Na druhé straně pak řada obhájců ESK práv vzhlíží obdivně k minulým či současným režimům kolektivistického ražení (Kuba, Čína či Venezuela), které dávají přednost ESK právům na úkor politických práv a individuálních svobod.

Cena za prosazování práv

Ekonomická globalizace v současné podobě je však v kolizi s lidskými právy z obou skupin. Dodržování řady z nich, zejména ekonomických, sociálních a kulturních práv se v běžné ekonomické logice prostě nevyplácí. Zdravotní péče, sociální pojištění, zajištění rozumného bydlení, neřkuli mateřská dovolená a zaměstnávání

Rozvoj založený na právech

Význam ekonomických, sociálních a kulturních práv pro rozvojovou spolupráci se v posledních letech zvyšuje. A to jak pro cíle, tak pro metody rozvojové práce. Omezený úspěch tradičních rozvojových projektů a programů, zejména problémy s jejich dlouhodobou udržitelností a systémovou změnou na místě, vedou mnohé nevládní i mezivládní organizace k přehodnocování. A k přechodu na model rozvoje založený na (lidských) právech, tzv. „(human) rights-based approach“. Namísto uspokojování potřeb chudých lidí (dodávky služeb) se tento přístup snaží o jejich emancipaci, o posilování jejich vlastních schopností definovat své potřeby a prosazovat své zájmy (budování kapacit, kampaně, obhajoba práv). Lidé se v modelu rozvoje založeném na právech považují za aktivní činitele vlastního rozvoje, nikoliv za pasivní příjemce vnější představy o tom, jak by jejich rozvoj měl vypadat. Jde však o víc než schopnost zajistit svůj rozvoj – také o kapacitu ovlivnit veřejné politiky (spoluúčast

na rozhodování s dopadem na vlastní rozvoj), schopnost nárokovat si a hájit svá práva. A to za hranicemi (např. vůči WTO či zahraničním věřitelům) i nad rámec (pomocí nových procesů a institucí, jako jsou národní plány lidských práv a ombudsmani) tradičního národního státu, jehož zodpovědnost a schopnost naplňovat lidská práva zůstává klíčová. Přístup založený na právech však má dopad i na kulturu vlastních rozvojových organizací. Respektovat práva a vést k emancipaci cílových komunit musí nejen obsah projektů, ale i způsob, jakým je organizace provádí: participativní plánování, průhledné účetnictví a zodpovědnost vůči svým cílovým skupinám, nyní partnerům, jsou jen začátkem. Cílovým stavem není nic menšího než faktické zrovnoprávnění: předání maxima moci a zdrojů (ze Severu) do chudých zemí.

volně podle Ch. Jochnick, Paulina Garzon – Rights-Based Approaches to Development: An Overview of the Field, paper prepared for CARE and Oxfam-America, 2002

handikepovaných zvyšují ekonomické náklady na zaměstnance – ať už by je firmy měly hradit ze svých zdrojů, anebo, jak požaduje rozvoj založený na právech, jsou naplňovány státem univerzálně prostřednictvím veřejných služeb (daně opět zvyšují náklady a snižují zisk).

Nelze sice tvrdit, že velké firmy přesouvají své výroby z bohatých do chudých zemí jen kvůli nižším daním, sociálním standardům či ekologickým normám. Jde vždy o mix různých faktorů, kde prim většinou hraje žádoucí poměr ceny a kvality lidských či jiných zdrojů. Přesto je zjevné, že mezi zeměmi velmi akutně zuří konkurence, co se daní a standardů podnikání týká.

I řada rozvojových zemí (např. Mauritius, Seychely) těží z toho, že nabízí „zvýhodněné“ daňové podmínky. Tyto daňové ráje (minimální zdanění, požadavky na průhlednost apod.) pro zahraniční firmy však ukrajují jiným zemím (včetně jiných chudých zemí) z koláče jejich daňových příjmů. Bez daňových příjmů a právních norem mohou vlády řadu práv (klíčových pro udržitelný rozvoj) jen těžko naplnit.

Přitom ale neplatí ani předpoklad, že bez demokracie, základního dodržování politických a občanských práv nelze nastartovat úspěšný ekonomický rozvoj a omezit chudobu. Monumentálním dokladem je Čína, která v současnosti jako jedna z mála rozvojových zemí naplňuje MDGs, bezprecedentně těží z ekonomické globalizace (jakož i globalizace z Číny) a každoročně posouvá stamiliony občanů mezi střední třídu.

Snaha o dodržování lidských práv tak sice může přinášet více rozvojové pomoci, je součástí kritérií tzv. dobrého vládnutí (good governance). Žádné zemi ale příliš nezvedne ekonomický rating, ani nepřivede zahraniční investory. Naopak ekonomická a politická stabilita jsou ceněny daleko více. A ty mohou vzkvétat i v režimech, kde nejsou naplněna ani základní občanská a politická práva.

Své strategické zájmy – možnosti přístupu ke strategickým surovinám (Saúdská Arábie, Nigerie, Adzerbajdžán, Rusko), podíl na dynamicky rostoucích stamilionových trzích (Rusko, Čína) či vztahy

s USA (kvůli extralegálním praktikám na základně Guantanamo) dnes kvůli lidským právům žádná ze západních demokracií nedává všanc. Většina úsilí států (ale též nevládních a mezivládních organizací) na obhajobu občanských a politických práv se tak dnes soustředí na země menší a ekonomicky nepříliš významné jako Kuba, Bělorusko či Barma.

Nedělitelnost práv

Ekonomická globalizace je podobně netečná k porušování genderové rovnoprávnosti (nedůstojné zacházení s ženami v maquilladorách), práv dětí (dětská práce např. při šití fotbalových míčů), domorodého a původního obyvatelstva, práv handicapovaných a dalších menšinových práv. Trhy začínají většinou reagovat na masivní porušování základních lidských práv až v okamžiku velkých prohřešků či potenciálních konfliktů. Takto například Rusko čelilo významnému odlivu investorů krátce po své invazi do Gruzie v létě 2008. Podobně fungují i velké mediální kauzy s potenciálem poškodit dobré jméno dané firmy či dokonce země.

I autoritářské režimy obětují poskytování ekonomických či sociálních práv v okamžiku, kdy by mohly ohrozit vládnoucí vrstvy. Práva nemají prioritu, často se stávají pouze účelovým nástrojem politické moci. Podobně však všeobecný tlak ekonomické globalizace na snižování rozpočtů a privatizaci veřejných služeb, omezování státu a veřejného prostoru naznačuje, že pro trhy některá lidská práva prostě nejsou tak důležitá jako jiná anebo nejsou univerzální. Anebo si musí počkat, až si a ně příslušné státy vydělají.

Přehlížení ekonomických struktur, nekontrolované moci, kterou leckde mají, (tedy porušování ESK práv) však vyúsťuje i v pošlapávání občanských a politických práv. Právě těžba nerostných surovin či privatizace veřejných služeb v důsledku příliš rychlé, plošné a nepromyšlené ekonomické liberalizace nabízí bezpočet příkladů. Přímé zahraniční investice připravují chudé komunity o základní zdroje a prostředí potřebné k tradičnímu životu (viz rámeček na str. 56).

Lokální protesty proti cizím firmám však i v relativně demokratických rozvojových zemích nezřídka končí perzekucí, zákazem shromažďování, cenzurou, zmanipulovanými administrativními či soudními řízeními, deportací či nuceným vysídlováním, nebo dokonce

policejními a vojenskými zásahy až příliš připomínajícími klasické totalitní režimy. Vzpomeňme na nechvalně známý případ vojenského masakru domorodého odporu proti těžbě ropy v deltě Nigeru.

Zkušenosti rozvojových organizací z chudých komunit i bohatých zemí ukazují, že obě skupiny práv se vzájemně potřebují a nelépe slouží v synergii. Čím je právní kultura vyvinutější, tím bývají konflikty mezi oběma skupinami práv menší. Bez zajištění základních ekonomických potřeb většiny obyvatel žádná demokracie nemůže dlouhodobě fungovat. Bez přístupu ke zdrojům a základní ekonomické síly si občané nejsou s to účinně hájit občanská a politická práva.

Na druhé straně nejdůslednější obhájci ekonomických, sociálních a kulturních práv dnes končí právě u potřeby mobilizovat povědomí nejchudších komunit i o základních politických a občanských právech (jako svoboda slova a právo na odpor proti špatnému zacházení) a posílit jejich schopnost podílet se na politické moci (tzv. *empowerment*).

Klíčová slova:

občanská a politická práva, ekonomická, sociální a kulturní práva, rozvoj a lidská práva, ekonomický liberalismus, ekonomické náklady, konkurence standardů a daňové ráje, strategické a politické zájmy, dobré vládnutí, univerzálnost nedělitelnost lidských práv, politická moc a ekonomické struktury, lokální protest, právní kultura, empowerment

Zdroje:

- Fareed Zakaria – Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě, Academia, Praha, 2004
- Jochnick, Chris and Pauline Garzon. „Rights-based Approaches to Development: An Overview of the Field“ CARE and Oxfam-America, October 2002, http://www.crin.org/docs/resources/publications/hrbap/RBA_Oxfam_CARE.pdf
- Duncan Green – From Poverty to Power, Oxfam, 2008, www.fp2p.org
- Hernando de Soto – Mysterium kapitálu: Proč kapitalismus triumfuje na Západě a selhává všude jinde na světě, Rybka Publishers, Praha, 2007

Za každým rohem globalizace

Co potřebujeme:

noviny nebo časopisy, barevné lístečky papíru, flipchart, kopie textu jednotlivých kapitol z třetí části příručky

Předpokládaný čas:

90 min

Cíle:

- Studenti rozpoznají z novinových a časopisových článků globalizační procesy a odvodí jejich dopady.
- Studenti roztřídí získané informace do kategorií, které si sami zvolí.
- Studenti vyberou z textu stěžejní informace.
- Studenti připraví srozumitelnou a názornou prezentaci, pomocí níž vysvětlí danou problematiku.
- Studenti roztřídí získané informace do zadaných kategorií.

ČAS
20
min

1. krok

- Přineste do výuky/požádejte studenty, aby přinesli noviny či časopisy věnující se aktuálním událostem.
- Studenty rozdělte do pěti skupin. Každá skupina bude mít k dispozici 1–2 výtisky nějakých novin nebo časopisů. Jejich úkolem bude vyhledat v tisku články (informace), ze kterých lze odvodit různé příklady dopadů globalizace. Všechny příklady, které studenti najdou, zapíší na barevné lístečky.
- Nechte studenty vytvořit z informací na lístečcích kategorie (shluky), na kterých se dohodnou v týmu.
- Zástupci skupin seznámí ostatní s příklady, které našli, podle kategorií, do nichž jednotlivé příklady seskupili.

ČAS
30
min

2. krok

- Každé skupině přiďte odlišnou kopii textu jedné kapitoly (nebo její vybrané části) z třetího bloku příručky nazvaného *Hlavní důsledky (Rozdíly a růst, Sociální hranice, Spotřeba času, Na úkor přírody, Lidská práva)*.
- Zadejte skupinám, aby text prostudovaly, vybraly informace stěžejní pro porozumění problému a připravily na plakát/flipchart názornou prezentaci, pomocí níž vysvětlí problematiku ostatním. Při přípravě mohou využít i relevantní informace z novin a časopisů.

Doporučení: Rozhodněte se předem, kolik času chcete prezentaci jednotlivých témat věnovat (min. 5 minut) a sdělte to studentům, aby určený čas pro prezentaci mohli zohlednit při její přípravě. Pokud myslíte, že může být pro vaše studenty náročné vybrat z textu podstatné informace, připravte jednotlivým skupinám předem návodné otázky, které jim napomohou rozpoznat nejdůležitější informace.

ČAS
40
min

3. krok

- Vyzvěte postupně všechny skupiny k prezentaci dané problematiky. Během prezentací vybízejte ostatní studenty ke kladení otázek a přednášející studenty k vysvětlování nejasností a případné argumentaci.
- Závěrem řekněte skupinám, aby se vrátily k lístečkům se zapsanými informacemi z novin a časopisů a zkusily je přeskupit do následujících kategorií: *jak globalizace přináší rozdíly mezi zeměmi a světovými regiony, jak globalizace ovlivňuje sociální rozdíly mezi různými skupinami obyvatel uvnitř zemí, jak se globalizace projevuje v rozpínavosti do času, jak globalizace zasahuje do přírody, jak se dopady globalizace odrážejí v lidských právech*
- Pokud je podle nich možné některý příklad začlenit do více skupin (kategorií), nechte jej opíší na nový lísteček a zařadí i do další skupiny.

AKTÉŘI GLOBALIZACE

Podobu ekonomické globalizace neurčuje žádný jediný stát, ani jediná skupina, ani jediný mechanismus. Nicméně rozsah a charakter vlivu, stejně jako motivy a zájmy, se v současnosti u různých aktérů liší, zejména v závislosti na jejich síle a bohatství. Největší vliv mají investoři, obchodníci a producenti, kteří skrze trh a peníze uspokojují potřeby zákazníků. Se souhrnnými signály o potřebách a zájmech ale pracují i státy, mezinárodní a nevládní organizace. Ty formování ekonomické globalizace trhem regulují, doplňují či kritizují.

Zákazníci

Ekonomická globalizace ovlivňuje takřka každého obyvatele Země, byť nestejným způsobem. Míra, v jaké naopak různí lidé ovlivňují ekonomickou globalizaci, se však liší mnohem výrazněji. Kdybychom např. v Evropě nekupovali tolik masa či tolik leteckých zájezdů do exotických destinací, nekácelo by se tolik brazilských pralesů a nedocházelo by k devastaci vesnic na mexickém či keňském pobřeží. Když naopak část Asie rychle bohatne, vytváří a přitahuje zdroje, které jí umožňují nejen místní rozvoj, ale rovněž zvyšují její vliv na globální scéně. Jak vyplývá z předchozích vyučovacích hodin, nejzákladnějším nástrojem tvarování současného světa je trh. Od tržišť malých vesniček izolovaných v horách či pralesech chudého světa až po hlavní světové burzy, všechny trhy jsou dnes více či méně propojeny (např. Coca či Pepsi Colu najdete skoro všude). Každý trh má dvě strany, obě velmi důležité.

Potřeba vs. spotřeba

Na jedné straně stojí zákazníci, kteří představují poptávku. Každý zákazník má svůj podíl na tvorbě signálů, které trhy přenášejí na druhou stranu trhu k nabídce, tedy k producentům zboží a služeb. Vliv jednotlivce je pochopitelně zanedbatelný, ale souhrnný vliv národů či kultur už nikoliv. Každý trend, každá změna začíná u konkrétních jednotlivců. Takřka 6 miliard zákazníků dnes pochopitelně vysílá obrovskou škálu signálů a je zjevné, že jejich vliv na to, co se kde bude produkovat, je velmi rozdílný. Liší se nejen vahou signálů, ale i jejich kvalitou. Súdánská vesnička s méně než jedním dolarem na den má převážně vliv pouze na místní trh s řadou základních životních potřeb. Úspěšný frankfurtský bankéř klidně utratí ročně přes milion Euro za velmi širokou škálu zboží a služeb z celého světa.

Klíčovým faktorem je tedy bohatství. Peněží, repektive kupní síla, kterou zákazníci disponují. Měreno HDP na obyvatele má průměrných Čech zhruba 30× větší vliv na globalizaci než průměrný Afričan. Tam, kde existuje koupěschopná poptávka, za normálních okolností směřují investice, obchod či přímo výroba

poptávaných statků. V chudých zemích zjevně existuje značná poptávka, potřeba i velmi základních produktů a služeb (viz například odhadované náklady dosažení MDGs). Nicméně tato poptávka není koupěschopná. Lidé nemají peníze. Přesněji nejsou s to převést různé zdroje, kterými disponují, na směnitelnou hodnotu, jakou jsou peníze (viz rámeček na následující straně).

Civilizace konzumu

V bohatých zemích naopak existuje velmi silná koupěschopná poptávka. Je ovšem důležitou otázkou, jaké potřeby reprezentuje. Jaká část stále více, levnějších a rozmanitějších produktů, které globální konkurence přináší, naplňuje naše základní či aspoň autonomní potřeby? A jaká část poptávky je umělá či s pochybnou přidanou hodnotou, tažena reklamou, marketingem a dalšími sofistickovanými obchodními strategiemi?

Tato otázka by mohla být nepřístojným moralizováním o konzumní společnosti, zasahujícím do individuální svobodné volby:

- 1) kdyby mnoho neobnovitelných (i obnovitelných) zdrojů, které globální ekonomika spotřebuje, nepocházelo právě ze zemí, které jich mají nedostatek; ceny řady klíčových zdrojů jsou dnes ale globální;
- 2) kdyby negativní dopady, které doprovází produkci zboží a služeb (ekologické a další externality), dopadaly jen na jejich spotřebitele;
- 3) kdyby ekonomický růst nebyl základním a samozřejmým politickým cílem demokracií i autoritářských režimů, kterému se tolik obětuje;
- 4) kdyby stále vyšší a vyšší spotřeba měla prokazatelně blahodárné dopady na konzumní společnost.

Zvyšuje ekonomické bohatství skutečně naši svobodu? Je správné zabývat se tím, jak ekonomickou svobodu získat, ale méně už tím, jak s ní nakládáme? Širší nabídka přináší možnost volby (svobodu), ale také nutnost volby (z kolik druhů toaletních papírů si potřebujeme/musíme vybrat?) a nucené zvyšování společných/ společenských

Proč kapitalismus nefunguje globálně?

Jeden z nejvíce oceňovaných výzkumů vztahu ekonomické globalizace a rozvoje nabídl peruánský ekonom Hernando de Soto. Ve své knize, která vyšla i v češtině, nabídl výsledky práce svého týmu v desítkách chudých zemí za několik desetiletí. Zaměřili se na měření kapitálu, kterým disponují chudí lidé, a na analýzu toho, proč jim nepomáhá překonat chudobu. Chudí lidé po celém světě totiž disponují jměním (pozemky, domy, zařízeními) v hodnotě několika trilionů dolarů. Kapitálem, který přesahuje veškerou rozvojovou pomoc i zahraniční investice, které většina z těchto států obdržela za svou novodobou historii. Odpověď de Sota je prostá: nejchudší lidé jsou většinou velmi pracovití a tvořiví, ale nedisponují právy a infrastrukturou potřebnými k tomu, aby se svým kapitálem mohli produktivně nakládat.

Je to mrtvý kapitál. V chudých zemích neexistují registry majetků, jejich legální ochrana a zejména základní právo pro většinu obyvatel být vlastníkem (právo mít vůbec práva). A tam, kde taková práva existují, jsou většinou jen na papíře. Obyvatelé chudých zemí čelí v průměru několikrát vyššímu břemenu regulací, byrokracie a korupce než v bohatých zemích. Mnoho jmen tak nemůže vstoupit na trh a získat nějaké měřitelné vyjádření (ekonomickou cenu). Nelze ho prodat či směnit za jinou hodnotu. Například k pozemkům, na nichž chudí žijí, ani ke svým domům v drtivě většině nemají vlastnické tituly, a tak je nemožno zastavit jako protihodnotu úvěru na rozjezd svého podnikání.

Hernando de Soto – Mystérium kapitálu aneb Proč kapitalismus funguje na Západě a selhává všude jinde, Rypka Publishers, Praha, 2007

standardů (Jak často je třeba upgrade počítače? Kolik dní jsme ochotni nosit I tričko, kolik sezón I kalhoty?).

Potřebu podobné diskuse jen zvýrazňuje fakt, že stále větší část globální poptávky (stejně jako produkce a externalit) začínají přebírat vynořující se trhy rozvojového světa. Jejich vzorce spotřeby sledují vývoj známý na Západě. Nabídka uspokojuje nejprve méně zbytnou (jídlo a ošacení představují stále menší položku v rozpočtech českých rodin), později více zbytnou poptávku (např. globální rozvojová pomoc se zhruba rovná globálním příjmům z prodeje zmrzliny). Nákupní koš dělníka v Beninu však vypadá podstatně jinak než nákupní koš nové marocké střední třídy, a podstatně jinak než evropský. Zatímco výdaje na jídlo v ČR nepřekračují 20 procent rodinných výdajů, v nejchudších zemích mají lidé jen pětinu svých příjmů na něco jiného než jídlo.

Kvalita poptávky

Druhým klíčovým signálem poptávky pro ekonomickou globalizaci je její kvalita. Pro mnoho zákazníků za určitou příjmovou hranici není cena při nákupu tím

nejdůležitějším. Hledí více na trvanlivost či spolehlivost, užitnou hodnotu a doprovodné služby, značku a renomé výrobce nebo dokonce na způsob prodeje či nezavadnost výroby. Při dostatečné síle signálu tak trh přenáší od (reálného či potenciálního) zákazníka k výrobcí nejen informaci o tom, co vyrobit za jakou cenu, ale též jakým způsobem.

Zákazníci pochopitelně nemohou navrhovat celé výrobní technologie či obchodní strategie. Mohou ale signalizovat jejich problematická místa: dětskou práci či neadekvátní odměnu dodavatelům, toxické produkty, plýtvání materiálem či použití neobnovitelných zdrojů, nebo neochotu vracet část zisku zpět společnosti.

Výrobci i obchodníci pak mohou získat nové zákazníky či otevřít zcela nový trh i tím, že takovým signálům vyjdou vstříc. Zákazníci jsou většinou ochotní vstřícnost ocenit vyšší cenou. A naopak spotřebitelské bojkoty (např. mezinárodní bojkot čerpacích stanic Shell po vraždě vůdce opozice z nigerijské delty), či veřejná skandalizace (smrt dětí v důsledku toxického mléka znamenala zánik třetí největší mlékárenské společnosti v Číně), a tedy následné hlasování zákazníků „nohama“ (přechod ke konkurenci), patří mezi největší noční můry i obřích společností.

Pozitivních příkladů najdeme celou řadu, většinou mají podobu nějakého certifikátu, značky či jiné informace u produktu či služby. Výrobci šitých míčů dnes výslovně vylučují podíl dětské práce v textu kolem ventilku, drtivá většina produktů povinně obsahuje informaci o složení (případně varování o závadnosti jako cigarety), mnoho výrobků nese logo recyklace. Zejména v anglosaském světě existují celé nákupní řetězce, které se zaměřují na lokální, fairtradovou a bio produkci s vysokými sociálními standardy a nízkou ekologickou stopou. Většinou tam zboží zákazníkům balí pouze do papíru či materiálů, které se snadno rozkládají. Stále častěji vidíme prodejní akce, kde obchodníci či výrobci část zisků věnují na dobročinné účely. Tzv. pasivní domy pak dnes představují nový a lukrativní trh bydlení, které šetří vaše peníze a zároveň předchází klimatické změně.

Klíčová slova:

potřeba a spotřeba, nabídka a poptávka, koupěschopnost, konzumní společnost, udržitelnost a spravedlnost, cena a kvalita, výrobní technologie a obchodní strategie, konkurence

Zdroje:

- *Dopady české spotřeby na rozvojové země* – Studie Zeleného kruhu, Společnosti pro FairTrade a kampaně Česko proti chudobě, 2007, <http://www.zelenykruh.cz/dokumenty/studie-dopady-spotreby.pdf>
- Hernando de Soto – *Mystérium kapitálu aneb Proč kapitalismus funguje na Západě a selhává všude jinde*, Rypka Publishers, Praha, 2007
- E. F. Schumacher – *Small is Beautiful – A Study of Economics as if People Mattered*, Vintage, London, 1973
- Zygmunt Bauman – *Globalizace: Důsledky pro člověka*, Mladá Fronta – edice Souvislosti, Praha, 2000

Máme to, co chceme?

Co potřebujeme:

kopie textu *Proč kapitalismus nefunguje globálně?*,
tabuli nebo velký papír na zaznamenání dat

Předpokládaný čas:

60–90 min (dle délky úvodní části)

Cíle:

- Studenti uvedou na příkladu vliv spotřebitelů na tržní prostředí a na globalizační proces.
- Studenti vlastními slovy vysvětlí termíny *koupěschopná poptávka*, *certifikát*, *hlasování zákazníků* a *kvalita poptávky*, a souvislosti mezi nimi.

ČAS
20
min

1. krok

- Jak lidé ovlivňují ekonomickou globalizaci?
Zadejte studentům následující úkol: Pokuste se spočítat, kolik a jakých nápojů vypijete měsíčně. (vyjděte z denní, týdenní spotřeby). Pokuste se být co nejkonkrétnější (nezapomínejte na všechny fáze dne popř. noci).
Pozn. U starších studentů se může projevit nadsázka (popř. reálná ukázka) a budou zmiňovat alkoholické nápoje (možná i ve značném množství). Záleží tedy na vás, zda na to přistoupíte. Podstatě tohoto úkolu to neublíží.
- Nechte vybrané studenty představit jejich výsledky:
Př. Coca Cola – 8l, mléko – 6l, čistá voda – 10l, balená voda – 20l, čaj indický – 10 l, káva – 2l, (pivo – 3l, víno – 1l)
- Pokud budete mít více času, můžete spotřebu třídy spočítat dohromady (časově náročné, ale pro studenty přitažlivé). Zapište na tabuli většinu druhů požívaných nápojů, postupně doplňujte tabulku a proveďte dílčí součty.
- Získáte zajímavá čísla, která můžete pro další ilustraci násobit dalším počtem studentů (za celou školu) či měsíců (let).
- Vysvětlíte, že tento velmi jednoduchý příklad ilustruje, jak spotřebitel (zákazník) může ovlivňovat nabídku v konkrétním regionu.

ČAS
25
min

2. krok

- Diskutujte následující otázky:
– Jak by lokální trh ovlivnilo, kdyby všichni (hypoteticky) preferovali jediný nápoj?
– Jak by regionální trh ovlivňovalo, kdyby obyvatelé preferovali pouze konkrétní nápoj?
– Jak regionální trh ovlivňuje, když obyvatelé nekuřují některý nápoj (např. z náboženských důvodů)?
– Proč se na českém trhu nachází velmi pestré množství různých nápojů?
– Proč je nabídka tak rozmanitá?
– Proč je nabídka zároveň celosvětově velmi podobná?
- V posledních otázkách dospějete k zásadní myšlence: Nabídka je rozmanitá (a zároveň podobná), protože si to často žádá spotřebitel. Trh reaguje na svobodnou volbu zákazníků (spotřebitelů). Spotřebitel v rozvinutém světě ovlivňuje ekonomickou globalizaci. (Velký vliv mají pochopitelně média a marketing.)

ČAS
10
min

3. krok

- Tam, kde existuje *koupěschopná poptávka*, za normálních okolností směřují investice, obchod či přímo výroba poptávaných statků (viz text).
 - Jak je tomu v chudých zemích?
 - Nechte studenty přečíst text „Proč kapitalismus nefunguje globálně?“ (viz text)
 - Krátce diskutujte o základních myšlenkách textu.

ČAS
10
min

4. krok

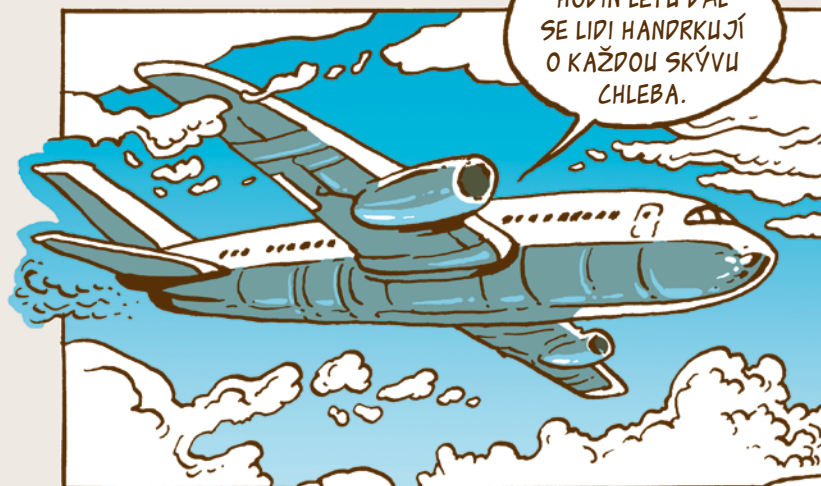
- *Kvalita poptávky*
V předchozí části lekce jsme dospěli k tomu, že spotřebitel (zejména ve vyspělých zemích) má svůj podíl na globalizaci. (Poptávka po jistém produktu či službě – např. americké McDonald's, italská pizza, irské hospody atd. – zvyšuje jejich nabídku po celém světě.)
- Zadejte studentům do dvojic následující otázku:
Může spotřebitel svojí poptávkou (či bojkotem) dát najevo nějaký (jiný) názor? Uveďte na příkladech.
- Nechte dobrovolníky prezentovat výsledky jejich práce.
- V následné diskusi použijte v kontextu termíny *kvalita poptávky* a *certifikáty*, příklady *hlasování zákazníků* (bojkotů) z textu či jiné.

ČAS
7
min

5. krok

- Vraťte se k počátku této lekce. Vyzvěte studenty, aby na příkladu spotřeby nápojů ilustrovali některé základní myšlenky této aktivity – *potřeba, spotřeba, vliv poptávky na nabídku, koupěschopnost, nutnost volby a kvalita poptávky*.

Trhy a peníze

Trhy představují dominantní způsob organizace našeho života. Investoři pak dominují globálním trhům. Bohužel současná ekonomická logika vede k investicím volných finančních zdrojů mnohem více do velkých, riskantních, krátkodobých a virtuálních projektů než do dlouhodobého rozvoje a uspokojování základních potřeb reálných lokálních ekonomik. Rozvoj probíhá především prostřednictvím dluhu. Obchod s dluhem a rizikem se řadí mezi nejlukrativnější způsoby podnikání. Spekulace z cizích zdrojů patří mezi základní příčiny současné globální krize, která má značné negativní dopady i na rozvojové země.

Trhy dnes představují **nejběžnější způsob alokace** (vesměs omezených) zdrojů mezi různé (neomezené) potřeby. Jinými slovy, nejrozšířenější mechanismus jak peníze, pozemky a přírodní bohatství či lidskou práci rozdělovat mezi různé zákazníky. V běžném životě proto mluvíme o pracovním trhu, trhu různých výrobků a služeb, trhu s nemovitostmi či trzích kapitálových.

I další dvě hlavní skupiny aktérů globalizace při svém ovlivňování ekonomické globalizace prochází z velké části trhem. Nejen podnikatelé a firmy, **i vlády a nevládní organizace** musí mobilizovat a řídit ekonomické zdroje (platit mzdy, pronajímat prostory, kupovat výrobky a služby na dílčích trzích), pokud chtějí dosáhnout nějaké hmatatelné změny.

Jak bylo řečeno výše, zjednodušená **logika ekonomické globalizace** je následující: produkce zboží a služeb se odvíjí od potřeb mezinárodního (zejména vnitrofirmního) obchodu, který do značné míry tvarují globální **investice** – tedy zejména nápady správců velkého bohatství, jak u starých či nových zákazníků zhodnotit svůj či svěřený kapitál. Navíc je podbarvena snahou o maximální růst trhů bez ohledu na řadu mimotržních hodnot.

Nápady na investice však nevznikají jen ve finančních centrech, jako jsou newyorský Wall Street, londýnské City, Frankfurt či Tokyo (ačkoliv tam se utvářejí největší investice, resp. největší část investic). Nejvíce těchto nápadů (na mnoho avšak velmi malých investic) se rodí ze znalosti místních potřeb, ochoty podstoupit riziko a investovat vlastní či cizí zdroje do drobného podnikání, jak ho známe z nejbližšího okolí.

Rozvoj z úspor či udržitelný dluh?

Dříve veškeré investice pocházely pouze z nějaké podoby **úspor**. Určité reálné hodnoty navíc, kterou někdo nespotřeboval, nýbrž dal za úplatu k dispozici jiným. Investoři dokonce neměli zapotřebí ani hledat žádné finanční instituce (podnikání z rodinných úspor, půjčka od přátel či výnosy z vlastního podnikání). I dnes je řada investic pokryta z vlastních zdrojů (zejména re-investovaný zisk). Většina drobných investic se realizuje půjčkou z místní banky, družstevní spořitelny či jiné podobné instituce spravující společné či cizí drobné úspory. V nejhudších komunitách se pak jedná zejména o **mikrofinancování** (mikrokredit).

Většina dnešních investic a hlavně ty opravdu velké investice se však bez finálního zprostředkování neobejdou. V důsledku vzniku institucionálních investorů a dalších aktérů rozvíjejících se finančních trhů, kteří právě roli **finančního zprostředkování** plní, však banky postupně ztratily výsadní postavení poskytovatelů a zejména zhodnocovatelů volných zdrojů. Ba co víc, samy se vrhly na jiné způsoby tvorby zisku, než jsou půjčky (včetně finančních spekulací, viz níže).

V novodobé historii totiž přibyl ještě další druh investic a tvorby peněz, a sice z **dluhů**. Půjčka někomu jinému je druhem aktiva, který dnes můžete použít na finančních trzích jako zástavu pro získání jiné půjčky, tedy peněz, které lze investovat. Pokud tyto půjčené peníze půjčíte dál někomu jinému, což se dnes běžně děje, opět vznikají peníze. Finanční pravidla dnes většinou bankám umožňují půjčit dále až 90 procent z vkladu. Opakovaným půjčováním se dnes vytváří peníze (na bázi dluhu) v několikanásobné hodnotě původních úspor.

Ačkoliv morální a společenské postoje k půjčování peněz se historicky velmi lišily (např. zákaz lichvy v řadě společností), **přenos kapitálu** od věřitelů k dlužníkům (a zejména naopak) probíhá od nepaměti. Stejně jako u jiného zboží v okamžiku masivnější poptávky a nabídky vzniká trh, který se postupně organizuje.

Nicméně organizace ekonomického rozvoje na bázi dluhu vyvolává řadu důležitých otázek. Není jen principem národního rozvoje bohatých zemí, nýbrž

i základem finančních toků mezi chudými a bohatými zeměmi. Je takto masivní dluh individuálních dlužníků, rodin, zemí i celých regionů vskutku splatitelný? Světová banka např. mluví v souvislosti s **dluhovou krizí** chudých zemí o potřebě udržitelnosti dluhu. Je však něco takového jako věčný dluh na splatitelné úrovni žádoucí? Nemluvě o tom, že nominální výše dluhu chudých zemí už byla několikrát splácena a splácení dluhu dnes představuje jeden z klíčových mechanismů čistého transferu zdrojů (**úniku kapitálu**) z chudých zemí do bohatých.

Cenné papíry – obchod s dluhem

Dlouhou dobu byla vazba mezi dlužníkem a věřitelem přímá: smlouva o půjčce představovala individualizovanou dohodu o tom, kolik věřitel půjčí dlužníkovi, kdy mu to dlužník vrátí a co mu za půjčku dá (úrok). Trhu, kde doklad o půjčce vystavuje dlužníkovi konečný věřitel, se proto říká **primární**.

Na trhu s půjčováním se ale postupně ustavily různé, standardizované (pro všechny dlužníky/věřitele stejné) způsoby obchodu s penězi – tzv. **finanční instrumenty**. Patří mezi ně například státní dluhopisy – cenné papíry, v nichž stát stvrzuje, že si půjčuje soukromé zdroje na jednotnou částku s pevným datem splatnosti. U většiny států je malé riziko, že svůj závazek vrátí peníze nedodrží, a proto jsou investoři ochotni své zdroje půjčit jen za malý poplatek (nízký úrok).

Podobné obligace (závazky) vydávají i další subjekty na finančním trhu. Mezi **cenné papíry** ale patří rovněž akcie či podíly v investičních fondech. A koneckonců i peníze – např. americký dolar vlastně vznikl jako závazek americké vlády vyplatit držiteli příslušné dolarové bankovky její hodnotu ve zlatě.

Různé cenné papíry obnášejí různé **riziko**. Např. akcie zcela nové firmy mohou přinést velké dividendy (úrok z akcie), anebo zcela ztratit na hodnotě v případě, že firma neuspěje (pak investor přichází nejen o úrok, ale i původní částku). Investice do akcie je proto pro věřitele podstatně riskantnější půjčkou než státní dluhopis, a tak musí dlužník (firma vydávající akcie) nabídnout věřiteli (akcionáři) vyšší úrok (dividendu).

Potřeby dlužníků a věřitelů jsou velmi různé – věřitelé někdy potřebují své peníze (likviditu) zpátky dřív, chtějí ochránit bezpečnost svých investic (zajistit jejich hodnotu) anebo dlužníci najdou možnost levnější

potřebné půjčky (nižší tržní/úrokové sazby). Pak dochází ke vzniku **sekundárního trhu**: nejde o obchod s penězi samotnými, nýbrž s finančním instrumentem (dané půjčky). Původní věřitel prodává současnou hodnotu budoucích výnosů z půjčky (úroků) novému věřiteli. Druhý trh dává investorům příležitost lépe řídit likviditu (rychlost přeměny na hotovost) i poměr rizika a úroku (výnosu) u svých investovaných prostředků (portfolia). U řady cenných papírů je sekundární trh velmi živý a má značný vliv i na trh primární.

Od zajištění obchodu ke spekulacím

Snaha financovat stále riskantnější půjčování vytvořila poptávku po pojištění riskantnějších finančních instrumentů a operací čili trh se **zajišťovacími instrumenty** (finančními deriváty). Investoři mají kupříkladu strach, že dlužník půjčku (například rizikovou hypotéku) nesplatí. Nebo že půjčí peníze na delší období za nižší úrok, než který mezitím bude nabízet trh (stoupnou úrokové sazby). Anebo že v důsledku tržních pohybů ztratí hodnotu celá investice (např. pokles ceny akcie). Způsoby jak pojistit, resp. zajistit finanční transakci jsou různé: od možnosti odstoupit za příplatek od riskantního obchodu (tzv. opce) až po sázku na opačný vývoj (při strachu, že prodělají na poklesu ceny, nakoupí opačný finanční instrument, který by na stejném poklesu vydělal).

S finančními deriváty se rozvinul trh specialistů na „řízení rizika“ bez vazby na vlastní zajišťovanou transakci. Tito finanční aktéři dostávají odměnu za to, že snižují finanční riziko, nikoliv za to, že dojde ke splacení původní půjčky či realizaci původního obchodu (viz příklad z kapitoly 2.3). Jsou placeni za to, že ze silně riskantních, ale potenciálně velmi výnosných operací dělají investice se snesitelným rizikem. Podobně míra zisku těchto investorů (i zajišťovacích firem) roste s mírou rizika. Tento trh tedy pobízí investory ke stále více rizikovým operacím, k tvorbě stále sofistikovanějších instrumentů (tzv. finanční inovace). Za určitým bodem pak už těžko mluvit o něčem jiném než **spekulaci**.

Nicméně signály o tom, jaký zisk obnáší různé finanční transakce (spekulativní deriváty na sekundárním trhu), se přenášejí na další (primární) trhy a **do reálné ekonomiky**. Obchody a ceny derivátů, v nichž se točí denně triliony dolarů, mají dopad na to, kdo komu a za kolik půjčuje. Řada investorů totiž – v souladu s převládající

ekonomickou logikou – raději investuje do inovativních derivátů než do tvorby kapacit pro běžnou produkci zboží a služeb, která ve srovnání s globálním kasinem nabízí jen malé výnosy. Krátkodobé zisky vládnou v ekonomické globalizaci nad dlouhodobými investicemi.

Ve finančních centrech je vysoká koncentrace finančních zdrojů, které se pak různými kanály rozbíhají vydělávat do celého světa. Nabalují na sebe doplňkové služby jako je pojišťovnictví, daňové a finanční poradenství, účetní

a auditorské firmy, ratingové agentury a další odvětví s vysokou mírou přidané hodnoty. Ve finančních centrech je proto také největší koncentrace vysoce kvalifikovaných a vlivných lidí. Současná forma ekonomické globalizace doposud nevedla jen k masivnímu přesunu finančních, nýbrž i lidských zdrojů (a tím pádem i politické podpory) z produktivní ekonomiky směrem k tvorbě virtuálních zisků. Jejich formální pracovní procedury, nepsané zvyky či neformální vztahy do velké míry utváří základní (vnitřní) pravidla ekonomické globalizace.

Globální finanční krize – příčiny a dopady na chudobu

Globální finanční krize 2007–2008 má řadu příčin. Podobně jako v případě velké Asijské krize se o nich bude ještě dlouho vést žhavá diskuse. Není však pochyb, že finanční deriváty stojí v jádru. Zdroje („peníze“) pro investice do obchodů s deriváty vznikají opět hlavně na bázi dluhu. Nejextrémnější finanční firmy jako např. hedgeové fondy, ale i známé investiční banky (jako Lehman Brothers, Morgan Stanley, JP Morgan), které v důsledku krize de facto přestaly existovat, měly vlastní a cizí kapitál v poměru 1:30 i více. Tento pákový princip zaručoval spekulantům vysoké zisky, protože k vysokovýnosovým investicím do riskantních instrumentů používaly jen zlomek vlastních peněz a většinu zdrojů získávaly za podstatně nižší úrok na běžném trhu. Finanční krizi pak spustila právě nemožnost vrátit jejich věřitelům peníze v okamžiku, kdy jejich finanční spekulace přestaly vycházet. Ukázalo se, že značným podílem investic mnoha velkých finančních institucí právě do rizikových instrumentů se nevyznačuje jen USA či Velká Británie (na hraně státního bankrotu či silné krize se ocitly třeba Island či Estonsko). Tyto nástroje nabízely v období růstu ekonomických a finančních (primárních, ale zejména sekundárních) trhů pohádkové výnosy, ale jejich hodnota je v okamžiku zhroutení trhu mizivá. Mnoho finančních skupin po světě podlehló nenasytnosti a touze po rychlém

zisku: ještě těsně před krizí věřilo, že půjčování na bydlení Američanům bez dostatečného příjmu (a hlavně spekulativní obchodování s různými inovativními instrumenty snižujícími riziko těchto operací) nabízí větší zisk než investice do produkčních kapacit pro tvorbu hodnot mimo finanční svět. O mikrokreditech ve většině rozvojového světa ani nemluvě. Právě větší příklon k investicím do mikrofinancování však může být jedním z mála pozitivních důsledků krize. Na většinu rozvojových zemí sice krize nedopadla přímo, globálního kasina se doposud účastnila jen velmi úzká skupina nejbohatších jednotlivců. Dopady krize však ve vzájemně závislém světě ucítí zprostředkovaně všichni. Zpomalení ekonomického růstu v bohatých zemích sníží poptávku po dovozech z chudých zemí. Omezené daňové příjmy bohatých zemí pak zřejmě povedou i k poklesu oficiální rozvojové pomoci či odpouštění dluhů. Slabý dolar a nárůst rozpočtového deficitu USA povedou k silnější konkurenci na globálních trzích a nejspíš vzrůstu úrokových sazeb, což by prodražilo rozvojovým zemím nové půjčky a zejména splácení starých dluhů. Nejchudší komunity však zejména musí očekávat obnovený růst cen ropy a potravin, na kterých je většina rozvojových zemí velmi závislá. Ceny většiny komodit porostou nejen kvůli tomu, že si tím vývozci kompenzují ztráty ze slabého dolaru. Ceny ropy a jídla porostou hlavně proto, že se na ně po krachu virtuálních trhů jako na bezpečnou a perspektivní investici zaměří spekulanti!

Zejména v těch odvětvích, kde existuje jen minimum (vnějších) zákonných či mezinárodních pravidel, pak pravidla často určují hlavně nejsilnější hráči na trhu.

Klíčová slova:

investice, úspory a dluh, finanční trhy a finanční zprostředkování, mikrofinancování a institucionální investoři, primární a sekundární trh, dluhová krize, udržitelnost dluhu a únik kapitálu, cenné papíry, riziko a spekulace, finanční a zajišťovací instrumenty, pákový princip, příčiny a dopady globální finanční krize

Zdroje:

- Braam van den Berg – *Understanding Financial Markets & Instruments*, The Academy of Financial Markets, on-line učebnice
<http://www.eagletraders.com/books/afm/afm1.htm>
- Peter Wahl – *Making Financial Markets Work for Development – Financial Markets, crises and Development*, working paper for the International Follow-Up Conference To Review the Implementation of the Monterrey Consensus, Evangelische Entwicklungsdienst (EED), Bonn, 2008
- Peter Wahl – *Superstars in the Emperor's New Clothes – Hedge Funds and Private Equity Funds. What is at Stake*, WEED, 2008,
http://www2.weed-online.org/uploads/hedge_private_equity_funds.pdf
- Kavalith Singh – *Why Investment Matters – The Political Economy of International Investments*, Madhyam Books, 2007
- Joseph E. Stiglitz – *Jiná cesta k trhu*, Prostor, Praha, 2003
- Stephanie Black: *Life and Debt*, film,
<http://video.google.com/videoplay?docid=5277094596195828118>

Jde to do nekonečna?

Co potřebujeme:

Kopie textu *Rozvoj z úspor či udržitelný dluh?*
a *Cenné papíry – obchod s dluhem*

Předpokládaný čas:

45 minut

Cíle:

- Studenti uvedou v souvislostech, s čím vším se dá obchodovat a proč.
- Studenti vlastními slovy vysvětlí klíčové termíny dané kapitoly.
- Studenti zprostředkují ostatním informace získané při skupinové práci s textem.

ČAS
10
min

1. krok

- Zahajte lekci následující myšlenkou:
Žijeme v tržním hospodářství, trhy představují dominantní způsob organizace našeho života.
Otázky pro společný brainstorming:
– Co všechno se může objevit na trhu (co vše se dá nabízet, co vše lze kupovat)?
– Jaké různé trhy známe (podle toho, s čím se obchoduje)?
- Postupně přes konkrétní a obecné návrhy dospějete k tomu, že na trhu se může objevit téměř vše resp. úplně vše. (Trh pochopitelně funguje i v nezákonných oblastech – trh narkotik, trh se zbraněmi, trh se „ženami“, trh s běženci atd.)
Příklady legálních trhů:
– zboží, produkty – trh výrobků
– služby – trh služeb
– domy, pozemky – trh realit
– nabídka, poptávka zaměstnání – pracovní trh
– suroviny – surovinový trh
– peníze, kapitál (dluhy) – kapitálový trh
- Tuto část zakončete následujícím shrnutím:
Trhům dominují investoři, globálním trhům pochopitelně velcí investoři. (viz text str. 77)

ČAS
25
min

2. krok

- Rozdejte dvojicím studentů vždy jeden z připravených textů:
– *Rozvoj z úspor či udržitelný dluh?*
– *Cenné papíry – obchod s dluhem*
- **Úkol pro dvojice:**
Po přečtení se pokuste definovat klíčové termíny daného textu a uveďte je v souvislostech.
Poté vytvořte z dvojic se stejným textem čtveřice, nechte je diskutovat o klíčových termínech a rozšířte zadání o písemné zapsání hlavní myšlenky textu do jedné věty (souvětí). Větu si musí zapsat všichni studenti v dané čtveřici.
- Následně rozdělte čtveřice do nových dvojic (v páru nejsou stejní studenti jako na počátku) a ty spojte s dvojicemi s druhým textem. Dejte studentům max. 10 minut na představení klíčových souvislostí z obou textů.

Jde to do nekonečna?

3. krok

- Nechte studenty vlastními slovy popsat klíčové termíny z obou textů. Zapište nejsrozumitelnější definici na tabuli.
- V následné diskusi upozorněte a popište, jak vznikají finanční deriváty a jak snadno se trh s finančními inovacemi stane velmi spekulativním.
- V další hodině pokračujte s následující aktivitou (vyžaduje znalost angličtiny).

Krise: kdo ji zaplatí...

Co potřebujeme:

projektor a počítač s přístupem na internet

Předpokládaný čas:

55 minut

Cíle:

- Studenti vysvětlí principy fungování finančních derivátů na jednoduchém příkladu.
- Studenti identifikují rozdílné přístupy k řešení krize.
- Studenti jsou motivováni k diskusi na téma státní pomoci v době krize.

ČAS
15
min

1. krok

- Navažte na předcházející hodinu. Vraťte se k základní myšlence – vzniku finančních derivátů, u nichž již není zcela jasné, co obsahují a s čím se obchoduje.
- Uveďte následující ukázkou, pouze v angličtině (britští satirici brilantně a s nadsázkou popisují, jak funguje spekulativní trh, zejména s „hedge“ fondy).
<http://www.youtube.com/watch?v=mzJmTCYmo9g>
Interview trvá necelých 9 min, můžete jej libovolně zastavovat, pomáhat studentům s porozuměním, případně opakovat některé sekvence. Celková délka závisí na úrovni porozumění angličtině u daných studentů.

ČAS
20
min

2. krok

- Popište situaci některého ze států postižených krizí (použijte příklady z tisku).
- Zeptejte se studentů, jak různé státy krizi řeší. Po různých návrzích zadejte individuální písemný úkol na následující téma:
Má stát pomáhat zadluženým podnikům a bankám a proč? Jako to souvisí s neoklasickým a keynesiánským přístupem (viz předchozí hodiny)? Napište svůj názor a podpořte jej obecnými i konkrétními argumenty.

ČAS
20
min

3. krok

- Nechte dva studenty s opačnými pohledy prezentovat jejich názory. Diskutujte s ostatními, kterému přístupu jsou nakloněni a proč.
- Uveďte pro ilustraci následující ukázkou, v angličtině s českými titulky (ukázka trvá necelých 8 min):
http://www.youtube.com/watch?v=jUrC5yd7_F0
- Diskutujte o možných způsobech ochrany před krizí, možných dopadech a důsledcích takovéto pomoci.
- Na závěr můžete provést názorovou škálu (hlasování apod.) k otázce spojenou s možnými způsoby státní pomoci.

Státy a multilaterální organizace

Cenou za historický příklon po roce 1989 k omezené moci státu je jeho současná neefektivita tvář v tvář výzvám ekonomické globalizace. Schopnost státu vytvářet podpůrné, pokud možno koherentní prostředí k rozvoji, regulovat trh a poskytovat základní veřejné statky a služby je klíčová nejen pro národní úspěch v globální ekonomice, ale též představuje nezbytný předpoklad účinnější multilaterální spolupráce a globálního řízení. Tuto schopnost však stále podkopávají řadou svých politik a procesů mezinárodní ekonomické a finanční instituce. Jejich pomoc, půjčky či obchodní dohody nezřídka nepomáhají chudým komunitám k udržitelnému rozvoji, ale podkopávají jejich suverenitu a místní demokracii.

Neefektivní státy a dobré vládnutí

S výjimkou extrémních hlasů (libertariánů či anarchistů) víceméně všichni dnes uznávají, že funkční stát je pro demokracii i tržní ekonomiku zásadní. Státy jsou velmi aktivními účastníky trhů: vlastní sice čím dál méně podniků, ale stále více investují společně se soukromými investory (tzv. veřejně/soukromá partnerství) i samy (například čínská vláda drží většinu obligací americké centrální banky) a získávají prostředky na finančních trzích (standardní či zvýhodněné půjčky, dluhopisy na domácích či zahraničních trzích). Jejich klíčová role vzhledem k trhům však spočívá:

- 1) v zajišťování **stabilního a férového prostředí** pro jejich fungování,
- 2) v poskytování statků, které trh nemůže poskytovat lépe či vůbec (**veřejné statky**).

Nejúspěšnější tržní ekonomiky jsou úspěšné nikoliv navzdory, nýbrž díky **dobrému vládnutí** (good governance) v daném státu. To samozřejmě není pouze věcí státu – svobodná média, silná občanská společnost, rychlé a nestranné soudy a další klíčové ingredience dobrého vládnutí potřebují alespoň neutrální souhlas vlády, lépe aktivní a dlouhodobou podporu státu. Kvalita státní správy není nutně úměrná její velikosti. Starosti však působí jak příliš velké, tak příliš malé státy.

Všechny země (snad jen s výjimkou Severní Koreje) jsou **smíšenými ekonomikami**, kde má svou roli jak stát, tak trh (alespoň černý, či šedá ekonomika). Hlavní politickou frontovou linií uvnitř zemí i mezinárodně jsou tak spíše otázky typu, co ještě by stát měl či neměl dělat a jak (co přesně dobré vládnutí obnáší). A důraz na to, zda primární je stát efektivní (plní své role) či stát omezený (proti zneužití moci).

Postkomunistické země přirozeně tíhnou spíše k důrazu na demokratické záruky a štíhlejší stát. Ačkoliv demokracie ve světě výrazně pokročila, stále existuje řada států, které zneužívají svou moc a potlačují základní občanské svobody a politická práva svých občanů. Ke zmanipulovaným volbám, zastrahování médií, persekuci občanské kritiky či diskriminaci menšin dochází nejen v několika zbývajících totalitních režimech, nýbrž i v řadě zemí, které se k **politické demokracii** formálně hlásí. Drtivá většina států bohatých i chudých, byť v různé míře, má problémy s korupcí, průhledností a zodpovědností vůči voličům.

Měnící se funkce státu

Při zaměření na ekonomickou globalizaci je ale větším problémem **demokracie ekonomická**. Rovnosti ekonomických příležitostí ani spravedlivé dělby břemene za náklady ekonomické globalizace lze těžko docílit bez efektivního státu. Států, které svou normotvornou a veřejně prospěšnou funkci nevykonávají plně či dobře, se zdá být ještě více než neliberálních demokracií. Zaručit spravedlivý přístup k základním zdrojům a veřejným službám mají problém jak jednotlivé vlády ve svých státech, tak státy společně na mezinárodní úrovni. Tržní mechanismy se pak stávají hlavní metodou rozhodování o tom, jaké potřeby a jakým způsobem budou z omezených zdrojů naplňovány (a co to koho bude stát) i tam, kde nejsou efektivní a zejména spravedlivé.

Například řada nejchudších států sužovaných opakovanými konflikty, hladomory, slabou ekonomikou, jakož i slabou občanskou společností, legislativou, státní

správou a dalšími problémy (tzv. **padlé státy**) přestává být s to poskytovat svým obyvatelům základní (veřejné) služby, jako jsou bezpečnost, přístup k vodě, vzdělání či zdravotní péči. Tyto klíčové služby jsou pak k máni, pokud jsou vůbec k máni, za peníze pouze pro ty, kteří si je mohou dovolit.

V posledních desetiletích přistoupily mnohé země z vlastního popudu či pod tlakem mezinárodních ekonomických institucí k redukci státu – snižování daní, schodků i výdajů veřejných rozpočtů, větší privatizaci, liberalizaci či deregulaci různých sektorů. Evropská unie se například snaží postupně odbourat nadbytečnou byrokracii. Post-komunistické země privatizovaly velkou část znárodněného majetku dobrovolně, Latinská Amerika však byla k prodeji svých bank, pošt, telekomunikačních, vodohospodářských či energetických společností

do značné míry přinucena MMF a Světovou bankou výměnou za jejich půjčky.

Postupující ekonomická integrace evokuje zdání, že vstupujeme do nové éry, kterou můžeme charakterizovat termínem svět bez hranic. Zdá se, že globalizace nerespektuje politické hranice jednotlivých států a ty ztrácejí řadu ze svých původních funkcí. V mnoha ohledech je toto zdání správné. Jednotlivé vlády opravdu přicházejí o nástroje, kterými by mohly efektivně ovlivňovat směřování svých zemí. Prosperita regionů a společenských skupin jednotlivých zemí, stejně jako jejich úpadek, je čím dál více odvislý od globálních procesů, které jsou zásluhou a rozhodnutími lokálních vlád nepříliš ovlivnitelné. Na druhé straně je ovšem nutno dodat, že idea světa bez politických hranic je značně nadsazená. Namísto některých ztracených získávají státy s globalizací jiné funkce,

Reforma Brettonwoodských institucí

Nezávislost, akceschopnost a profesionalita, kterou se pyšní, jsou ale zároveň i jádrem kritiky obou institucí pro nedostatek efektivnosti a legitimacy. Dominantní vliv, který mají na mezinárodní i národní ekonomickou a rozvojovou politiku, totiž není příliš reprezentativní, vyvážený a klientským zemím (členským zemím, kterým mají pomáhat) se zodpovídají jen omezeně. Zleva čelí kritice za omezené a bezskrupulózní prosazování anglosaského (neo)liberalismu a podporu silných korporativních a finančních zájmů na úkor nejchudších komunit – zejména prostřednictvím udržování dluhové krize, závislosti a podmínkami, které kladou rozvojovým zemím výměnou za úvěry či pomoc. Kritici zprava jim pak vyčítají, že podporují zkorumpované elity chudých zemí, které škodí ekonomikám, životnímu prostředí i lidem v těchto zemích. Historický mechanismus rozhodování neodpovídá současnému rozložení ani politických, natož ekonomických sil. Současné diskuse o reformě se proto točí zejména kolem možností, jak snížit politický vliv dominantních vkladatelů z bohatých zemí (a specificky právo

veta a neformální „páky“ Spojených států) a zvýšit vliv (tj. navýšit vklad) zástupců rozvojových zemí, zejména nově se vynořujících velkých zemí, ale i Afriky. Politické zájmy nejen negativně ovlivňují kvalitu intervencí obou institucí, ale též vyhlídky na reformu jejich financování (na pružnější a více nezávislé). Kritizované podmínky i výsledky půjček však nejsou tolik pod vlivem politických zájmů velkých vkladatelů jako spíš důsledkem převládajících ekonomických přístupů zaměstnanců a managementu Brettonwoodských institucí i složité zákulisní politiky dojednávání úvěrových dohod s příslušnými vládami. Silící kritika a důkazy o jejich chybách, jakož i měnící se mezinárodní mocenská architektura, též vedou ke snaze Banky a Fondu o větší spoluúčast a spoluvlastnictví projektů ze strany rozvojových zemí a chudých komunit a k jejich větší průhlednosti a otevřenosti. Opravdu podstatné změny však nejsou myslitelné bez mocenských ústupků nejvlivnějších a nejbohatších zemí, především USA.

volně na základě Ngaira Woods: Bretton Woods Institutions in: Thomas G. Weiss and Sam Daws (eds), Oxford Handbook on The United Nations (Oxford University Press, 2006)

resp. objevují se nové problémy a výzvy, kterým jednotlivé vlády musí čelit. Dva důležité okruhy takových výzev plynou z následujících argumentů:

Za prvé, globalizace ve smyslu internacionalizace kapitálu je bytostně závislá na internacionalizaci jednotlivých zemí. Ekonomická globalizace není nějaká přírodní nutnost. Právě státy, resp. jejich vlády do značné míry vytváří institucionální prostředí pro globalizaci, resp. globální expanzi kapitálu. Vytváří regulační rámec, kterým mohou povahu ekonomické globalizace významně modifikovat.

Za druhé, globalizace přináší tlaky i nové výzvy v ohledu k sociálním funkcím státu. Jak bylo např. naznačeno v kapitole o globální prostorové dělbě práce (viz str. 29), ekonomická globalizace zvyšuje rozsah i komplexitu komoditních sítí. V rámci těchto sítí dochází k čím dále silnějším „redistribucím“ zisků i ztrát. Zatímco státy spolu v zájmu udržení konkurenceschopnosti soutěží v přitažení zahraničních investic, nadnárodní korporace efektivně využívají svého rozsahu a přesouvají své aktivity podle jejich aktuální ziskovosti. Zvyšuje se tak jejich vyjednávací síla, tlak na jednotlivé vlády, které jsou různými způsoby nuceny omezovat zdanění kapitálu. To musí být kompenzováno buď omezováním veřejných výdajů, nebo přesunem uvedené zátěže na jiné výrobní faktory – tedy zejm. na práci. V praxi posledních desetiletí často probíhají oba tyto procesy souběžně. V řadě zemí zároveň roste sociálně-ekonomická polarizace (viz kapitola 3.2, pasáž o rozdílech uvnitř zemí). Globalizace má své vítěze i poražené. Zatímco mobilita vítězů je „globální“, náklady spojené s tábory poražených přitom většinou připadají na jednotlivé země, resp. lokální sociální mechanismy. Tyto země (či lokální vlády) se, také díky výše uvedenému tlaku na zeštíhlování sociálního státu, s těmito novými výzvami dosud příliš neumí vypořádat.

Po dvě dekády jsme byli svědky systematické redukce státu spíše než systematického budování jeho klíčových kapacit. Důležitost dobrého vládnutí, vzestup institucionálních ekonomů, tlak globální občanské společnosti i krize volnotržního přístupu jak v USA, tak v rozvojových zemích však napomáhá posunout mezinárodní společenství právě směrem k systémovějšímu přístupu. Přesto systematictější podpoře efektivních států doposud brání řada politik a problémů tří **mezinárodních ekonomických a finančních institucí**, které nejvíce ovlivňují ekonomickou globalizaci: Mezinárodního měnového fondu (MMF), Světové banky a Světové obchodní organizace.

Banka a Fond – štiky v krizi

Banka a Fond (tzv. *Brettonwoodské instituce*) byly založeny společně v roce 1944 na mezinárodní konferenci v Bretton Woods v USA, aby podporovaly globální růst a stabilitu. Úkolem Světové banky je především rozvojová pomoc (půjčky, výzkum a konzultace a technická pomoc), zatímco MMF se zaměřuje na monetární dohled, poradenství a půjčky zemím s krátkodobými problémy platební bilance (většinou nedostatek deviz na uhrazení dovozů). Nově se však začaly věnovat i dluhové krizi, post-komunistické transformaci, rekonstrukci zemí po konfliktech a specifické pomoci nejchudším zemím. Často spolupracují a doplňují se, byť nemají vždy shodný názor a jejich mandáty se částečně překrývají. Formálně jsou vzdálenou součástí systému OSN, ale vynaznačují se třemi důležitými rozdíly: v rozhodování, financování a zaměstnancích.

Jejich **rozhodování** neprobíhá podle pravidla 1 stát – 1 hlas (jako v OSN), nýbrž na základě výše vkladů členských států (jako v akciové společnosti). V praxi se ale většina rozhodnutí tvoří na základě konsensu, rychleji a méně formálně než v OSN, i když vliv největších vkladatelů je významný. Provoz takřka nezávisí na příspěvcích členských zemí (jako u ostatních mezinárodních organizací), protože hlavním **zdrojem příjmů** je zisk z půjček a investic v členských zemích. Nabízejí je sice za výhodnější sazby, ale o to vyžadují přísnější platební disciplínu. Značnou nezávislost Banky a Fondu (srovnatelnou s Evropskou komisí) pak posilují jak správní rady, volené, ale placené jako **profesionální management**, tak zaměstnanci vybraní na základě odborných a profesních kvalit (především z amerických univerzit), nikoliv dle národních kvót.

Ve srovnání s globálními kapitálovými trhy jsou však finanční aktivity (zdroje) obou institucí jako kapka v moři. Navíc těžkou mohou jít proti logice trhů jednak proto, že jsou závislé na jejich zdrojích (rozvojovým a transformujícím se zemím de facto pouze se ziskem přepůjčují levnější peníze ze soukromých zdrojů, na které by však samy nedosáhly), jednak proto, že by to mělo pramalý smysl. Kromě geografické (východní pobřeží USA) a profesní (ekonomové z anglosaských škol) blízkosti i to je důvodem, proč jejich přístup tak často konverguje se zájmy Wall Street (a amerického ministerstva financí).

WTO – zamrzlý svalovec

Hlavním posláním Světové obchodní organizace (WTO) je zajišťovat co nejvíce hladké, předvídatelné a volné toky mezinárodního obchodu. Dále se zabývá dohledem nad plněním dohod, monitorováním, řešením sporů, technickou pomocí rozvojovým zemím a spoluprací s dalšími mezinárodními organizacemi. Pro tvorbu **pravidel globálního obchodu** má (teprve od roku 1995) nejen monopol, ale i zbraň ve společenství multilaterálních organizací velmi cennou – mechanismus vymáhání mezinárodních obchodních dohod (podobný bič dostala do vínku jen Rada bezpečnosti OSN). To z ní činí organizaci s velkým vlivem na ekonomickou globalizaci.

Multilaterální obchodní systém, který WTO spravuje ze Ženevy, stojí na administraci a sjednávání dohod o liberalizaci světového obchodu, které členské státy podepisují a ratifikují. Tato jednání dosud probíhala v ucelených kolech (např. Uruguayské kolo), jejichž výsledkem je většinou soubor několika různých dohod přijímaných na pravidelných ministerských konferencích (například Dohoda o zemědělství, Dohoda o právech k duševnímu vlastnictví souvisejících s obchodem či Dohoda o sanitárních a fytosanitárních standardech). Znamé jsou především ty neúspěšné konference v Seattlu (1999), Cancúnu (2003) a Hongkongu (2005) či ta, jež odstartovala současné tzv. Rozvojové či Katarské kolo, v Dauhá (2001). Ke schválení je sice třeba konsensus všech členů, kteří jsou si formálně rovni, ale v praxi se vyskytují různé formy zákulisních dohod mezi obchodními mocnostmi (ve WTO dnes už mezi ně patří i Čína, Indie a Brazílie) a formy nátlaku na ostatní.

Současná WTO je však již několikátým rokem **na mrtvém bodu**, protože se opakovaně nedaří dosáhnout dohody o další liberalizaci. V jádru diplomatického patu stojí protichůdné zájmy rozvojových a rozvinutých zemí. Zjednodušeně řečeno, bohaté země se brání výraznějšímu otevření svých zemědělských trhů, ale zároveň jen o něco pomalejší a méně plochou liberalizaci zemědělství požadují od chudších zemí, včetně razantnějšího otevření jejich trhů s průmyslovými výrobky a službami. Bohaté země by navíc rády prosadily zjednodušení celních procedur, otevření vládních zakázek a jednotnou globální úpravu (nekalé) soutěže a investičních podmínek. Rozvojové země se brání jakýmkoliv dalším závazkům v oblastech, které nejsou pro ně prioritní. Namítají, že nemají dostatek kapacit (a zdrojů) na jejich zavedení,

že je třeba nejdříve dořešit problémy s existujícími dohodami, ale hlavně neodvádět pozornost od klíčových opatření ve prospěch rozvojových zemí.

I WTO tak čelí kritice za nedostatek legitimacy a efektivnosti: její agenda příliš narostla, očekávání rychlých dohod o velmi komplexních problémech v situaci neustále se rozšiřující členské základny je nerealistické. Chudé země jsou přitom frustrovány z nemožnosti účinně se podílet na dohodách a zklamané z výsledků – nenaplněných slibů, že liberalizace je pomůže vyvést z chudoby. Naopak závazná pravidla WTO jdou čím dál tím víc za rámec tradičních dohod o clech a kvótách. Dnes omezují **prostor pro autonomní politické rozhodování** suverénních, většinou demokratických států o své průmyslové, zemědělské či investiční politice. Vládní politika, snaha vytvářet vlastní pravidla pro fungování trhu, je ve WTO namnoze vnímána jako bariéra volného obchodu a přílivu investic – např. dotace do národních průmyslových šampionů a cla na obranu farmářů před vnější konkurencí nebo snaha přimět investory, aby část zisku investovali v hostitelské zemi.

Ohrožený multilateralismus a globální řízení

Stav multilaterální, čili mnohostranné spolupráce v otázkách ekonomické globalizace tedy není příliš povzbudivý. Navzdory proměnám jsou všechny tři hlavní mezinárodní ekonomické instituce pod silnou kritikou své **legitimity, efektivnosti a odpovědnosti**. Tuto kritiku pak dále prohlubuje podobná praxe v rámci dalších mezinárodních jednání a fór. Snahou bohatých zemí bylo přesunout maximum klíčové agendy z půdy OSN, již dnes z valné části dominují rozvojové země, na Brettonwoodské instituce.

Patová situace ve WTO zase způsobuje, že místo nového přístupu k multilaterálnímu obchodnímu systému rychle přibývá jednání o dohodách o volném obchodu (a investicích) mezi regiony či jednotlivými zeměmi. Takový **regionalismus** jde často za rámec dohod ve WTO, podkopává multilaterální spolupráci a zvláště znevýhodňuje menší a chudší země. V případě EU se jedná o sjednávání Dohod o hospodářském partnerství (EPAs)

s bývalými koloniemi (zeměmi ACP) a program tzv. Globální Evropy – dohody o volném obchodu s Čínou, Indií, Mercosur či ASEAN.

Silné zájmy ekonomických aktérů i hlavních mocností v nich naleptávají **demokratický rozhodovací proces** ještě více. Vedou k pomoci, půjčkám či obchodním dohodám, které často nejchudším komunitám nepomáhají. Naopak nezřídka přinášejí dodatečné újmy v podobě poškozeného životního prostředí, sociálních pnutí, omezených práv a suverenity, vyšší závislosti. Řada neférových mezinárodních opatření – pravidel ekonomické globalizace, jako jsou některé dohody WTO, dvoustranné investiční dohody či podmínky mezinárodních finančních institucí pro získání půjček – zabráňují vládám realizovat politiku ve prospěch svých občanů a vydávají je na milost globálním trhům a investorům. Tato koncepce státu je ale v rozporu s demokratickou představou, že vláda je volena občany proto, aby hájila jejich zájmy, aby kolektivní akcí řešila jejich problémy. A s představou států coby svrchovaných aktérů na mezinárodním poli.

Je třeba podotknout, že pokřivená pravidla, dvojí standardy a rozpolcenost mezinárodních ekonomických a finančních institucí je důsledkem problémů uvnitř jednotlivých zemí, které je pak vyváží do mezinárodních institucí – špatného vládnutí uvnitř rozvojových zemí a nesoudržných politik uvnitř zemí bohatých. Kupříkladu úsilí EU o větší **koherenci politik pro rozvoj** je stále v plenkách.

To platí i o posledním velkém problému – oblastech, které mezinárodně nejsou regulované vůbec. Mezi ně patří zejména globální finanční toky, pro jejichž společně dohodnutá a vymáhaná pravidla žádná světová organizace typu WTO neexistuje. Naopak bilaterální investiční dohody vládami sjednané za velmi nerovných podmínek řadě chudých zemí diktují, jaké regulace nesmí přijímat ani na národní úrovni, aby nezhoršily postavení zahraničních investorů. **Absence mezinárodní regulace** v nejglobalizovanější sféře ekonomiky (na národní úrovni řada regulací existuje) neodráží jen fakt, že vývoj finančních trhů je velmi rychlý a komplikovaný. Z velké části je výpovědí o silné nechuti velkých finančních center vůči jakémukoliv omezování ze strany států (občanů) stejně jako o jejich vlivu na řadu mocných vlád (USA či Velká Británie).

Cíle a podmínky spolupráce (ekonomickou politiku) s rozvojovými zeměmi, které Brettonwoodské instituce určí, silně předurčují i pomoc od ostatních donorů, včetně

ně dalších agencí OSN. Pravidla WTO pak silně ovlivňují nejen chování firem, ale hlavně politické nástroje členských států. Míra jejich koordinace s OSN je však malá stejně jako spolupráce s občanskou společností. Není divu, že se hovoří i o celkové krizi **globálního řízení** (*global governance*).

Klíčová slova:

efektivní stát a smíšená ekonomika, regulace a veřejné statky, dobré vládnutí (*good governance*) a globální řízení (*global governance*), multilateralismus a regionalismus, politická a ekonomická demokracie, padlé státy a redukce státu, Světová banka, Mezinárodní měnový fond, Světová obchodní organizace, rozhodování, financování a management, kritika a reformy, prostor pro autonomní politické rozhodování (*policy space*), koherence politik pro rozvoj

Zdroje:

- Mary McNeil, Takamira Wumwuma: *Demanding Good Governance – A Stocktaking of Social Accountability Initiatives by Civil Society in Anglophone Africa*, World Bank, 2006 (<http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/Demanding-Good-Governance-FINAL.pdf>)
- Foltýn, Kafková et al.: *WTO před zasedním v Hongkongu – Obchod a rozvoj. Pozice EU a ČR*, Pražský institut pro globální politiku – Glopolis, Praha, 2005 (http://www.glopolis.org/index.php?option=com_remository&Itemid=23&func=startdown&id=2)
- Ngaire Woods: *Bretton Woods Institutions in: Thomas G. Weiss and Sam Daws (eds), Oxford Handbook on The United Nations* (Oxford University Press, 2006) (<http://www.globaleconomicgovernance.org/docs/UN%20Woods%20Final.pdf>)
- Brettonwoods Project (<http://www.brettonwoodsproject.org/index.shtml>)
- Brožura o WTO (http://www.wto.org/english/res_e/download_e/inbr_e.pdf)

Občanská společnost

Při dominanci trhu, slabé efektivitě státu a legitimitě mezinárodních organizací spočívá role občanské společnosti v nabízení alternativ a pohánění státu i firem k zodpovědnosti. Strategie a nástroje se liší: od zvyšování povědomí a vzdělávání, přes mobilizaci veřejnosti a médií, spolupráci v koalicích až po aktivní ovlivňování konkrétní politiky. Důležitější než úspěchy je však schopnost reflexe a učení.

Alternativa trhu, doplněk státu

Díky ústupu států od regulace a vlastní aktivity v řadě oblastí doma i globálně se tak zájmy občanů (zejména upozaděných skupin a chudých zemí, jejichž potřeby jsou pro trhy málo zajímavé) na formování ekonomické globalizace podílejí daleko méně než zájmy velkých tržních hráčů. Tak by se dalo shrnout výchozí moto značné části občanské společnosti se zájmem o ekonomickou globalizaci.

Cena za tuto společenskou a politickou nerovnováhu není vysoká pro trh, ale je velmi vysoká z pohledu mimo-tržních aspektů – pošlapaná demokracie a lidská práva, životní prostředí a společenská solidarita. Hlavní snahou nevládních organizací, sociálních a komunitních hnutí, ženských spolků, farmářů, ekologů, obhájců lidských práv, odborů a dalších je proto zastavit a zvrátit tento útok trhu na klíčové hodnoty lidí po celém světě.

V 90. letech neslo toto hnutí pro svůj ideově kritický nádech (spíše hanlivé) označení antiglobalizační. Dnes jsou jeho důkazy podloženy empirickým výzkumem, hýří množstvím konkrétních aktivit a argumentů, nabízí konstruktivní alternativy od praktického života, přes resortní a mezinárodní politiky až po nové pojmy a koncepce (proto se dnes označuje spíše jako alterglobalizační). Proti neoliberální či korporativní globalizaci staví udržitelný rozvoj, lidská práva, kultivaci veřejného a demokratického politického prostoru.

Styl práce

Zbraněmi alterglobalizačního hnutí nejsou ani peníze (ačkoliv dnes mobilizuje značné zdroje a ekonomická síla globální občanské společnosti dnes není vůbec zanedbatelná), ani mandát z voleb (ačkoliv má silnou členskou základnu a fakticky zastupuje hlasy milionů lidí). Je to občanský aktivismus, který má celou řadu podob. Za pomoci různých aktivit se snaží ovlivnit chování států a v menší míře i tržních aktérů.

Největší a nejúspěšnější organizace občanské společnosti, jako jsou například Oxfam, Greenpeace či Transparency International využívají různé nástroje a strategie: zabývají se vlastním výzkumem a analýzou dílčích problémů, na něž se soustředí (například problémy nejchudších zemí světa, klimatické změny či korupce), stanovují si vlastní řešení, cíle a plány jejich dosažení, oslovují sponzory, hledají partnery, přesvědčují veřejnost, média a politiky prostřednictvím veřejných kampaní, odborných studií, konferencí, seminářů i osobních dopisů a lobbistických schůzek.

Úspěchy

Vliv globální občanské společnosti na ekonomickou globalizaci je nejslabší a nejméně přímý, ale má roustoucí tendenci. Mezi značné úspěchy v globální politice často patří i takové situace, jako zastavení projednávání nevyvážených dohod (např. Multilaterální investiční dohody na půdě OECD, EPAs, jednání o Celoamerické dohodě o volném obchodu FTAA či neúspěch ministerských konferencí WTO v Seattlu a Cancúnu) či naopak prosazení konkrétních vět či klíčových termínů do závěru velkých mezinárodních jednání (například zmínka o potřebě prostoru pro vlastní politiku v Deklaraci UNCTAD ze Sao Paula či pravidlo předběžné opatrnosti v Agendě 21 schválené na summitu Země Rio de Janeiro nebo závazky na zvýšení pomoci pro Afriku zemí G-8 na jejich summitu v Gleneagles).

Žádáme spravedlnost – Strategický plán Oxfam

Základní, střednědobé směřování profesionálních nevládních organizací určuje strategický plán, jenž je po schválení rozpracován do požadovaných dílčích změn, krátkodobějších akčních plánů. Ty obsahují partikulární cíle, způsoby jejich dosažení, výstupy, aktivity a potřebné zdroje, včetně fundraisingové strategie. Oxfam je mezinárodní federací dvanácti různých organizací, které spojuje společná vize. V jejím jádru spočívá závazek zasazovat se o 5 základních práv: právo na udržitelné životy, právo na základní sociální služby, právo na život a bezpečnost, právo být slyšen a právo na vlastní identitu. V současnosti se řídí strategickým plánem na roky 2006–2012. Na těchto 6 let si předsevzali 4 hlavní cíle, jejichž dosažení budou s partnery a spojenci požadovat:

- 1) Ekonomická spravedlnost (rozumná odměna za práci všech farmářů a zemědělských pracovníků, spravedlivější pravidla obchodu – férový podíl na bohatství a příležitostech globalizace, omezený dopad změn klimatu a energetických šoků)
- 2) Základní služby (rovné poskytování kvalitní zdravotní péče, vzdělání, vody a sanitace

státem zejména ženám a vyloučeným skupinám, podpora organizací a koalicím občanské společnosti, aby povolaly vlády k zodpovědnosti, zajištění lepších politik a více financování od bohatých zemí, včetně dodržení závazků na rozvojovou pomoc a oddlužení)

- 3) Práva v krizi (zlepšení vlastní schopnosti poskytovat lepší ochranu a více pomoci, změna politik a praxe mezinárodního humanitárního systému, zejména zvýšení standardů reakce na pohromy, naplňování „zodpovědnosti chránit“ a smlouva o obchodu se zbraněmi, práce v rámci koncepcí lidské bezpečnosti s větším důrazem na prevenci konfliktu, mírotvorbu, usmírování a dlouhodobější rozvoj)
- 4) Genderová spravedlnost (podpora žen ve vedení na všech úrovních s cílem jejich větší moci v rozhodovacích procesech a větší kontroly na vlastními životy, ukončení násilí na ženách, posílení vlastního procesu učení a kapacit Oxfamu v gender otázkách)

na základě Strategického plánu Oxfamu na léta 2006–2012, <http://www.oxfam.org/files/oi-strategic-plan-2007.pdf>

Symbolická hodnota takových úspěchů je často větší než faktický dopad v praxi, který je ostatně takřka vždy těžko měřitelný. Přesto postupně posouvá mezinárodní, národní i místní debatu a vnímání problémů globalizace u řady klíčových aktérů, včetně velkých tržních hráčů a klíčových politiků. Otvírá prostor pro tisíce drobných aktivit, které pak mohou vyústit ve změny směrem k lepšímu nastavení a účinnějšímu zvládnutí jevů globalizace.

Lze tak říci, že občanská společnost je dnes podobně významným hybatelem společenských změn jako soukromé a státní organizace. Platí to i v ohledu k ovlivňování podoby globalizačních procesů, byť pouhý zlomek občanské společnosti zaměřuje své aktivity přímo tímto směrem. Ukazuje se, že občanskou společností „zdola“ vytvářený tlak může často usměrnit živelnost ekonomické globalizace efektivněji než „shora“ řízené akce vlád jednotlivých států a multilaterálních institucí.

Konkrétní motivy jednotlivých nevládních organizací a dalších subjektů v rámci občanské společnosti jsou extrémně různorodé a leckdy výsostně lokální. Přesto se ovšem snaží sjednocovat a prostřednictvím koordinované kolektivní akce podnítit sociální hnutí. Neoddělitelnou součástí globalizace je posun takových kolektivních akcí na nadnárodní úroveň. V tomto smyslu můžeme uvažovat o globalizaci sociálních hnutí. Někdy se v těchto souvislostech mluví také o vytváření tzv. transnacionálních sítí rezistence, resp. o budování prostorů pro alternativní formy globalizace. Fyzickou formu tyto prostory, které jsou jinak dominantně virtuálně-mediální, dostávají např. při různých kampaních či setkáních aktivistů (viz např. Světová a regionální sociální fóra – např. www.forumsocialmundial.org.br).

Představa řízené kolektivní akce organizací, hnutí a vlivných jednotlivců volajících jedním hlasem po spravedlivějších formách globalizace je však dosti utopická. Sektor občanské společnosti je extrémně různorodý a stejně tak i jejich cíle a názory na to, co zmíněné spravedlivější formy globalizace jsou. Tyto názory na globalizaci a následně tak i ideové segmenty občanské společnosti lze velmi zhruba rozdělit do následujících čtyř skupin: (následující podle Desai a Said 2003: *The new anti-capitalist movement: money and global civil society*):

1. Izolacionisté – anti-globalisté

Do této skupiny bychom, vedle politicko-ideologicky motivovaných (levicových i pravicových) radikální skupin, mohli zařadit některé organizace či jednotlivce poukazující na environmentální neudržitelnost globalizace.

Ekonomická soběstačnost spojená s odbouráním „zbytečné“ části zahraničního obchodu, omezení závislosti na zahraničním kapitálu, mobilizace lokálních zdrojů a dominance lokální politické zodpovědnosti jsou logickými argumenty proti dalšímu prosazování ekonomické globalizace. Celkově lze nicméně říci, že anti-globalistů v pravém smyslu slova je velmi málo.

2. Podpůrci neoliberální ekonomické globalizace

Tato skupina nezahrnuje příliš klasických neziskových organizací a žádnou z kolektivních akcí, kterou by bylo možno označit za sociálních hnutí. Jde především o liberální think-thanky a jiné skupiny i vlivné jednotlivce vyznačující se silnou vírou v efektivní působení tržních principů, kteří lobují za další odbourávání bariér v globální kapitalistické ekonomice (viz např. Cato institute – www.cato.org). Nikoliv regulace, ale spíše větší volnost globalizačních procesů může podle tohoto názoru zaručit prosperitu. Nemusí se nutně jednat o zaslepené ideology. Často jde spíše o zastánce názoru, že globální ekonomický liberalismus je nejlepší ze všech špatných způsobů organizace našeho světa.

3. Reformisté

Do tohoto tábora lze zařadit největší část názorů občanské společnosti na globalizaci a na to, kam by se měla ubírat do budoucna. Tyto názory se vyznačují omezenou vírou v neomylnost působení tržních principů – viz např. zdůraznění problematičnosti privatizace (globálních) veřejných zdrojů. Jednotlivé organizace a aktivisté, kteří se vymezují vůči problémům souvisejícím s globalizací (činnost nadnárodních korporací, nespravedlivý mezinárodní obchod, nedemokratičnost nadnárodních institucí, neudržitelnost globálních financí atd.) volají po reformách a regulacích, které by zajišťovaly spravedlivější rozdělení přínosů a nákladů jednotlivých globalizačních procesů. Jde ovšem o skupinu velmi různorodou. Ačkoliv se její zástupci většinou shodnou v identifikaci hlavních problémů, mnohem variabilnější a mnohdy i rozporuplnější jsou názory na povahu konkrétních řešení. (Příklady: ATTAC – www.attac.org, 50 years is enough – www.50years.org...)

4. Zastánci specifických alternativ

Mezi zastánce specifických alternativ globalizace můžeme zařadit skupiny zdůrazňující nutnost alternativních řešení v konkrétních oblastech či souvislostech globalizace. Poukazují tak na totalizující diktát stávajících

globalizačních procesů v její ekonomické a politické, ale zejména pak v sociální, kulturní a environmentální dimenzi. Tito „alternativisté“ nejsou nezbytně odpůrci žádného z předchozích stanovisek ani si nenárokují moc či znalost univerzálního návodu řešení problémů globalizace. Jde spíše o obránce určitého životního stylu, který je nějakým způsobem odlišný od stávajícího „mainstreamu“. (Příklady: Feministická organizace a hnutí, zapatisté, ale např. i organizace zabývající se mikrokredity v čele s Grameen Bank...)

Klíčová slova:

zájmy občanů, alternativa a doplněk, stát a trh, anti- a alter-globalizační hnutí, aktivismus, nástroje a strategie, partneři a koalice, Oxfam, pluralita, legitimita, reprezentativita, průhlednost, zodpovědnost, udržitelnost, participace

Zdroje:

- www.ceskoprotichudobe.cz
- Naomi Klein: *Bez loga*, Argo, Praha, 2005
- Ivo Bělohoubek – *Antiglobalizační hnutí: deset let poté, Sedmá generace* (<http://www.sedmagenerace.cz/index.php?art=clanek&id=322>)
- UNCTAD: *Sao Paulo Consensus*, 2004 (http://www.unctad.org/en/docs/tidl380_en.pdf)
- John Cavanagh et al. – *Alternatives to Economic Globalization: A better world is possible, A Report of the International Forum on Globalization*, Berret Kohler Publishers, San Francisco, 2002
- Duncan Green – *From Poverty to Power*, Oxfam, 2008 (www.fp2p.org)
- *Strategický plán Oxfam na léta 2006–2012*, (<http://www.oxfam.org/files/oi-strategic-plan-2007.pdf>)

ZVLÁDÁNÍ GLOBALIZACE

Co tedy s mnoha podobami a motory, problematickými dopady a aktéry ekonomické globalizace dále dělat? Zápolí s ní široká škála institucí a expertů. Je zřejmé, že jediný nový model civilizaci nespasí. Jsme nicméně přece jen svědky určité změny ekonomického myšlení? Posunu politiky od neoliberalního, ekonomického, protřžního přístupu k uváženíjšímu přístupu, který uznává realitu a nutnost smíšené ekonomiky, institucionální podmíněnost rozvoje, sociální a ekologické meze ekonomického růstu, vitální sílu trhu v produkci soukromých statků a udržování plurality a kritickou důležitost státu při tvorbě veřejných statků a ochraně klíčových demokratických hodnot? Jak se můžeme stát i aktéry? Stručná odpověď je ale překvapivě jednoduchá: ekonomickou globalizaci lze adekvátně zvládat společnou (politikou) a individuální aktivitou (zodpovědným životem).

Kolektivní akce (politika)

V našich zeměpisných šířkách je však třeba politiku nejprve dobře znovu definovat coby proces společné správy věcí veřejných, včetně ekonomické globalizace (zespoda i shora), coby prostor sdílených hodnot (ale také sdílené moci a bohatství) a coby zdroj tvorby institucionálního rámce pro rozvoj, včetně stanovení pravidel a poskytování veřejných statků – základních služeb, národních investic i globálních veřejných statků na různých úrovních. Zvládání ekonomické globalizace začíná doma.

Rehabilitace politiky

V mnoha zemích mají politika a politici špatnou pověst. Politika je považována za místo, kam se lidé ženou za mocí a majetkem, kde vládne korupce a špína, nejhrubší pragmatismus, oportunismus, populismus či morální bezpáteřnost. Mnoho lidí se vyhýbá volbám, natož aktivní politice. Ve východní Evropě jde často o dojem zesílený ještě o neblahé zkušenosti z komunistické minulosti a postkomunistické transformace. To vše bylo mnohokrát doloženo, přesto tím nelze diskvalifikovat potřebu politiky jako takové. Koneckonců i apolitičnost či nezájem o politiku je politickým postojem – staré přísloví praví: *Kdo se nezajímá o politiku, o toho se zajímá politika*.

V nejobecnějším slova smyslu je politika způsobem řešení problémů společných nějaké skupině lidí (správou věcí veřejných). Lze ji dělat různým způsobem na různých úrovních³⁾.

Ať na té či oné úrovni politika je – podobně jako trh – prostorem ke sdílení, procesem organizace a nástrojem (rámcem) změny.

Od sdílení hodnot ke sdílení bohatství

Každá politika je nesena snahou o zakotvení určitých hodnot, pravidel a nástrojů, jak je naplňovat. Historicky

odráží vůli či lépe dohodu dané skupiny lidí společně se takovými principy řídit (ať už na jejich dodržování dohlíží sami či jejich vynucováním pověřili někoho jiného), protože dlouhodobě se to většinou vyplácí. Vezměme kupříkladu hygienické normy, křesťanské desatero či tichou společenskou smlouvu občanů se státem, že za daně jim budou poskytovat bezpečnost a spravedlnost.

Velkou výzvou ekonomické globalizace ovšem je, do jaké míry jsou bohaté a mocné společnosti a jednotlivci na této planetě tváří v tvář mnoha globálním problémům schopny kromě formálně sdílených hodnot i prakticky sdílet svou moc a bohatství – nejen uvnitř svých společností, ale též navenek. Nedochází jen předáním části své moci či zřeknutím se části svého bohatství (zdrojů) k faktickému sdílení hodnot? Demokratické společnosti praktikují (se státem) omezení a sdílení moci již dlouho. Vzhledem k tomu, že dnešní moc má z valné části ekonomický charakter, sdílení bohatství se stává zásadním způsobem i sdílením moci. Navzdory přerozdělování prostřednictvím daní či poskytováním rozvojové pomoci je to pro většinu bohatých a individualistických společností dneška názor stále velmi problematický.

Proces efektivní a demokratický

Politika není stav, ale kontinuální proces organizace (správy, vlády, řízení): dialogu, identifikace společných problémů a hledání efektivních a demokratických řešení. Mezi efektivitou a demokracií je často pnutí. Z dlouhodobé perspektivy je demokratický proces důležitější než konkrétní výsledky, ale bez výsledků ztrácí svou legitimitu. Na důležitosti procesu v politice je však založena i česká Ústava či evropské právo. Jak však o ekonomické globalizaci vést dialog či přímo rozhodovací proces, aby se překlenula propast mezi (širokým) okruhem lidí, na které globalizace dopadá, a relativně úzkou skupinou lidí, která má dominantní vliv na její pravidla – demokratický deficit.

3) Svou politiku mají ministerstva (např. obchodní, zemědělská), mezinárodní organizace (například politika strukturálních přispívání Světové banky a MMF v 80. letech), ale například i velké firmy (ekologická politika či politika vztahů s veřejností) či nevládní organizace (např. Oxfam uplatňuje politiku otvírání trhů bohatých zemí chudým). U zastupitelských celků (zastupitelstvo, parlament, Rada EU, OSN) se jedná o politiku veřejnou. Podle toho, zda se týká města, státu, regionu či světa, můžeme mluvit o politice komunální, vládní, evropské či globální.

Globální ekonomická realita dnes předbíhá společnou politickou odpověď států, komunit, občanů. Zatímco ekonomiky jsou dnes silně globalizované, naše právo a zastupitelské demokracie mají působnost stále velmi národní a lokální. Je odpovědí spíše lokalizace ekonomiky (a politiky) či globalizace demokracie a práva?

Mezinárodní dohody (s výjimkou sankcí Rady bezpečnosti či WTO) jsou de facto nevynutitelné a žádnou světovou, globální vládu mít v nejbližší době nebudeme (většinou rozhoduje konsensus mezi klíčovými národními vládami). Navíc složitost současných ekonomických a finančních operací, rychlost, s jakou se vyvíjí, značně komplikují jejich porozumění experty, neřkuli regulaci volenými politiky.

Trhy nemohou bez psaných či alespoň nepsaných pravidel fungovat. Byly by permanentní válkou a džunglí, kde vítězí nejsilnější či nejprohnanější, ale nemůže si

být jist dnem ani hodinou. Byly by rezignací na základní lidské hodnoty, která by podkopávala samotný smysl společnosti a nakonec i existenci trhu samotného. Ani ekonomická globalizace by nemohla být tam, kde dnes je, bez mnoha složitých souborů pravidel od místních jarmarků až po mezinárodní úmluvy. Všechna ta pravidla „volného“ trhu jsou výsledkem (kolektivních) politických jednání (nař. svazek mezinárodních dohod zvané NAFTA má na 900 stran).

Klíčovým střetem ekonomické globalizace pro nejbližší budoucnost je tedy souboj o to, kdo bude utvářet její pravidla: zda volná soutěž mezi nejsilnějšími dílčími politickými a podnikatelskými zájmy či kolektivní rozhodnutí aktivních občanů a efektivních států ve veřejném prostoru reprezentující široký okruh těch, kteří s důsledky globalizace musí žít.

Komunitní účetní systémy

Ekonom Sixto Roxas učinil z Filipín důležité centrum vývoje a testování alternativních ekonomických ukazatelů na lokální úrovni. Komunitní účetní systémy berou za základní jednotku svého účetnictví domácnost (nikoliv firmu). Rozdíl je zásadní. Například zatímco firma profituje z nájímání co nejmenšího počtu lidí za co nejnižší mzdu, domácnost těží spíše z co nejplnější zaměstnanosti za co nejvyšší mzdy. A tak řada investičních projektů může být výnosná pro firmu či jednotlivce, ale velmi drahá pro komunitu. Těžba místního lesa na export či exportní průmyslová zóna většinou bere místním lidem půdu, korumpuje místní politiky, požívá daňových výhod, vyžaduje plně rozvinutou infrastrukturu (za peníze místních daňových poplatníků), činí si prioritní nároky na místní zásoby vody a elektrickou energii, znečišťuje místní půdu či podzemní vody a nemá jiné vazby na lokální ekonomiku než nábor levné pracovní síly. Zisky promptně odcházejí do zahraničí, aniž by nějak obohatily místní komunitu. Komunitní účetní systémy proto vyčíslují náklady a přínosy různých ekonomických aktivit z perspektivy dané vesnice

či města. Na všech úrovních definuje ekonomiku neoddělitelně od okolního prostředí a zásob přírodních zdrojů, které vystupují jako aktiva. Výrobní procesy jako zemědělství, lesnictví, těžba či rybolov, obchod a služby způsobují toky mezi různými účetními položkami, mezi firmami a komunitou. Účetnictví rychle odhaluje jejich důsledky pro komunitní aktiva i distribuci zisků, pro příliv či odliv zdrojů z komunity. Odlišná ekonomika je pak základem jednání s vnějšími investory či obchodníky o možných a žádoucích dopadech jejich aktivit na území komunity. Komunitní účetní systémy představují též dobrý nástroj k posuzování subsidiarity – tedy toho, kdy se lokální produkci vyplatí nahradit obchodem. A kdy nikoliv. Alternativní účetnictví podporuje vysokou míru soběstačnosti, ale komunita zůstává otevřena přínosnému obchodu a vnějším investicím.

na základě John Cavanagh et al. – Alternatives to Economic Globalization: A better world is possible, A Report of the International Forum on Globalization, Berret Kohler Publishers, San Francisco, 2002, str. 204–205

Institucionální rámec – stabilita pro změny

Konečně třetím důležitým úkolem politiky je zprostředkování změny či řešení v reakci na nové problémy. Nicméně způsobem, který neohrozí sdílené hodnoty. Politika tedy vždy hledá kompromis mezi změnou a stabilitou. Společenská stabilita je v posledku důležitou podmínkou a devizou i pro fungování ekonomiky.

Klíčovou roli v tom, zda ta či ona země těží či doplácí na ekonomickou globalizaci, hraje řada faktorů. Většina odborníků se však shoduje, že prominentní místo má institucionální rámec – politická stabilita, zdravé veřejné rozpočty a rozumné vládní politiky, podnikatelská svoboda, fungující soudy, základní míra sociálního zabezpečení, svobodná média či aktivní občanská společnost (jinak také dobré vládnutí, *good governance*).

Často to však bývá tak, že země v globalizaci úspěšně disponují kvalitními pravidly na místní a národní úrovni. A zároveň měly či mají svůj vliv na formování globálních pravidel ekonomické globalizace. Chudé rozvojové země postrádají nejen odborné kapacity a sílu hájit své zájmy na mezinárodním poli, ale většinou i jasné, spravedlivé a vymahatelné národní zákony či místní pravidla.

Pro úspěch i udržení podpory většiny občanů pro tržní způsoby organizace společnosti – pro legitimitu a stabilitu nové globální ekonomiky – je proto nutná i (nová) podoba veřejných služeb a investic, přerozdělování (redistribuce) a dalších pravidel (regulace).

Ale politika je především klíčovou cestou k prosazování alternativ. Ekonomická globalizace vedla po celém světě nejen k rozšíření kritiky, ale také k hledání a realizaci praktických alternativních přístupů od jednotlivců, přes komunity, města, regiony a dokonce celé země (např. Bhútán či Kostarika), a to jak v chudých, tak v bohatých zemích.

Pravidla – kvalita, vymahatelnost, nevratnost a absence

Jaké plody a komu přinese na určitém místě obchod či investice, velmi záleží na kvalitě (promyšlenosti) a síle (vymahatelnosti) pravidel, které si určily dané zastupitelstvo či národní vláda. Pokud je městským zastupitelům (občanům)

jedno, jaké pozemky zabere nová chemička, jaké bude vypouštět odpady do řeky a jakou část zisků reinvestuje na rozvoj místního školství, životního prostředí či sportu, pak ani kvalitní národní zákony či mezinárodní dohody nemusí zajistit místní užitek ze zahraniční (či domácí) investice.

Avšak i velmi aktivní občanská společnost a zodpovědní místní politici mohou být vydáni napospas dravému investorovi či obchodníkovi, pokud ho národním právem nelze soudit za vedlejší náklady a škody (*externality*), které v místě působí. A konečně i nezkorumpovaná vláda, hájící zájmy svých občanů a demokraticky přijaté zákony na jejich ochranu, může být bezmocná, pokud nějaká předchozí vláda podepsala nevýhodnou dvoustrannou investiční dohodu či je vázána nevýhodnou dohodou sjednanou například na půdě WTO. Mezinárodní dohody jsou ve většině zemí nadřazeny národnímu právu.

Drtivá většina mezinárodních pravidel a úmluv sice vymahatelná není. Z jejich dodržování se tak vlády zodpovídají především svým občanům, pokud je (taková globální politika) zajímá. Řada klíčových pravidel ekonomické globalizace (např. asi 2200 dvoustranných investičních dohod) ale je jak vymahatelných (i ČR čelila, čelí a nejspíš bude čelit řadě nákladných mezinárodních arbitráží se zahraničními investory – viz Nomura, CME), tak *de facto* nevratných (od těchto dohod lze těžko odstoupit a ještě hůře je změnit, vyjednat znovu).

Tato pravidla, která nezřídka (potenciálně či fakticky) ohrožují spravedlnost, bezpečnost či prosperitu signatářských států, tak mohla prosadit poměrně úzká skupina lidí (např. koalice globálních investičních skupin a několik zástupců ministerstev financí zemí G-8). Jak se plně vyjevilo během finanční krize v USA, velmi úzká skupina lidí z nich těží (privátní zisky), kdežto náklady doléhají na široké vrstvy obyvatel (socializace ztrát). Náprava špatných mezinárodních smluv by ale v současných podmínkách vyžadovala enormní politickou mobilizaci mnohem větší skupiny občanské společnosti a politiků z mnohem více zemí.

Je třeba vždy pečlivě analyzovat, kdy nedostatek společných pravidel pro ekonomickou globalizaci, či pravidla pokřivená, nejsou jen důsledkem objektivních potíží (s mezinárodním právem či rychlostí technologického a ekonomického vývoje). Kdy jsou zároveň výrazem subjektivní politické bezmoci jedněch zjednat pro sebe výhodná, či alespoň přijatelná pravidla, výrazem politické lhostejnosti dlouhé řady jiných, kteří globalizaci ponechávají neregulovanou, či důsledkem cílené politické aktivity jiných, kterým stávající podoba vyhovuje.

Globální veřejné statky, investice a základní služby

Trhy v mnoha případech nejsou tím skutečně nejlepším organizačním principem, ale podobně jako demokracie (slavný citát W. Churchilla), mohou být tím nejméně špatným. Regulace trhu může nezřídka být příliš drahá, pomalá či neefektivní. Nedomyšlená regulace může mít nezamýšlené vedlejší účinky. Může být zneužita. Anebo prostě není možná. Tak jako selhává trh, selhávají i vlády.

V takových případech – kdy není možné internalizovat externality trhu – politika musí hledat jiné nástroje než regulaci trhu. Mohou jimi být kompenzace, záchranná síť či jiná pomoc těm, které trh (ekonomická globalizace) z nějakých důvodů poškodí.

Například všichni nejsou a nikdy nebudou schopni – z různých důvodů – nabídnout dostatečnou ekonomickou hodnotu (práci, výrobek, službu či nápad). Nikdy nebudou symbolickými analytiky. Velká skupina lidí na Jihu ale i na Severu zůstává na pokraji ekonomické globalizace či zcela mimo ni. Ekonomická globalizace, mezinárodní trhy mohou zůstat legitimní, pouze pokud bude zaručen prospěch většiny. Rozumná míra přerozdělení zisků je otázkou nejen morální a sociální, ale též ekonomickou (podpora domácího poptávky) či bezpečnostní (stabilita).

Úspěšné vlády se ovšem většinou snaží krátkodobě nutné, ale pasivní kompenzace neúspěšných co nejvíce převést v aktivní programy systematictějšího budování institucionálního rámce pro zvýšení šancí na úspěch v delším časovém horizontu. Podobné veřejné investice zahrnují především (celoživotní) vzdělávání, rekvalifikační kurzy, počítačovou či ekonomickou gramotnost, budování infrastruktury, především dopravní a telekomunikační, podporu výzkumu a vývoje, ale též základní přístup k vodě, zdravotní péči či ochranu životního prostředí a efektivní soudnictví.

Řada z nich patří mezi důležité služby či veřejné statky, které trh neprodukuje efektivně či vůbec. Nejen národní stát, ale třeba i místní radnice, zastupitelství, Evropská unie či mezinárodní organizace mohou plnit takovou roli.

A to i co se týká poskytování či zajišťování zvláštní kategorie veřejných statků – globálních veřejných statků, jako jsou zdraví (prevence globálního šíření infekčních nemocí), mezinárodní mír a bezpečnost či zvládání klimatických změn. V oblasti ekonomické globalizace pak jde zejména o globální finanční stabilitu, spravedlivý multilaterální obchodní systém či redukci globální chudoby.

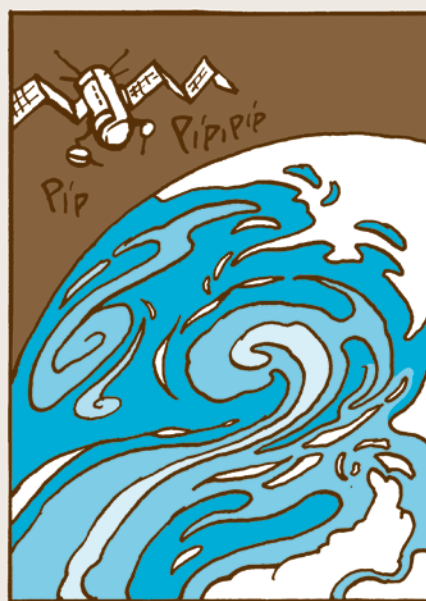
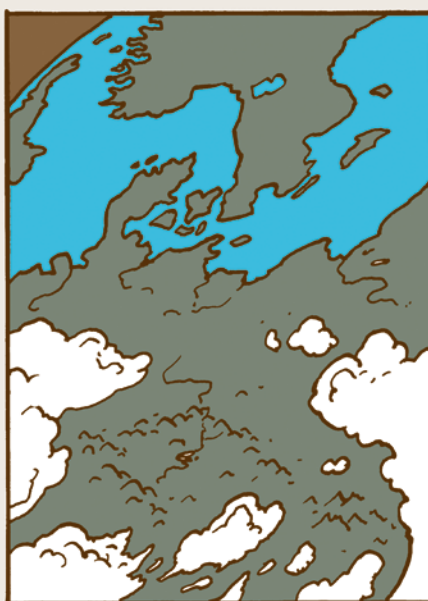
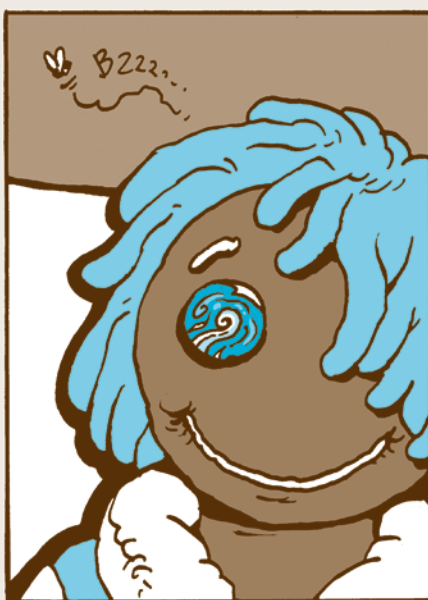
Klíčová slova:

globální řízení, multilaterální spolupráce, národní a mezinárodní právo, demokratický deficit, legitimita, efektivita, rehabilitace a redefinice politiky, prostor sdílení, správa věcí veřejných, přerozdělování, změna a stabilita, alternativy, institucionální rámec, vymahatelnost, kvalita, změnitelnost a absence pravidel, internalizace externalit, selhání vlád, veřejné služby, investice a globální veřejné statky

Zdroje:

- Hernando de Soto – *Mystérium kapitálu aneb Proč kapitalismus funguje na Západě a selhává všude jinde*, Rypka Publishers, Praha, 2007
- Trast pro ekonomiku a společnost (<http://www.thinktank.cz>)
- J. F. Rischard – *High Noon: 20 Global Problems, 20 Years to Solve Them*, Basic Books, New York 2002 (<http://www.questia.com/library/book/high-noon-20-global-issues-20-years-to-solve-them-by-j-f-rischard.jsp>)
- Duncan Green: *Od chudoby k moci* – Oxfam 2008 (www.fp2p.org)
- Projekt UNDP *Globální veřejné statky* (<http://www.undp.org/globalpublicgoods>)
- John Cavanagh et al. – *Alternatives to Economic Globalization: A better world is possible*, A Report of the International Forum on Globalization, Berret Kohler Publishers, San Francisco, 2002
- Joseph E. Stiglitz – *Jiná cesta k trhu*, Prostor, Pha, 2003
- New Economics Found. (www.neweconomics.org)

Individuální akce (zodpovědný život)

Kolektivní akce ve prospěch určitých hodnot nesmí vést k ohrožení důležitých lidských svobod. Ačkoliv každá svoboda končí tam, kde začíná svoboda jiná. Navíc aktivní politika není řešením pro každého. Mostů mezi naším každodenním životem a politikou však existuje celá řada. Jen je objevit a využívat!

Právo na špatnou volbu

Všechny složité procesy, každá širší změna ve společnosti vyžadují kolektivní akci zejména proto, že ani nejzodpovědnější jednotlivci nejsou s to usměrňovat své chování žádoucím směrem pouze na základě vlastních úvah na každém kroku. Představa, že svobodná interakce jednotlivců vede vždy k nejlepším kolektivním výsledkům, se ukázala stejně lichá jako představa, že osvícení vůdcové mohou správně naplánovat chování všech podrobených obyvatel.

Pravidla jsou proto zásadní i pro trhy. Usnadňují pohyb informací, automatizují volby tržních aktérů, stanovují mantinely povolených aktivit, umožňují dlouhodobě plánovat, vysílají signály o cenách (o tom, jaké potřeby jakým způsobem uspokojovat) – zkrátka pomáhají trhy organizovat tak, aby přinášely prospěch (co nejmenší škody) nejširší společnosti, nejen několika silným (slabým) hráčům.

Přesto svobodná volba na všech úrovních zůstává naprosto klíčová. Pravidla nikdy nemohou a nemají být zcela dokonalá, vyčerpávající, neprůstřelná. Musí respektovat mnohost situací a potřebu odlišných přístupů. Jak výrobci tak spotřebitelé vždy musí volit, do čeho ještě budou investovat a do čeho už ne – i když jsou všechny volby legální! Mnohé volby současné ekonomické globalizace totiž nenabízejí jednoznačně prospěšný (společenský) výstup. Např. řada chudých zemí bude omezovat chudobu pomocí poškozování životního prostředí či lavírováním na hraně lidské důstojnosti.

Právo na částečně „špatné“ volby je proto třeba zachovat, protože je součástí nadřazeného práva na rozvoj. A hlavně důležitou součástí procesu lidského učení. Byť je samozřejmě třeba prostřednictvím politiky usilovat o změnu pravidel takovým způsobem, aby se dopady špatných voleb minimalizovaly. Především je ale třeba vnímat různé volby dynamicky, protože se vyvíjejí v čase. To, co je pro řadu aktérů nutnou volbou dnes (uhlíková paliva či nižší ekologické standardy), nemusí být jejich volbou v delším časovém horizontu. Žádná politika se neobejde bez podobného typu kompromisů.

Různé role, identity

Hlavní otázka proto spočívá v tom, jakým způsobem je vlastně každý z nás součástí politiky – a součástí trhu. Kromě toho, že jsme všichni spotřebiteli (a velká řada z nás i producenty výrobků či služeb), výčet našich osobních identit tím nekončí. Jsme také zaměstnanci, občané, závislí na konkrétním místě, komunitě a životním prostředí. Čím dál tím více začínáme být v ČR také investory! (víme, co dělají naše či rodinné úspory, kapitálová životní pojištění, akcie, vklady do investičních fondů? Jaký vliv na globalizaci budou mít naše peníze v případě, že se rozhodneme na ně spořit v soukromých penzijních fondech?)

Jako spotřebitel v průměru každý český občan ročně utratí 350 tisíc korun. Takřka každý rok mají všichni občané starší 18 let možnost spolurozhodovat o lidech a idejích, které nás budou zastupovat při tvorbě komunální, parlamentní či evropské politiky. Příležitostí k aktivnímu zásahu do politiky ale máme mnohem více: od průběžné komunikace se svými zastupiteli, přes přímou podporu občanských iniciativ či mezinárodních organizací na různých úrovních až po působení na lidi kolem nás v různých našich rolích a prostředích. Jaké další příklady aktivního podílu na nějakém druhu politiky je možné jmenovat?

**Zodpovědný zákazník,
zodpovědná korporace?**

Korporace mají jen takovou sílu, jakou jim dáme. Pokud kupujeme, co oni prodávají, či necháme nakupovat naše vlády, korporace rostou. Pokud odmítáme kupovat, co prodávají, a žádáme po své vládě totéž, zmenšují se. Korporace to vědí. Jsou mistry v tom, jak vypadat tak, že o naše peníze opravdu stojí. Ale skutečně za ně stojí? Zkuste si položit pár z následujících otázek:

- Platí firma spravedlivé mzdy?
- Povoluje odbory?
- Respektuje práva svých zaměstnanců?
- Neporušuje své sliby na vyplacení penzí či zdravotního pojištění?
- Propouští zaměstnance a přitom zvyšuje platy vrcholového vedení?
- Využívá cizích dodavatelů, jen aby ušetřila?
- Přesouvá pracovní místa do levnějších zemí?
- Jak si vede v oblasti bezpečnosti (výrobků, technologií)?
- Jaké je její ekologické vysvědčení?
- Nabízí nekvalitní výrobky či služby?
- Prodává zakázané výrobky na zahraničních trzích?
- Hraje s veřejností otevřenou hru?
- Zachází férově s komunitami, které ovlivňuje?
- Respektuje své zákazníky?
- Podporuje nebezpečné či neetické chování, aby prodala své výrobky?
- Platí lobbisty, aby pracovali proti veřejně prospěšným iniciativám?
- Účastnila se nezákonných aktivit?
- Jedná z nedemokratickými vládami?
- Předražuje státní zakázky?
- Je součástí výměn na nejvyšších pozicích mezi vládou a soukromým sektorem, jež zavánějí konexemi ve stylu „já na bráchu, brácha na mě“?

http://responsibleconsumption.com/corporate_responsibility.htm

Identity, kterými spoluvytváříme ekonomickou globalizaci, jsou složitě propletené a je jich celá řada. V podstatě však o nás platí totéž, co o státech: čím aktivnější, zodpovědnější a konzistentnější v našich různých rolích jsme, tím silněji můžeme vysílat signály, že usilujeme o jinou, lepší podobu ekonomické globalizace.

Klíčová slova:

souboj identit, spotřebitelé (spořitelé) vs. zaměstnanci a občané, svobodná volba, osvícený vůdce, právo na chybu a na rozvoj, aktivita, zodpovědnost, konzistentnost

Zdroje:

- Sedmá generace (<http://www.sedmagenerace.cz>)
- Česká stopa – Ekologická a sociální dopady spotřeby za našimi hranicemi, Zelený kruh, Edice Apel, Praha-Brno, 2005 (<http://www.zelenykruh.cz/dokumenty/ceska-stopa.pdf>)
- E.F.Schumacher – *Small is Beautiful – A Study of Economics as if People Mattered*, Vintage, London, 1973
- <http://www.thementers.com/responsibleconsumption>
- http://responsibleconsumption.com/corporate_responsibility.htm
- Community Solution (www.communitysolution.org)

Férový nákup

Co potřebujeme:

kopie textů o *fair trade* (www.fairtrade.cz), obálky A4, tabuli nebo flipchart

Předpokládaný čas:

45 min

Cíle:

- Studenti vysvětlí hlavní principy spravedlivého obchodu.
- Studenti hledají odpovědi na otázky týkající se spravedlivého obchodu.
- Studenti uvedou konkrétní příklady fungování spravedlivého obchodu.

ČAS
20
min

1. krok

- Řekněte studentům, aby si každý poznamenal všechno, co ví nebo si myslí, že ví, o *fair trade*.
- Nechte studenty sdílet ve dvojicích informace, které o *fair trade* mají.
- Zeptejte se celé skupiny, jaké informace si k tématu *fair trade* vybavili. Informace, se kterými všichni studenti souhlasí, zapisujte do prvního sloupce (*vím*) předem připravené tabulky **V-CH-D** (viz tabulka na následující straně). Do druhého sloupce tabulky (*chci znát*) zapisujte dotazy na informace, se kterými si někteří nejsou jistí. Rovněž pište do druhého sloupce otázky, které studenti k tématu mají.

ČAS
15
min

2. krok

- Předem si připravte kopie textů s různými informacemi o *fair trade*. (Řadu zajímavých informací můžete najít například na webových stránkách Společnosti pro *fair trade* www.fairtrade.cz.)
- Rozmístěte po třídě obálky, na nichž je nadepsáno nějaké konkrétní téma týkající se problematiky *fair trade* a uvnitř jsou vloženy kopie textu k danému tématu. Můžete použít například následující témata: *Co je Fair trade, Z historie do současnosti, Chudí versus*

bohatí, Fair trade výrobky, Proč má být obchod fér?, Fair trade v Evropě a v ČR, Férová káva, Spravedlivá chuť čokolády, Když férový fotbal, tak ve férovém tričku.

- Nechte každého studenta vybrat si 2–3 nabízená témata, která ho nejvíce zajímají. Z obálky si vezme kopii textu k danému tématu a text si prostuduje. Hledá jednak odpovědi na otázky, které se chce dozvědět, a zároveň si označuje informace, jež jsou pro něj zajímavé.

ČAS
10
min

3. krok

- Vraťte se společně zpátky k tabulce V-CH-D. Vyzvěte studenty, aby sdělili, zda našli odpovědi na některé otázky ve druhém sloupci. Pokud odpověď našli, запиšte ji do třetího sloupce tabulky označeného jako *dozvěděl jsem se*. Zeptejte se studentů i na další zajímavé informace získané z textů a запиšte je tamtéž.
- Každý student si může vytvořit i svoji vlastní tabulku, do níž v průběhu lekce zaznamenává, co již o tématu ví, co ho zajímá a co se dozvěděl.
- Některé otázky mohou pochopitelně zůstat během lekce nezodpovězené a stát se studentům podnětem k dalšímu bádání.
- Společně se svými studenty můžete zrealizovat školní projekt zaměřený na téma *fair trade*.

TABULKA V-CH-D

Vím	Chci znát	Dozvěděl jsem se

Zdroje:

- Temple Charles, Steelová Jeannie L., Meredith Kurt. *Čtení, psaní a diskuze ve všech předmětech. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka III*, Praha: Kritické myšlení, 2002

Bohouš a Dáša na tržišti světa

© **Člověk v tísní, o.p.s.**

Všechna práva vyhrazena.

Autor textů: Petr Lebeda

Odborný poradce: Josef Novotný

Autoři metodických pokynů: Petr Chára, Martina Novotná, Petra Skalická

Grafický návrh: Pavel Sláma, diverzity.cz

Sazba: Subrational Industries

Autoři komiksu: Tomáš Hibi Matějčíček (scénář), Karel Jerie (kresba)

Jazyková úprava: Jitka Kodrová, Kateřina Sobotková, Eva Sojková

Vzdělávací program Varianty

Člověk v tísní, o.p.s.

Sokolská 18

120 00 Praha 2

- www.varianty.cz
- www.clovekvtisni.cz
- www.globalactionschools.org

ISBN 978-80-86961-63-7

Bohouš a Dáša na tržišti světa

© Člověk v tísni, o. p. s.
Praha, leden 2009

Materiál vznikl v rámci projektu Světová škola (Global Action Schools).

Jeho vznik byl finančně podpořen Evropskou unií

a Ministerstvem zahraničních věcí České republiky

v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR.

Za obsah materiálu nese zodpovědnost organizace Člověk v tísni.

Informace zde uvedené nejsou oficiálním stanoviskem EU.

CZECH REPUBLIC
DEVELOPMENT COOPERATION

světová
škola

ISBN 978-80-86961-63-7